

Tartalom

KONRÁD György: Tünekény az ember (esszépróza)	3
KISS Tamás: Másnap (novella)	14
Miáca VUJICÍĆ: Tito Mika vászoncipőjében, avagy a nagybátyám egyetlen fennmaradt elbeszélése (regényrészlet) (BOGNÁR Dorottya fordítása)	18
MUSZKA Sándor: Mindenem túl (vers)	29
NAGYPÁL István: A juhászlegény lassú dala ■ Álmenyecské-szonett (versek)	30
PAPP Dénes: Szalonna ■ Radiátor blues (versek)	32
PÉNTEK Orsolya: Róma (novella)	34
Alekszandr RITOV: Repcsi ■ A furcsa június hónap ■ Rád emlékezve ■ Furcsa erők között ■ A nyár hirtelen álomba fordult ■ Budapestem (versek) (GILBERT Edit és VILMOS Eszter fordítása)	39
LENGYEL András: Tömörkény útirajza elé.	43
TÖMÖRKÉNY István: Oda alá (útirajzok)	45
TÓTH Ákos: Szép Ernő útja (tanulmány)	58
SÁGI VARGA Kinga: Ön(re)konstrukció a történelem berkeiben (tanulmány)	70
REFLEXÍV TEREK	
BÁNYAI János: A költő prózája (Böndör Pál: <i>A holdfény árnyékában</i>)	80
PISZÁR Ágnes: Aaron Blumm a rövidtörténetben (Aaron Blumm: <i>Biciklizéseink Török Zolival</i>)	84
Marko ČUDIĆ: Az extrém statisztikai ritkaság mint tragikus sorsformáló tényező (Veselin Marković: <i>Mi različiti</i>)	88
BERÉNYI Emőke–BRENNER János: Desiré Central Station 2011 – East	94
PÉNOVÁTZ Antal: Már 225 éve, hogy Pacséron vagyunk (helytörténet)	108

A szám fotói Bezzeg Gyula alkotásai

A Híd honlapja: www.hid.rs

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat /
Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2012. január. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.forumliber.rs; e-mail: hid@forumliber.rs
– Szerkesztőségi fogadóóra kedden 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számú (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2012-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldön és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken.
– YU ISSN 0350-9079

Tünékeny az ember

Majdnem minden hely megfelelő, de nem egészen. Arra készülök, hogy felgyulladjon az égetően fehér fény, és aztán semmi. A megdönthetetlen bizonyosság állítólag már úton van. Kedvemet lelem a körülöttem álló, egy-két évszázados házak historista mohóságában, a díszítés örületében, a szimbólumhalmozásban. Várom a vendégeimet. Múlt időben iszom a pohárból. Csak az arányérzék határain belül teszem magamévá a helyi ügyeket, ez az állomáshelyem, itt kell körülnéznem. Nehéz nem beleboynyolódni a család ügyeibe, ha egyszer van család. A helybenlét érdekelt, és nem félttem az ítéletektől. Átélttem már a veszélyt és a kiközösített állapotát, legszívesebben nem gondoltam a kitagadóimra. Nem vártam el senkitől különösebb segítséget, de hogy valami mégis jön, ha nagy szükség van rá, az több volt, mint pusztán remény, inkább statisztikai sejtélem. Nem mentem el végleg a tetthelyről. Úgy gondoltam, hogy a háznak még csak a külső szobáiban tartózkodom, és hogy az agyam még a felületesség állapotában van, noha udvariasan teszi a dolgát. Oldódott a burok, amely nem igazán hozzám tartozó gondolatokból körém szövődött, és akadályozott a mozgásban. Csöndre vágytam, kihúztam magamat onnan, ahol túlságosan sűrű az ítélkezés, kísértáltam a feleslegesen zsúfolt helyzetekből. Gyerekkoromban megszoktam, hogy a hozzám legközelebb állókat is elragadhatja egy véletlen. A családi élet tartós logikájához képest a német megszállás és mindaz, ami a nyomában jött, véletlen volt. Mikor a szüleit elvitték, a következő hónapokban torokszorító hiányérzettel vártam az erkélyről az utcát kémelve esetleges felbukkanásukat. Aztán eltelt egy év, még mindig hiányoltam őket, de már kevésbé. Mire megjöttek, volt

bennem valami szeretettel takart távolság. Nem voltak magától értetődőek, néztem, hogy milyenek.

Megszoktam, hogy a szeretteimre némi lelkiismeret-furdalással gondoljak. Joguk lenne most is a jelenlétemre, én pedig a patakparti nyárfasoron egész jól megvagyok, és még telefonálni se kívánok. Az ilyennek minden nélkülözhető, az élet már megtörtént, és ez a mai nap csak ráadás. Többször megtapasztaltam, hogy az emberek elmaradoznak tőlem. Gyerekkori barátaimnak egy része elutazott marhavagonban, és füstbe ment. Ötvenhatban elment az osztálytársaimnak a fele, barátaim, barátnőim, nővérem, unokafivérem, sőt még a feleségem is nekiindult a határnak, de harmadnap hazajött.

Ami engem illet, nincs olyan ember, akivel mindenben egyetértenék, és valószínűleg olyan sincsen, akivel semmiben sem értenék egyet, továbbá olyat sem ismerek, akivel ne lennék hajlandó beszélgetni. Az eltérő véleményben erkölcsi hibát látni, olyasmi, mint a tisztálkodás elhanyagolása. Mindenféle körben sok olyan emberrel találkoztam, akivel tudok beszélgetni. Más kérdés, hogy kivel mennyire csábító a dialógus.

Mivelhogy a politikai erőszakosság nem tudott Magyarországon járvánnyá nőni, mivelhogy amikor szükségesnek láttam, akkor a közélet fórumain megtettem a magamét, azt is megengedtem magamnak, hogy délelőttönként azt írjam, amihez kedvem van, s nem azt, amire kötelezve éreztem magam. Ha ide, ebbe a falusi dolgozószobámba belépek, és amikor leülök az asztalomhoz, leginkább folytatni szeretném a monológomat, melyet tegnap abbahagytam.

Már minden emlék kezd úgy hangzani, mint egy nekrológ. Sok már a halott a fényképes dobozomban, meggyilkoltak, öngyilkosok, természetesen meghaltak. A misztikus vigaszom, hogy itt vannak velem, kényelmes is meg önző is. Szó, ami szó, megvagyok tűrhetően. Aki szenved, az a többieknek is kellemetlen. A képmutató erkölcsösebbnek gondolja a szenvedő, mint a derűs magaviseletet.

Teremtünk magunknak feladatot, kell hozzá egy kísérletező életfilozófia. Mindannyian kísérletek vagyunk, önarcképet, önéletrajzot költünk, esélyként megkaptuk magunkat, hogy készítsünk belőle valami egészet. Mi más az irodalom, mint álom önmagunkról, amely generációkat tölt el, és mint titkos közmegegyezés működik. Nézhetjük úgy is a szellem történetét, mint választott, felpróbált és levetett szerepek egymásutánját. Már az életben maradást is kísérletként éltem meg. Mi kell hozzá? Odaadás valamilyen működés iránt.

Nincsenek témák, szekvenciákat írunk. A regényben az történik, ami most éppen a papíron történik, képzelet és emlékezet szabad erdei sétája.

Kívánjuk eszmélkedésünknek, hogy szabaduljon meg a tárgy-alázattól. Az írott képet odahelyezve közénk és az olvasók közé, el is tűnhetünk mögötte, mint aki itt sem volt, csak sejlünk, de nem látszunk át rajta. Mi az enyém mindabból, ami én voltam? Semmi sem. Az enyém az a pusztá tény, hogy még élek. Folyó vagyok, amely tőlem elvált tartalmakat hordoz magával. Egy gyerekkori barátság vagy szerelem emléke nem én vagyok. Ezek történések, amelyek ott vannak hátramaradt lelkek gyanánt egy utcán, egy kertben, egy ágyban. Múltam eseménye független tőlem, csak éppen tudok róla valamit.

Ebben a szobában jelen vannak mindazok az események, amelyek itt megtörténtek. Minden tér, minden szoba hihetetlenül zsúfolt. Itt van egymás hegyén-hátán minden párbeszéd, szeretkezés, látogatás, szakítás, itt van minden itt elgondolt gondolat.

Ez a pillanat egy másik pillanat múltán hátracsúszik a jelenből a múltba. A jelen illúzió, választóvonal a sötétség és a világosság között. Mindaz, ami megtörtént: múltbeli valóság, másképp annak sem volna értelme, hogy bármilyen értelemben valóságról beszéljünk.

Mi lenne, ha gyámügyi előadó lennék? Mi lenne, ha városi főépítész lennék? Mi lenne, ha elmeápoló forradalmár lennék? Mi lenne, ha kívülálló disszidens író lennék? Mi lenne, ha világjáró vándorfilozófus lennék hosszú bolyongás után vendégségben, a szülővárosomban? Mi lenne, ha egy saját nevenből átforgatott nevű város polgármestere lennék, de gyógyíthatatlan betegség támadna meg? Ezek mind életkísérletek: regényeim kérdései és hőseim történetei. Mindezekben az esetekben én vettem fel az álarcot, magamtól kissé eltolva, nem nagyon messze, mert szinte obszcénnak éreztem volna, ha mondjuk nőnek vagy valami olyasminak képzelem át magam, amiről nincsen tapasztalatom. Valamennyire realista vagyok, amennyiben úgy képzelem, hogy képgazdagabb a bensőséges ismereten alapuló ábrázolás. Föltevéseket megtestesítő stilizált álarcok, amelyek meglehetősen, olykor komikusan hasonlítanak a szerzőre. Szerepek logikáját kerestem, erkölcsi konzekvenciákat kísértem az útjukon, a botorkáló, jóra való kissé naiv *én* kutatta a helyes, vagy legalábbis életmentő cselekvés útját. Mit kellene tennem, ha ez meg az lennék? Az emberi cselekvés paradoxonai érdekelték, mert elégedetlen voltam minden cselekvéspárti vagy cselekvésellenes, egyirányú moralizmussal. Nincs olyan nemes tézis, amely fölérne egy korrekt paradoxonnal. Csak annyi változást hagyok jóvá ebben a házban, amennyi nem lenne túlságosan ízléstelen. Nem félek én itt sem a csukcsoktól, sem a kalmüköktől. Aki itt rohanni akar, hamar lerohan a haza térképéről. Disszidens: az én jogaimat is megsértik, én is

jogsértő vagyok. Lehet úgy is élni, hogy az ember se nem hazudik, se nem harcol. Politikai nézeteim? A védteleneket tilos bántani, védeni kell őket. Nekünk ez a világ adódott, benne élünk, végezzük a dolgunkat. Aki adni akar, az rendszerint talál valakit, akinek adhat. Aki csak kapni szeretne, az csupa gyulladás, és kapni se, adni se tud.

Ez a perc nem egy másik percért van, nem a jövőért, és nem a túlvilágért. A *mostban* benne van az ismert és az ismeretlen, a biztató és a félelmetes. Ha most rossz, akkor rossz. A múlt nyomaszt és kötelez, a jövő irányít és terel, a most mind a kettőnél szabadabb. A tiszta most misztikus gyakorlatok elérhetetlen célja. Nem vagyok templomjáró, de vallásos vagyok. A papi beszéd, ha nem is riaszt el a vallástól, de közelebb sem visz hozzá. Nincs olyan beszéd, amely mentesülhetne az irodalmi ízlés ítélete alól. Van, aki akkor a legvallásosabb, amikor tesz-vesz. A művészet a múlt időből áthelyez az örök idő jelenvalóságába. Randevú a fiktív jelen időben a képzelet és az emlékezet között. A születés és a halál rejtelmével szemben maradandóan ostobák vagyunk. Valami, ami addig nem volt, hirtelen lett. Valami, ami addig volt, hirtelen nincs többé. Különös. Határátlépésekkel és áthidalásokkal szórakozunk. Művészet: a magának formát kereső gondolat. Az elbeszélés révén az olvasóban egy forma keletkezik. A művészet eleve jelenség, azzá akar lenni, meg akar jelenni, jelen idejű élmény akar lenni. Van-e olyan művészet, amely nem válik jelenséggé? Ha nem válik azzá, akkor nem is művészet. A kép mögött nincs kép. Nem a festett vászon a művészi jelenség, hanem amit látok rajta, nem a hangrezgés, hanem a zene, nem a sok betű, hanem az a belső esemény, amelyen a szöveg által keresztül megyek. A gondolat előáll, mint egy jelenés, és az ideák összetalálkoznak a testükkel. Minden, ami van, lehetne jelenség is, ha észrevennénk, az észrevevés, a feldolgozás, az átlényegülés révén válhat azzá. A művészet formagyártás, az előképet, amelyet egyszer valaki kitalált, ismételik, utánozzák, variálják milliószorosan. A valódi művet nehéz elfelejteni, ez is harc az elmúlással az emlékező megőrzés által. A művész életre kelt egy talányt, amelyet sokáig lehet szemlélni. A mű, akár egy arc, visszanéz, rád tekint, téged keres, és te bujkálsz előle. Eljut hozzád egy hang, és te megrezzensz.

Építkezünk, kombinálunk, az egymás után sorolás maga a forma. A művésznek, az írónak sejtelve sincs arról, hogy most mi következik, aztán valami föltűnik, és senki sem tudja, hogy miért éppen ez. De esetleg éppen ez kellett, és talán éppen így jó. Hogy mi válik jelenséggé egy közönséges, hátrahagyott hétköznapi? Amit kiválasztok, amit elmesélek: az önkény

teremti a jelenséget. Az igazi jelenség feltörhetetlen dió, tapogathatom, de nem tudom összeroppantani. A könyv magát írja, a szerző leül, figyel, vár, ajánlatok érkeznek, a türelmesen kivárt mondat megállja a helyét. Az önéletrajzírás: kutatás. Adva van egy vizsgálati személy, szőröstül-bőröstül, mindennel, amit egy ember önmagáról tudhat, nem feledve, hogy egész folyamatos környezetünkkel együtt vagyunk azok, akik vagyunk. Az én tehát igen sok embert jelent. A szerző a fogamzás pillanatában megkapta szüleitől – és rajtuk át még ki tudja, ki mindenkitől – a kutatási feladatot, cipelnie kell a témáját holtáig. Egyik szó hívja a másikat, az emlékek elhatárolhatatlanul egymásba kapaszkodnak. Így lesz a könyv életünk hosszúra nyúlt tartalomjegyzéke. Másvilág? Várj és nézd akár ítéletnapig, hogy miket műveltél. Jó, vagy szörnyű, ha az embert összezárják saját magával? A kutató, ahogy továbbhalad az életútján, jelentéseket továbbít az emberi lét köréből. Látunk magunk előtt egy hosszú utcát, amelynek különböző szakaszain elég nehéz volt az áthaladás. Van, akinek eleve elmegy a kedve attól, hogy ezen az utcán végigmenjen, van, aki rögtön vesztesre állítja be magát, és lesz belőle dühöngő, másokat okoló vesztes. De olyan is van, aki egyáltalában nem vesztes, noha garmadával érték veszteségek, már az életben maradást is kísérletként élte meg. Az önéletrajzíró járókelő igyekszik megmenteni valamit jövés-menéssel eltöltött napjaiból, és talán akkor is tenné ezt, ha tudná, hogy nem marad fenn utána egy sor sem.

Hetvenen túl az ember szívesen továbbad, hagyatkozik, passzolja a labdát egy gyorsabb csatárnak, a másik elé teszi az esélyt és a tányért. Nemcsak hogy beérem a továbbadó szerepével, de cinkosa is lettem a körforgásnak, szeretem. Bemegyek és kijövök, nem maradok túl sokáig, hajt a kényszer, elutazások és hazatérések, fellendülések és lehanyatlások, nekem az őszi hervadás nemcsak a tavaszi zsendülés reményében tetszik. Mindennek örülök, amit te adsz, mondtam bizalommal egy fiatalos hölgynek, akit már vagy harminc éve közletről ismerek. Ha a szeretetnek erkölcsé is volna, azt tanácsolná, hogy a tárgyát ne terheljem túl önmagammal. Tapintatosan félrevonulni, és inkább csak akkor jelen lenni, ha neki van szüksége rám. Beleszeret az ember egy édes lányba, nem történt semmi, csak éppen neki adta az életét. Aztán kiderül, hogy mama, édesanya, anyaszörny. Nézem a kedvest, fények játszanak az arcán, egyelőre simogat, vadmacska. Kedvesünk a világ női arcát viseli oldalunkon, és a női elemet zsendíti fel a követet alól. Ha a gyerek lenni kíván, legyen. A szerelem valósága a gyerek, ő marad, a párosodás elfelejtődik. Éjszaka a szobámban hálás vagyok az engem körülvevő tárgyakkal, nyugton vannak, nem veszekszenek. Arra a belátásra jutottam, hogy aki-ami van, az megérdemli, hogy létezzen. A

gyengesség közönséges, érdekesebb, ha egyik-másik öreg még nem adja fel. Hagyom a tényeket beszélni, és visszafogom nyargalásaimat az elsietett általánosítások hátán. Nem rajongok a vadságért, és szeretek játszani a világ kétértelműségével. Mellőzöm a szent könyvek kánoni erőszakosságát. Az irodalom életre szóló munka azért, hogy kora zavaros nyomását ellensúlyozva, az író a saját szemével lásson. Az irodalom diszciplína, nemcsak abban az értelemben, hogy a szellem önálló ágazata, hanem abban is, hogy fegyelem, önuralom. Az aluljáróba levezető lépcsőn egy öregasszony erősen fogódzkodik, vigyáz, hogy meg ne botoljon, magában beszél. Várj csak, te is fogódzkodsz nemsokára, és magadban beszélsz.

Bármit állítok az ablakom előtt elhaladó járókelőről, ez a valóság a következő percben már nincs, múlttá lett, elbeszéléssé. Egyazon pillanatban látom az egész alakot, és csak ahogy beszélek róla, úgy darabolom fel a képet egymás után következő szavakká. Nincsen önkénytől mentes elbeszélés, minden, ami *van*, egy pillanat múlva már csak *volt*, amiről ezt is, azt is lehet állítani. Mi után mi jut a szerző eszébe? Melyik szekvenciát hova teszi? Egyik szó hívja a másikat, az emlékek egymásba kapaszkodnak. Önmagán valamelyest gondolkodni minden épkezélab embernek muszáj, bár nem mindenki látja elbeszélhető történetnek önmagát, és általában még azok sem nyúlnak tollhoz, akiknek szavajárása, hogy *az én életem egy kész regény*. Engem most az *írók* önéletrajza érdekel, akiknek az írásmódja meghatározó személyiségjegy. Hogy miképpen próbál a szerző életben maradni, és hogy miképpen ad számot az életéről, ez a két stratégiai kérdés egymással mélyen összefügg. A reflexió szükséglete már kisiskoláskorban előáll, ismerünk egészen kiskorú autobiográfusokat. Az önéletrajzíró járókelő igyekszik megmenteni valamit sétáinak a benyomásaiból, jövés-menéssel eltöltött napjaiból, próbál nem egészen meghalni. Vendégszobákban alszom, szekrényekbe beleteszem, majd útitáskámba visszacsomagolom a holmimat. Éjfél felé az árnyak is fényszobrok. Hosszú, induló vonatszerelvényekkel álmodom. Jobban szeretek elmenni valahonnan, mint megérkezni valahová. Felolvastam a nyitóbeszédet, és rögtönöztem, vagy a zsebemből előhúztam a zárószót, és többször megesett, hogy én kísértem ki az utolsó vendéget, és már zárhatta a kaput a portás. Óránként kivet az ágy magából, elfáradok, visszakívánkozom, ott meg forgolódom, félálomban képzelődöm, másfél óra múlva megint itt vagyok, és szolgálattételre jelentkezem a tiszteletre méltó atya előtt. Meséken csónakázva, a múltba utazva nem olyan izgalmas, hogy ez vagy az az eset velem, vagy mással esett-e meg.

és bekapcsolódtam abba az iszonyú szó- és eszmeforgalomba, amely vastag felhőtakaróként körülveszi a Földet. Anyagcsere, szócsere, rohangálnak, és a párjukat keresik a szavak. Jó kimenni a házból, jön a szemek dolga meg a lábé. Öreguraknak a napi sétájuk a főfoglalatosságuk, mindenütt sokszor voltak már, több nap mint utca. Jöhetnek-mehetnek kedvemre, amíg el nem unom. Megismernek, a keresztneveimen szólítanak, bácsival egybekötvé, otthon érezhetem magamat a városban. Ha kihúzom magamat, keresek-kutatok, és környezettanulmányokat írok a mennyei gyámhatóságnak az emberi viszonyok tartós tarthatatlanságáról. Minden adományt köszönök, minden nekem juttatott teret, falut, mezőt, világvárost. Úgy döntöttem, hogy víg nyugdíjasként körbeutazom az országot, de az is elég, ha felsétálunk Jutkával a kápolnához vagy az oroszlanos kúthoz. Amíg a szerelmemet öletem, éreztem, hogy sohasem tudom bekalandozni ezt a testet, és veszélyesen hittem, hogy nem vagyok egyedül. Jó volt annyit adni neki, amennyim volt. Ígértem, hogy szívinfarktusig szolgálom, de időközönként meglógtam. Nem akartam eltűnni, de félttem attól, hogy nem tűnhetek el. A történetnek eleje és vége van, mint egy utazásnak. Az irodalom kaland: ki tudja, mi jut az eszembe, és hogy a felidézett események közül mit beszélek el? Horgászat az érzelmes emlékezetből. Ha majd lesz gyerek, akinek nem kell a mese, akkor majd panaszkodhatunk. Ízelítők a bajokból és extremitásokból, munka a megszűnés ellen. Átmegek olyanokba, akikben még nem voltam. Szólok a végről, hogy megszökhessem előle. Az irodalom kisebbségi mű, az írók és az olvasók mindösszesen még mindig olyan csekély minoritás, hogy az egész világirodalmat az olvasóival együtt, egy kis globális összeesküvésnek is tekinthetjük. Hozzásegít ahhoz, hogy az legyél, aki vagy. Az olvasó egyén és az emberiség között a világirodalom a legjobb közvetítés, nem kell eleve számolnia a hír gyors halálával.

Ez a mai nap a regény, a mindenkori mai nap, amelynek nincsenek az időben határai, nincsen eleje és nincsen vége, csak éppen tart, kezdetet és véget az utólagos intervenció hasít belé. A reggeli cselekvésfűzér elvégzése közben áldást kértem a család minden cselekedetére. Pattanjon csak Józsi szélesebes, könnyű biciklijére, amelyet az ócskapiacra vett olyan árustól, aki ezt nem biztos, hogy szabályosan vásárolta. Orgazda lettél, Józsikám, mondom, ő meg édesen mosolyog. Jól van a bőrében, elrohan teniszezni, vagy szélvitorlázni, vagy focizni, vagy kaszinózni, vagy egy lánycsapatot valahova hívni. Az ötven körüli teniszpартnerek ötöle más jelzöt úgysem kaphatnak, mint azt, hogy béna. Legyen egy fejezet, amelyben ide hívom meg a barátaimat, és amit eddig nem tudtam megcsinálni sehol sem, azt itt, a kertünkben fogom odagondolni arra a színpadmaradványra, amely még a tizenkilencedik századból maradt itt a zsidó kocsmá udvarán ter-

méskövekből, amelyekből bástya, azaz kerítés lett és kővaskó. Tartozom a kortársaimnak azzal, hogy megörökítem őket. A másik emberről riasztóan keveset tudok, ha írok valakiről, elfog a szégyen, hogy az együtt eltöltött idő hosszúságához képest milyen sovány az emlékképem róla. Nem emlékszem, mondják a korombeli emberek, mintha a múlt valami szürke pasztik lepedővel volna leborítva, mint a halott az utca kövezetén. Minden papír előbb-utóbb mások szeme elé kerül, ha egy író meghal, el szokták olvasni a hagyatékát. Évtizedeken át úgy aludtam el, hogy hajnalban jöhetnek, és idegen férfiak olvassák majd el azokat a kéziratokat, amelyeket a feleségemnek sem mutattam meg. Neveket sem akartam leírni, nehogy bajba hozzak másokat. A fordulat után már nem tartottam ettől, de azt sem akartam elfelejteni, hogy a biztonságunk egy szép napon füst és pára lehet. Észletem, hogy már senki sem bánja a nyilvános megemlést. Lehet, hogy az arcképpingálás a közszolgálatom. Amit nem jegyzek fel, az nincs.

Az ember nem tud megszabadulni a rá váró csapás közeli eshetőségétől, amelynek a másik ember a forrása. Vagy hazaérek ma este, vagy nem. Lesznek emberek, akik szenvedélyesen vadásznak az embertársaikra. Az ölés szenvedélyét különböző alkalmak és ürügyek ki tudják csalni. Egy hívó szó kell, csak egy kis ingerlés, és Káin jön. Káint nem lehet száműzni. Jelen van. Nem kell sok a felbosszantásához. A testvérgyilkos a faj emblémája. Miért öli meg Káin Ábelt? Irigységből. Mert az ő áldozatának a füstje nem száll fel olyan szépen az Úrhoz, mint Ábelé, akin áldás van, őrajta meg nincs. Az áldás, akár a szerencse, egyenlőtlen, az Úr nem mér egyenlő mércével. Amíg van egyenlőtlenség, amíg van ok irigységre, amíg van sértett neheztelés, addig van bosszú, van rablási, felperzselési és ölési vágy. Nem lesz olyan kor, amely az ölés szenvedélyét biztonságosan ártalmatlanítja. Az önuralom, a lelki egészség, az arányos önismeret ritka adomány. A hibás egyed úgy működik, mint egy csőtörés. Egy gyufaláng nem nagy, de óriási robbanást okozhat. Nincs külső biztonság a bennünk és embertársainkban rejlő pusztító erővel szemben. A szorongást valamelyest enyhítheti a tisztánlátás, a felkészülés arra, hogy a csapás bármikor jöhet. Kié vagyok, ha Isten kezében vagyok? Hogy a sorsom játékszere lennék? Van-e sorsom? Van, mert kezdődik, végződik, és közben történik valami. A sorsomat együtt írjuk tőlem független események végtelen tömegével. Hogy tegnap megsejtettem, nem kezesség arra, hogy ma is sejteni fogom. Egy kis parkban a padon ülve az újsággal a kezemben elalszom, futballlabda esik az ölembé. Visszamegyek a szobámba, kiülök a teraszra, nem sietem el a dolgot, ha mozogni van kedvem, ez a tér is elég. Nagyobb, mint

a sétarekesz egy börtönudvaron. Hangyamenet húz át a terasz kövezetén. Mi lesz veled, kishangya, ha beleragadsz egy mézcsöppbe, kivel osztod meg a vonaglásodat. Az öreg azért görnyed, mert földre nyomja ballépéseinek és a mulasztásainak a súlya. Átlógnál, papa, a teher alól a túlvilágra? Át bizony, fiam, ha elhinném, de mert csak az itteniben hiszek, inkább cipelem.

Október elején ezüst terítő borul a sekély, meleg tengeröböl sötétkékvizére, és elvakítja a parton sétálót. Fejek merülnek föl a habok közül, a testek kinyúlnak, ugrándoznak, és nekilátnak a boldogságnak. A többség kiszabadítja a testét a ruha börtönéből. Van kiábrándító szabadulás. Nem öltözöm be nyaralónak, nem cipelek strandfelszerelést, télen-nyáron, vízparton és színházban zakó és nadrág van rajtam. Egy hedonista helyet foglal a Három Pálma teraszán, a színház tövében. Kis motorshajók szántják a felszínt, áthatítják a fényes szőnyeget, és kikötnek. A csavargás gyönyöre sohasem hagy cserben, fenyőlevélszagban mámorosodom. A kis csónakok szertefutnak a többi szigetre. Muslinca szállong a bor körül, kőfalak között, sűrű levelek alatt megotthonosodtam, egyedül vagyok, a sarokban két nő hadonászik ceruzával, az egyetlen vendég fürdugót használ, így sikerül szinte semmit sem hallania. Előtte kerek tálcán a só, a bors, az olaj és az ecet kis hasas üvegekben. Aki a Három Pálma teraszán ül, kis megvetéssel nézi az izgatott érkezőket a katamarán kikötőjében, vagy az izgatott távozókat, akik lélekben már nincsenek itt; én azonban egészen itt vagyok. Szívesen nézem a szilárdan megépített pincérnőket, a három nővért, vastag ajkuk van, mind a háromnak kíváncsi és jóindulatú a mosolya, kedvelik az idős, furcsa vendéget, kérdezzetnek, hogy mit kérek, kicsit zavarba jönnek, amikor rájuk mosolygok. A furcsa vendég mindig nagy borraivalót ad. Az egyik bátyán egész évben a költők mondják a verseiket. A márványasztalon törkölypálinka, kávé és ásványvíz erősíti a biztonságomat, egy-két pipát elszívtam már, hamarosan barátságos leszek. Semmilyen előadásra nem megyek el, szeretek minél kevesebbet ott lenni, ahol illenék, ahol elvárnak. Nem vagy olyan fontos, megvannak nélküled. Pirosodnak a felhők, elpihennek a tarka motorcsónakok. Egy hatemeletes, hófehér hajó megmozdult. Nem lenne jó egy hónapot itt tölteni? Felszabadíthatnád magad, suttogja az ördög, jó borok, kövek, pálmák, gyönyörködés.

El kellene menni egy kevésbé forgalmas helyre, napról árnyékba húzódnom, ingyen padokon szoktam boldog lenni, és hálás vagyok a jó ízű lélegzetvételért. Keskeny kőpadon ereszkedem le a sötét parti sziklákhöz, nagy fenyő hajlik fölém, körülfog a nyugalom. Nem kívánom ezt az álla-

potot semmi másra felcserélni, a tenger mosta vörös sziklán hanyatt fekve, behunyam a szememet, a felszabadulás érdekel a képzelt kötelmek alól. Itt van a dolgozószobám egy rövidke mólón, körülöttem az öböl vize a finom hullámok alatt, amelyeken a napfény szórakozik, hol sötétkék, hol meg bordó. Tisztán látszik a kavicsos tengerfenék, és a köveket borító ingatag mohaszőrzet. Szemem előtt szőrtelenített, barna combok vonulnak, előttem három pálmafa áll. Minden valahol lét paradicsom és börtön, be vagyok zárva a mai napba. Egy padon ülök, kék tengerút vezet a szememet a messzeségbe. Jobbra az öböl, balra egy szigetlánc, két zöld fal között ki-be járnak a hajók. Dörögve ostromolják a parti sziklákat a hullámok, ragyognak a napfény verte kőfalak, ilyen áradó fényben a búskomor sem bírja elhessenteni a derűt. És persze élmények, ó, édes nehézkedés: az eszmélés reggelén egy fiú ráfekszik egy nőre, és egy nő önmagával betakar egy fiút. Az embernek minden jár, ami a világon van. Kell a napfény és kell az árnyék, a szabad tér és a zezugos síkátor, a hátsó udvar és a park, kell a kő, a víz és a nagy fa. Ki vezet a rögtönzéseimben? Ha visszanezék dilemmáimra a régi rend korában, szomorú derű tölt el, az akkori drámák összezsugorodtak. A saját múltamban szinte külföldi lettem. Tapasztalom, hogy régi barátokkal, diáktársakkal milyen könnyen és természetesen folytatódik a beszélgetés közel fél évszázados szünet után. Percenként elvesztem az egész világot. Senkit sem vesztettem el.

Én inkább sokszoroznám magam körül a dolgokat, az Örökkévaló vizont egyetlenegy. Hivatásbeli érdekem, hogy a személhető világ nagy számú elem véges kombinációja legyen. A végtelenség nem az én üzletem. Árnyékot keresek az örök fényben. Nem biztatom másra olvasóimat, mint a legszabadabb szervüknek, az anyanyelvüknek a fesztelen használatára. Hogy valóban hogyan éltünk az ítéleteink mögött, azt utódaink leginkább az irodalomból, a megértő tisztánlátás kísérleteiből tudhatják meg. A kevés és a sok, az üres és a túlszűfolt a teremtő egyazon művének különböző szelvényei. Rendet kellene raknom a fiókomban, annyi holmit gyömöszöltem bele, hogy már magam sem tudom, mi van benne. Az évek múltával mindinkább figyelmesen, sőt vágyódva nézem a múltat, akárha mese volna. Olyan könnyen zuhantak egymásra a testek! Hála a kiválasztottnak, van valaki, aki jóváhagy, van egy ember, aki előtt nincsen szégyenem. Ha még van valamennyi időm, azt miért is vesztegetném a hanyatlás részletezésére. Jobban érdekel a visszatérő, peripatetikus, sétálva-vándorolva megújulás. Körüljárjuk a vizsgált tárgyat, akár egy várost, s a visszaemlékezésnek a továbbhaladás a feltétele. Szaporábbra vált a felvillanások és az elhomályosulások ritmusa. A lekonyuló ballisztikus ív nem program. Egy-

szer csak lebénul a vezeték, és kiég az agyvelő. A halál legyen baleset, és nem az előkészületek koronája. Ha magasztosnak is látszik a nagy sötétség és a végső ítélet, az öregség miatti panaszt gyerekes hálátlanságnak érzem olyan emberek részéről, akik szép kort megéltek, akárha komisz tapasztalások árán is. Az elvetemült túlélők jóleső biztonságérzéssel kezdenek hozzá a reggelijükhöz, tudva, hogy aki csak egyetlen napot él, az sem fizet rá, annak is megéri végigjárni a kalandot, amely egy ordítással kezdődik és egy mély, hörgő lélegzettel végződik. Mivel az élet véges, minden okom meglehetne a sietségre, de mert az élet véges, semmi okom sincs a sietségre. Tünékeny az ember.

Másnap

„A szex nélküli élet bölcsé tesz.”
(Robin Scherbatsky)

Egy világvégi kocsmában ültem. Egy olyan hétfő délután volt, hogy épp a saját bőrömön éreztem a világ minden hibáját, baját és értelmetlenségét, és semmi kedvem sem volt tenni bármit is, hogy ezeken változtassak.

A legolcsóbb pálinkát ittam, amit kapni lehetett, mellé valamilyen savanyú sört, közben a poháralátéttel játszottam. Úgy ültem ott, akár Henry Chinaski, annyi különbséggel, hogy egyelőre képtelen voltam akkora egykedvűséggel szarni a dolgokra, ahogyan csak ő tudott. Az ő alkoholizmusában volt valami összeszedettség, valami lágy professzionalizmus, amit mindig is irigyeltem tőle. Chinaski egyszer kihívta Ernest bácsit egy barátságos bokszmeccsre, és győzött. Most meg én akartam kihívni őt, hogy megnézzük, melyikünk bírja jobban a házi pálinkát.

Valójában az ember nem azért kezd inni, hogy rájöjjön az élet nagy rejtelmeire, hogy megválaszolja az egymilliós kérdést, és ne kelljen kikérnie a közönség segítségét. Aki tényleg iszik, mármint úgy istenigazából, annak ezek a dolgok meg sem fordulnak a fejében. Pont ellenkezőleg: az alkoholista felmászik az Empire State Building tetejére, a turistáktól távol keres magának egy eldugott tűzlétrát, hogy még magasabbra jusson, ott letolt gatyával belekapaszkodik a korlátba, és egy akkora csokimikulást indít meg a föld felé, hogy az valakin vagy valamin mindenképp nyomot hagyhasson. De komolyan. Az ember ilyenkor pont leszarja az univerzumot, a mindenséget, az istent, a nagy varázslót, a Télapót, a fucidöntőt, az ázsiai lesbipornót, a jégtablákat, a fókaprémeket, a faroknövelő szereket, a kábeltévé-csatornákat meg a gyümölcsfacsaró gépeket német acéllal, tehát szinte mindent, ami a világon fontosnak számít. Illetve fontosnak tartunk. Én is pont így voltam vele. Csak a pohár létezett benne a piával meg a kezem, a torkom, a nyelőcsövem és a gyomrom. Semmi más. Esetleg még a mellettem levő tál azzal a ritka finom sósperccel. Jin és jang. Itt még a tökéletlenség sem olyan, mint ahogy a nagykönyvben meg van írva.

[Nem nagyon mondták még rám, hogy szar alak vagyok, de piszkosul nehezen tudtam magam elképzelni, ahogy bárgyún vigyorgok a papundeklivel kitömött fehér babzsákfotelomban, olcsó ragasztószalaggal csirketollból készült szárnyak vannak hozzám erősítve, és közben a Gazdálkodj okosan játékszabályát magyarázom egy rakás szerencsétlennek. Mert mi más lehet ott csinálni? Abban is mindig csaltam, ha tehettem. De nyerni csak egyszer nyertem.]

Minél többet ittam, annál büszkébb voltam rá, hogy egy utolsó senkiházi vagyok. Szerettem volna díjat adni valamennyi embernek, akik igazán semmi lényegeset nem tettek sem magukért, sem a világért. Akik egész életüket annak szentelték, hogy senki ne emlékezzen rájuk, és hogy aztán mégis úgy haljanak meg, akár a tengerbiológusok, agysebészek, feltalálók, talkshow házigazdák, Formula-1-es pilóták, reklámszlogen-kitalálók és valamikori biciklitolvajok: egyszerűen és kurvára véglegesen.

Nyolc-kilenc poháron túl járhattam már, mikor belépett az ajtón Henry Chinaski. Henry Kibaszott Chinaski személyesen. A névtelen kocsmák koronázatlan királya. A felvizezett italok és a lefizetett szajhák régi cimborája. A göröngyös életutak állandó stopposa. A világgal vívott harcok félnehézsúlyú világbajnoka. Ennek dacára sokkal szarabbul nézett ki, mint sejtettem volna. Bőre füstszínű volt, az arcélei homályosak, a szemében pedig akkora kialvatlanság sötétlett, amin Csipkerózsika álma sem segíthetett volna.

Odaszóltam neki.

– Hé, Chinaski! – visszhangozta a kocsmá.

Nem szólt semmit, csak odajött a pulthoz, kért egy dupla scotchot meg egy pohár csapvizet, rágyújtott, és két-három slukkból akkora füstfelhőt fújt maga köré, hogy szinte azonnal láthatatlanná vált a többi ember számára.

– Nem sokszor láttalak még itt, Chinaski – mondtam. Mintha legalább egy charlesbronson beszélt volna belőlem.

– Tudod, kölyök, attól, hogy nem látsz, még nagyon is ott lehetek bizonyos helyeken – mondta. A füstfelhő kis körben szétszórt az arca előtt, ahogy a szavak utat próbáltak törni maguknak.

Mosolyra húztam a számam. És még a nevemet is tudta... Kölyök. Nem semmi gyerek ez a Henry fiú.

– Szeretted a pálinkát, Chinaski?

*

– Egy béna író vagy, Chinaski.

– Bírom a fejed, kölyök.

– Egy csepp tehetség sem szorult beléd, mégsem bírom letenni a könyveidet. Áruld már el, hogy csinálod!

– Általában felvizezem a whiskey-t kettő a háromhoz arányban. Vagy a scotchot.

– Ennyi?

– Ja.

– Szép.

[Ekkor vettem észre, hogy elérkezett a pont, amikor már képtelen voltam bármit is végiggondolni. Pontosabban teljesen felesleges lett volna eldönteni, hogy mit mondjak ki hangosan, és mit tartsak meg a fejemben. A rövid távú memóriám már vagy négy pálinkával ezelőtt felmondta a szolgálatot, ezért nem maradt más lehetőségem, mint folyamatosan kimondani, ami eszembe jut.]

*

– Egyszer írni fogok egy könyvet, amelyik tele lesz szóismétlésekkel, képzavarokkal, félbe hagyott mondatokkal meg olyan párbeszédekkel, ahol...

– Kérjél még sósperecet!

– ...ahol egymás szavába vágnak az emberek. Ami egy fokkal jobban hasonlít az életre. Érted?

– Aha.

– Ezen a világon nincs még egy olyan tökéletlen teremtmény, mint az ember.

– Ja, meg a blablabla.

– A blablabla is ember.

– Ja, persze.

– Milyen aljas módszerekkel lehetne papírra vetni a tökélet... [hikk]... lenséget?

– Nem tudom.

– Most az egyszer legalább le lehetne írni az igazat.

– Ja.

– És tudod, mit! Egy nő lesz a főszereplő! Egy f...

– Akkor már legyen egy prosti. Jó nagy saggal, olcsó, kopott körömlakkal...

– Akarsz segíteni? Ez úgyis a te asztalod, Chinaski.

– Oké, de kérjél már sósperecet!

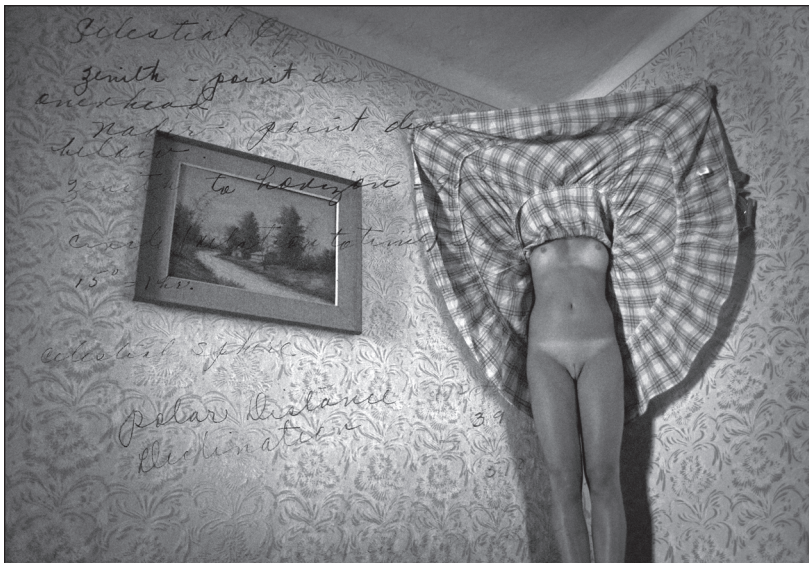
– Ez lehetne a könyv alcíme: „Könyv az igazak álmáról.”

*

– Mit is mondtál az előbb?

– Hogy egy szar író vagy, Henry.

- És én erre mit is mondtam?
- Hogy bírod a fejem.
- És aztán?
- Mit aztán?
- Aztán mit mondtam?
- Azt, hogy fel szoktad vizezni a scotchot. Vagy a whiskey-t.
- És ezt mért mondtam?
- Mert kérdeztem, hogy csinálod.
- Mit, a piát?
- Nem, azt hogy csinálod, hogy olvashatóan írsz, pedig semmi tehetséged. Mintha iskolába se jártál volna.
- Jaa, azt hiszem, értem.
- És tényleg csak ennyi?
- Mi?
- Ennyi kell? Egy kis alkohol az írói vénába?
- Ja.
- Akkor rendelék még egy kört.

Bezzeg Gyula fotója

Tito Mika vászoncipőjében, avagy a nagybátyám egyetlen fennmaradt elbeszélése

Bognár Dorottya fordítása

Soha sem fogjuk megtudni, hol, melyik sírban nyugszik Simo nagybátyánk.

Apa, az Ikertestvér, hiába keresi a nyomait, a negyvenhetes lúdtalpas nyomokat, és még hiábalóbban kutat a koponyák között, hátha rábukkan arra, amelyiknek egy delfin kiverte a fogait, amíg vígan búvárodtak Kotorban. A nyomok Vukovárig vezetnek, és ott mágikus módon eltűnnek.

Valójában sosem fogjuk megtudni, hogy Simo egyáltalán el van-e temetve valahol, vagy egyszerre csak megjelenik a semmiből, és azt mondja: „Ha én élek, akkor ti kit temettetek el?” Ezért a *továbbiakban* mint eltűnt személlyel, mint „a nacionalista-kommunista szörnyeteg, Milošević ártatlan áldozatával” foglalkozom vele, ahogyan heves beszédeiben Mila, az anyám pontosítja majd a történeteket.

Simo eltűnése után apának szokásává válik, hogy amikor belép a házba, halkán megjegyzi: „Csak én vagyok”, számolva azzal a ténnyel, hogy ő és Simo, az eltűnt ikertestvére, teljesen egyformák, egy apró eltérés nem sok, annyi sincs közöttük, és ez esetleg túl megrázó lenne annak, akit véletlenül otthon talál. A „csak én vagyok” emlegetése mellett, amint leereszti az előszoba padlójára a nejlonzacskóban a kenyeret és az új, nagy formátumú négyzethálós füzetet, az élő és halott közötti legapróbb különbségnek a szörnyű hiányával együtt, a létet és nemléte igazoló legapróbb megkülönböztető jel nélkül az arcán, apa új szokásává vált, hogy teljesen besötétített fürdőszobában borotválkozik, és a Brioni nevű fodrászszalonban a tükörnek háttal ül a székbe, amit már a fodrász is megszokott, így, amint apa belép az üzletbe, máris száznolvcan fokkal elfordítja a széket.

Sajnos a nyolcvanéves nagyapa, Duša sem tudja elosztatni a kételyeket az identitások hátronzogató játékában. Ő az egyetlen ember, aki látni, pontosabban *érezni* tudná a különbséget a két fia között, aki meg tudná

húzni a vonalat élet és halál között, de már teljesen összekeveredtek benne emberek és világok. Attól a naptól kezdve, amikor összecsomagolta kofferjét és felvette a vasárnapi ünneplőruháját, feltette a kalapját és azt mondta: „Vigyetek haza!”, Dušától már bármi kitelhetett. Legyűrte az öregkori demencia, így apámat a nagybácsim nevéen szólította, vagy úgy beszélt vele, mint aki teljesen biztos abban, hogy valaki másról van szó, és még ennél is tovább ment, többes számban beszélt, mintha mindketten előtte állnának. Apa ilyenkor kővé meredve állt, és nem tudta, mitévő legyen. Vajon kijavítsa-e Dušát, akit már senki sem tudott meggyőzni semmiről, vagy játssza ő is azt a játékot, amelyet egyébként mi mindannyian, támogatva nagyapa szklerózisát, s belépve abba a párhuzamos világba, amelyben ő már összepakolta a kofferjét.

*

Bármikor, ha a nagybátyám nevét megemlítették, anyám, Mila, hevesen ostorozta a politikusokat, és tüzes beszédeket tartott. Amikor végül emelt hangon, hisztérikusan összegezte a történeteket, és leszögezte, hogy egy teljesen ártatlan emberről van szó, aki még a légynek sem ártana, s akit megöltek valahol Horvátországban, ahová egy kávézóból vitték el, valószínűleg becsípve, anélkül, hogy tudatában lett volna a helyzetnek, erőszakkal, mert az újsütetű hősök szerepét játszóknem tudták elcsábítani az üres hazafias meséikkel – a beszéd egyszerre zokogásba csapott át. Anya eltűnt a régi családi ház labirintusában.

*

Amíg élt – és nem kizárt, hogy valahol még mindig él – Simo egy vert falú házikóban lakott az öreg hársfa alatt, amelyet Draginja mama hagyott rá. A két méter magas lakóhoz képest, akit a magassága és a hosszú lábai miatt Dzsámi Simónak becéztek, a ház kicsi volt; ha valaki kívülről nézte volna, amint megy be az ajtón, egészen biztosan felteszi a kérdést: vajon ez alkalommal is sikerül neki bejutni? De a nagybátyám már gyakorlott volt, és hozzászokott a helyszűkéhez, úgy utazta át Jugoszláviát a fityójával, hogy a hátsó ülésről kormányozott. Draginja mama házában valami csoda folytán ki tudott egyenesedni, annak ellenére, hogy az egyenetlen menyegyzet alacsonyabb volt Simo kétszáz centiméteres magasságánál. Azt is meg kell említeni, hogy a feje sohasem kandikált ki a kéményen, és a negyvenhetes lúdtalpai sem lógtak ki sosem a kibicfensteren.

*

A nagybátyám a kicsiny heverőn, tenyerével a feje alatt, összekuporodva szokott aludni, pont úgy, ahogyan aznap találtuk, amikor Draginja mama meghalt.

Ha valaki nem érezte jól magát, úgy ment Draginja házába, mint más a gyógyszerárba. Elég volt, hogy az öregasszony az ember homlokára tegye tenyerét, vagy kék szemével ránézzen, és minden baja elmúlt, mint ahogyan a melencei Mitónak is elmúlt.

A nagybátyám karjai között halt meg. Az ágyra fektette, rátette tenyerét az idős hölgy homlokára, és elaludt mellette, fej fej mellett, mindenki felsikoltott a meghökkentő látványtól, aki belépett a parasztház rogyadozó ajtáján.

*

Simo nagybácsi ritkán volt szomorú. Minden története vidám volt. Ő és Miroslav Antić, a két jó barát, akik ritkán, de mégis gyakran találkoztak, mert az időt a *saját órájukkal* mérték, egyedi és furcsa módon, kocsmákba jártak, ittak, énekeltek és kézen jártak. A nagybátyám néha napokra eltűnt, és amikor előbukkant, vidám volt, hangosan beszélt, a kezével hadonászott, és állandóan Mika egyik sorát ismételte: „Ne egér módjára rágsáld a napokat, élj!” – így valahogy hangzott a tanács, amelyet Antić a vendégszoba falára írt Draginja mama házában.

Így élt mindaddig, míg *eltűnt személyé* nem nyilvánították a *továbbiakig*. Ivott, és amíg a maga két méterét meg nem töltötte pálinkával, addig törte-zúzta a poharakat, és sétálgatott a kivérzett, negyvenhetes lúdtalpával a törött üvegen, addig énekelt, amíg a hangszórók ki nem lehelték a lelküket, éhes semmirekellőknek paprikást főzött a kocsmákban, delfinnel fürdőzött, amíg az az önfeledt játékban ki nem verte a fogait.

Mindenbe belekezdett, de semmit sem fejezett be. Ezért voltunk benne biztosak, hogy nem fog visszatérni a harctérről, és hogy holtan sem fogja senki megtalálni, így az egész élete befejezetlen marad, elveszve pont annak az órának a mutatói között, amelyet csak ő és a *költő* barátja tudtak leolvasni. (Duša papa ezt a *költőt* különös undorral mondta ki.)

*

A nagybátyám a homokrévi Daliák nevű labdarúgócsapat kapusa volt, de a labdarúgást egy bajnoki mérkőzés közepén hagyta ott, pedig nem is volt tervben a csere. Amint kivédte a tizenegyest, levette a kesztyűjét – megemlíteném, hogy teljesen józan volt, nem használt semmiféle dopingszert sem – és a jelenlévők legnagyobb megdöbbenésére, a játékosok,

nézők hitetlenkedő tekintetének kíséretében, teljes felszerelésben, lassan végiment a pályán, és örökre elment; maga után hagyva a kővé meredt hazai és vendégjátékosokat, a három bírót és az egynéhány delegátust.

Mesélte, hogy szeretett korcsolyázni is, s csak úgy siklott a jégen, amíg Belgrádban élt (mint a földrajzi, a pszichológiai és ki tudja még mely egyetemi szak örökös hallgatója). Viszont egy incidens után ettől a téli sporttól is elbúcsúzott. A homokrévi őszi istállótrágya behordásától elnehezült kezekkel Simo nagybácsi néhány nappal később Belgrádban, a jégen, kicsit erősebben lendítette meg partnerét, akit mindaddig a földtől elemelve, büszkén tartott a feje fölött. És azokkal a kezekkel, amelyekben nem volt semmi *érzés*, a gyönyörű és törekeny nőt a nézőtérre dobta. Nehéz volt elhinni, hogy egyszer Rovinjban annyira berúgott, hogy nem emlékezett arra, ki vitte el holt részegen az *Európa* cirkuszba és fektette bele abba a faládába, amelybe a bűvész a segédeknek szokta rejteni, akiket azután az elképedt közönség előtt karddal kettévágott, majd összeillesztett. Szerencsére, semmire sem emlékezett ebből, minden jól végződött, habár később néha úgy érezte, hogy a lábai nincsenek teljes összeköttetésben a gerincével.

„Kiszállok a fityóból, becsapom az ajtót, de a lábam még mindig tapossa a gázt.”

*

„Hercegem”, mondta neki sokszor Mika Antić, „te író vagy!”

És tényleg, mi is mindig írónak képzeltük a nagybátyámat, noha sohasem láttuk, hogy ír, sohasem olvastunk tőle semmit. Viszont amikor Draginja mama jócskán rozzant házában tartózkodott, és olyan állapotban volt, amelyet Duša papa józannak ítélt, a nagybácsim kinyújtózva olvasott a kicsiny ágyon, amelyről lelógtak a lábai, a hatalmas, negyvenhetes lúdtalpak, hosszú ujjakkal koronázva, amelyek mindig kikandikáltak a szakadt és feslett zoknikból. A ház napról napra kisebb és rendetlenebb lett, mindjobban megtöltötték a könyvek (és az üres üvegek). De a polcokon, amelyeket apa tákolt össze, a könyvek mindig pontos sorokban álltak, erre Simo megszállottan ügyelt.

Csak amikor már eltűnt, és amikor Draginja mama háza üresen maradt, akkor kezdtem megbontani a tökéletes sorokat, és kezdtem kutatni valami után, magam sem tudom, mi után. A ház akkor már teljesen megroggyant, bárkinek, aki belépett, tudnia kellett, hogy a mennyezet bármikor a fejére szakadhat. A detektív szerepében, talán tudat alatt reméltem, a könyvek között valamilyen nyomra bukkanhatok, amely elvezet a nagybátyámhoz. Először a címetek néztem át, valamilyen esetleges szabályszerűséget kerestem, amely szerint a könyvek rendben fel voltak sorakoztatva ebben a

házi rendetlenségben. Majd napokon keresztül nyitogattam a címlapokat, és az ajánlásokat olvastam, amelyeket a szerzők írtak Simónak.

Amikor ennek a játéknak vége lett, áttértem egy másikra, amely teljesen lenyűgözött. Az egyik könyvet lapozgatva egy villanyszámlát találtam, amelyet a nagybácsim valószínűleg könyvjelzőként használt, megjelölve az oldalt, ameddig eljutott. Egy óra múlva a linó padlón már egy kis halom különféle papiros hevert, amelyekkel a nagybácsim és azok, akiknek kölcsönadta a könyveket, megjelölték az oldalt, ahol abbamaradt az olvasás.

Régi, megsárgult vény, amelyet a falu orvosa, Miša írt fel gyöngybetűkkel Duša papának; egy papírdarabka, az isten tudja kinek a telefonszámával, amely – leellenőriztem – már nem érvényes. Egy következő papír valószínűleg egy utazási ajánlat darabja, amelyet írógéppel írtak: „Találkozó a belgrádi repülőtéren, a nemzetközi terminálnál 15.00 órakor, felszállás a JR 4404 számú különgéppel 16.45-kor, érkezés 19.15-kor a geronai repülőtérré, transzfer a hotelig, vacsora és szállás”, és itt, legalábbis ezen a helyen, megszakad az utazás. Rádió-televíziós újságokból kitépett programok, elszámolások, a Zabavníkból kitépett cikkek, amelyeknek margóján a nagybácsim jegyzetelt valamit, sőt egy-egy gyászhír is előbukkant a könyvek fedőlapja alól. Természetesen a nők fényképeit is megtaláltam, akiket szüntelen váltogatott; a franciakrémes receptjét, olyan emberek névjegyeit, akik már nem élnek, telefonszámokat, amelyeken már senki sem jelentkezik, és a legbecsesebb dolog, amely könyvjelölésre szolgált, egy belépő a Crvena zvezda–Bayern labdarúgó-mérkőzésre, amelyre „mi hárman férfiak” együtt mentünk, Simo fityójával. Arra gondoltam, hogy a belépőt elvihetném apának, de a megkérdezése nélkül is biztos voltam benne, hogy neki már van belőle az egyik nagy négyzethálós füzetében, például le van préselve a végtelen futball-herbáriumban, a statisztikákkal együtt, amelyekben számot adott a gólokról, az elvégzett szögletekről..., a számjegyekkel együtt, amelyeket aláhúzott és kitarotán elemzett, ezzel ijesztgetve olykor anyámat. A legtitokzatosabb mégis egy képeslap volt Korčuláról. Simo nagybátyám egy rövid jegyzetfélét írt fel filctollal a lap hátoldalára: „A Titanikra, idézet – V. Hristićtól”, majd egyik hiányos kéziratába szánt pár sort írt rá: „Minden pillanatban látnom kell a saját halálomat / A szemek tükrében, amelyek egymást semmisítik meg, / Amelyek között egy transzcendentális tér képződik / És a valóság az árnyának burkává olvad.”

Amikor befejeztem a kutatást, lefeküdtem a régi ágyra, amelyen Draginja mama meghalt, és amelyen Simo bácsikám szokott aludni; egyszer megemlítette, hogy sehol nem alszik ilyen jól és nyugodtan. A nyugodt alvást Draginja mama mágikus erejének tudta be. Amint tekintetemet az

egyenetlen mennyezetről az ágyra vetettem, elmosolyodtam azon, hogy az ágy pontosan annyival volt rövidebb, mint a bácsikámnak, és hogy a lábam pont annyira lógott a levegőben, mint neki, amikor kinyújtózva olvasott.

„Hercegem, te író vagy”, hallottam Antić szavait, és láttam, amint jó erősen hátba vágja a nagybátyámat.

*

Simo, most komolyan, te író voltál? Duša papa mindig azt mondta, hogy az alkohol fog téged megölni, és egy napon, amikor a pohár fenekén meglátod a saját arcodat, amint mohón felhajtasz egyet, saját magad fogod meginni. Vagy pedig az anekdoták ettek meg téged, Simo. Sokszor mondtad, amikor már jócskán az alkohol hatása alatt voltál, hogy téged harapnak a viccek, és felfalnak az anekdoták. A legfontosabb kihagyni az anekdotát. Elmesélni a történetet és semmi többet.

Részegen azt kiabáltad, hogy az anekdota a történetnek a legnagyobb ellensége, és az írónak muszáj ellenszegülnie édeskés csábításának, a többiek pedig csak néztek rád sápadtan, fogalmuk sem volt, miről beszélsz. Az anekdota vicc, nyers, ostoba, banális, átlátszó, döglött anekdota – a legnagyobb ellensége az elbeszélőnek. Csalogat, édes, cukros-mázás, és amint szétolvad a szádban, már szinte ordítanál a rosszullettől. Amikor elolvassod, minden, amibe belekezel, banálisnak tűnik. Az írónak le kell hámoznia, le kell fejtenie a burkot, saját magáról kell írnia. Az élet behálóz, hogy te magad is anekdotákban élj. Hogy mindenki a veled történeteken nevessen. Egy delfinnel teli vízbe hajít, de neked meg kell szárítkoznod az anekdotáktól, és írnod kell. És nem megy, mert minden prózainak, hülyeségnek, irkafirkának tűnik a papíron, csak arra jó, hogy megnevettesd a társaságot a kocsmában. Az író a kezdetektől fogva magával hordozza élményekkel teli kofferjét, amelyek állandóan egy-egy jó történethez kínálkoznak. De sosem válnak azzá. Valahányszor elővesz egyet, rájön, hogy mind szétrongyolt, szétrágott, semmilyen; valamilyen köd fojtogat és állandóan elvonja a figyelmed. Cipeled magaddal azt a koffert, mint egy málhás számár, de nincs belőle semmi hasznod. Már a második vagy harmadik mondat után össze is téped az oldalakat, felgyűjtod a regényt, és még egy kis benzint is hozzáadsz, hogy jobban égjen. Felfalt az anekdota. Nem maradt semmi belőled.

Hercegem, nem üritetted ki időben a koffert, és mentél be csupaszon a házba, hogy írj. Az ajtóban azt kellett mondani: „Én vagyok.” Hangosan. Én vagyok, és nem az, akit viszek ebben a kopott kofferben. Az anekdota gaz. Benőtt a gizgaz, és ezért nem látszik tőlem az író. Nincs semmim. Nincs még végem se. Vagy talán csak az, amim van. Lehet, hogy az lesz a

legjobb és a legkevésbé banális, ha eltűnök. Elképzelni sem tudsz, hercegem, ostobább véget annál, hogy megölnek a harcmezőn. Nem néztem a híradót az utóbbi húsz évben. Részeg voltam, amikor felmásztam a tetőre, hogy elfordítsam az antennát, és beszakadtam Draginja mama vendégszobájába. Azóta nem értem, hogy mi történik. El kell tűnnöm. A vert falú házban nem volt pisztoly. Most tőlem valaki azt kéri, hogy a nem létező pisztolyt süssem el. Az lenne az epilógus.

Ej, ha ezt megírom, megeszem a papírt, hadd marja szét a gyomor-sav. Baszom az életet, amikor ilyen nyers! Az írónak felül kell emelkednie mindezen. De engem az élet magával rántott, vitt, akár az áradat, és magába fojtott. Átitatott a nyerssel, a banálissal, telenyeltem magam az anekdotákkal, és most itt fuldoklok. Ha jobban belegondolok, valójában nem is író vagyok, hanem egy anekdota. Én vagyok a rossz írók alapanyaga. Szerencsére megsemmisítettem mindent, amit írtam. Csak egy történet maradt meg, amelyet nem találok. Valójában csak egy anekdota maradt. Mindig azt mondtad: „Hercegem, te író vagy!” Egy szép napon még ezért a nyelvedre fogsz harapni. Egy napon, amikor valaki megtalálja ezt a történetet. Én akkor sem leszek író, de te az én hősöm leszel. Te valótlán, nemlétező leszel, és én is valótlán leszek, keresni fognak, és nem fognak megtalálni. Megevett az anekdota. Nem maradt semmi.

Simo elbeszélése

Az egyetlen fennmaradt elbeszélését Simo nagybátyám egy Olympia márkájú írógépen írta, szabványos újságírói sorközzel. A nagybácsim fekete filctollal javította ki az előforduló hibákat, sőt még a címet is átfirkálta, valószínűleg azért, mert nem volt megelégedve az eredeti ötlettel, így az elbeszélés cím nélkül maradt. Érthető módon nem is írta alá azt a hat gépelt oldalt, amelyet összehajtott és elrakott a Katonai Enciklopédiába. Véletlenül bukkantam rá, miközben könyvjelző papírocskák után kutattam a könyvek azon lapjai között, amelyeknél épp abbamaradt az olvasás. Gondoltam, címnek megfelelne a következő: Tito Mika vászoncipőjében.

Tito Mika vászoncipőjében

Hercegem, ne zavarodj össze. Nem azért uralkodik, hogy uralkodjon, hanem azért uralkodik, hogy megvédje magát. Nem azért tört a csúcsra, hogy támadjon, hanem azért tört a csúcsra, hogy elrejtőzzön. Most nyugodt. Nem kell a tolóablakok előtt álldogálnia. Tegnapig azt hitted: nagy ideái és nagy vágyai vannak. Háborúzni, terjeszkedni fog, három flekk a történelemben. Azt gondoltad: azért lett első, hogy féljünk tőle. Most

fordítsd a tézist a visszájára: azért lett az első, mert félt tőlünk. Nem akarta a népet a katonaköpenye alá terelni. Sem azt, hogy uralkodjon felette, sem azt, hogy a markában hordozza. Félt a tömegtől. Tömeg, mindent maga alá teper, amit csak ér. De így most első. Nem felette, hanem kívül. Elérhetetlen. Senki sem árthat neki.

Hercegem, itt ne zavarodj össze. Nem az amcsik és az oroszok az ő ellenségei. Eltévészted a témát. Rakd el a nagyítót a szemed elől. Az ellenség csak apróság. Az egerek eszik meg az életet. Nem azért kapaszkodott fel, hogy megtapsolják, fáklyát gyújtsanak és a stafétát vigyék neki. Ő azért akar első lenni, mert csak az első lehet gondtalan. „Elnök lett, hogy nagy célokra törjön.” Ez csak kacska. Azért lett elnök, mert fél a barátság-talan tisztviselőnököktől a tolóablakoknál. Sosem akar találkozni vele. És Sztálin, Brandt, ezek mind csak mesék. Görcsösen kapaszkodik a piramis csúcsába, hogy ne várjon velünk egy sorban. A rendőrség nem kopogtat az ajtaján. Senki sem kér tőle igazolást. Könnyedén fog elbánni az elkötelezettekkel és az el nem kötelezettekkel. Ő tud mérlegelni. A külpolitika mákos tészta. A bürokrácia nyúlik, mint a sajt. Egyik vége a torkodban, a másik a hasadban, és fojtogat. Minél jobban szeretnél kigabalyodni belőle, annál jobban szétnyúlik, és mindinkább belegabalyodsz.

És te? Te két hete vásárolod már az autót. A tolóablak előtt táborozol. Hagyd most a mesét – háromszáz éve élek, az én fáradságom a csillagoktól ered. A tisztviselő elvtársnő legalább egy évszázadot felemésztett az életedből. Hozd ezt a papírt, hozd amazt a papírt. Várjál, várakozzál. Fél tízig szünet. Elkelt az összes személygépkocsi. Kölcsön és biztosítás.

Itt valami hiányzik, Antić elvtárs. Miért nem áll sorba? Még egy pecsét hiányzik.

Ember, a fáradság a tolóablakoktól ered. Ő csettint egyet, és már itt is az autó. Képzeld el, ha megkérdeznék: Tito elvtárs, hanyadszorra tette le a vezetői vizsgát? Nehezek voltak a tesztek? Maga a forgalomban biztosan elsőbbséget élvez. Kiragadta a kezükből a saját életét, ember! És nem adja!

Még mindig nem emlékszel, hercegem, hogy hol vesztetted el az új vászoncipőidet? A délutáni fogadáson voltál, a barátaidnál, akiket te sznoboknak nevezel. Azoknál, akik belülről porosak, de kívülről a tisztaságukkal döbrentik meg az embert. Azoknál, akiknél a szoba közepén egy felnyitott zongora áll. Mintha Bachot játszanának. Becsúszattad a dobozt a vászoncipőkkel együtt a zongorába, hogy majd amikor indulsz haza, összeszeded. Hónapok múltak el. Szétterített Mozart-, Grieg- és Bachkották. Kérd, hogy adják vissza. Egy hasábot kellene írni a Dnevniknek.

Írj róluk. Feszítsd ki őket két szövegoszlopra. „Kérem vissza a vászoncipőimet!” Milyen jó cím. Igazítsd meg a nyakkendőd. Jegyezd fel a címet, el fogod felejteni. Nem értem, hogyan tájékozódasz ezek között a papírocskák között. Összegyűjtött művek zsebkönyv kiadásban. Nehéz a fejed. Ne gondolkodj már!

Mielőtt a taxi megállt volna, kivetted a zsebedből a keménykartonból készült, pecsétetes meghívót. Itt van, ha valaki esetleg kérné. Tito elvtárs vacsorára hív. Elég ijesztően hangzik. Mit fogsz mondani Titónak? Egyáltalán kérdez-e tőled Tito bármit is? Nem csak akkor dadogsz, amikor énekelsz. Tralala.

A taxi megáll. Kiszállsz, az autó elhajt. Süvít a huzat az újbelgrádi épületóriások között, szétcibál, hajtincs a szemedben. Haladsz a bejárat felé. Nem érzed magad valahogy kicsinek e csúnya kastély előtt? A protokoll szándékosan elvárja tőled, hogy néhány megnyújtott lépést tegyél e betonszörnyeteg előtt. Épp csak hogy a szél a velőkig hatoljon. Hogy megfelezz. Hogy felmérje a köztetek lévő arányt.

Belépsz, jól áll ez az öltöny. Keresztülmész a folyosón. Végtelen lépcsők. Tömeg van, sok a vendég. De míg lépkedsz, látod, hogy melletted árnyképek suhannak el. Mint valami lassított filmben, emberek sorakoznak, akik olyankor mondanak valamit neked, odaszólnak. Mind be vannak szarva a félelemtől. Egészen lényegtelenek, minden egészen lényegtelen. Nem hallasz.

És akkor egyszerre megjelenik melletted ő, az egyetlen, akit tisztán látsz. Tito. Melegen lüktet a mellkasod, még egy kissé zavarban vagy, de már hallod a kérdését: „Antić elvtárs, hát hogy állnak az autóbuszok?”

Állj. Vegyél egy mély lélegzetet.

Ne zavarodj most össze, hercegem! Bontsd szótagokra a világot! Egy pillanat. Antić-elvtárs-hát-hogy-állnak-az-autóbuszok? Harapd el a nyelved. Nyeld le a gombócot. Nyisd ki a szád.

„Tito elvtárs, az autóbuszok kiválóan vannak.”

Fejezd be a beszélgetést. Sötétség. Kész. Menj be az ebédlőbe, ülj le a helyedre, töröld le a zsebkendőddel az izzadságot az arcodról, húzd meg először az italod, és lazíts a nyakkendődon. Belégzés, kilégzés. Majd pörgezd vissza a filmet, és ellenőrizd le, hibáztál-e valahol.

Név: Mika. Vezetéknév: Antić. Foglalkozás: újságíró, költő. Van buszod? Már hogy lenne. Még autót sem sikerült vennem. Hozd ezt a papírt, hozd amazt a papírt. Várni, várakozni. Szünet fél tízig. Felemésztette az életemet a tolóablak. Hát akkor meg mit emlegeted a buszokat? Milyen buszokat? Elment a kedvem a buszoktól egy életre. Mit kellett volna mondanom? Milyen autóbuszok, tévedni tetszik, ember... nem vagyok hülye. Tito elv-

társ összetévesztett téged a buszállomás igazgatójával, a másik Antiótyal. Hát ha mégis, engem nem zavar. Javítsák ki mások.

Villák és kések csörömpölnek. Múlik az este, elfelejtetted a menetrendet. Hirtelen kiáltanak neked, Tito elvtárs hívat. Azt mondják: szörnyű a memóriája. Rájött, hogy összekeverte a dolgokat. Sűgni akar valamit. Felkelsz, közeledsz felé, a távolság mintha nőne minden egyes megtett lépéssel. Amikor a közelébe érsz, érzed cigarettájának a szagát, amely egy pillanat alatt elkábítja és megzavarja a beszélgetőtársat. Tréfára veszi a dolgot. Jól van. Nem gondoltad talán, hogy majd még bocsánatot is kér. Egy pillanatban még a kezét is a válladra teszi. Ismeri ő a te verseidet. Villan egy vaku.

Keresed azt a vakut, amelyik villant. Nem gond, előhívják a filmet, és meglepsz a fénykép. Tito és te. Egy autóval jutsz el a Dnevnikig, egész éjjel írsz. Elmeséled a gépkocsivezetőnek, hogy vettél új vászoncipőt, és hogy milyen szép, de korántsem annyira, mint az, amelyiket elvesztetted.

Papírt teszel az írógépbe, szívsz egy nagyot a cigarettádból, és gépelni kezded a címet. „Kérem vissza a vászoncipőmet”. Egy csomó papírszeletet veszel elő a zsebedből, és szétteríted őket az asztalon. A cím fölé töltőtollal felírod: „A szokásos pénteki”. Megdörgölöd ujjaiddal a szemed. Majd nekiveselkedsz, és sietve ráveted magad a betűkre. A hajad kócos.

Írod, hogy nem vagy zsugori, és nem szeretnél egy vászoncipőből nagy ügyet csinálni. Sokkal fontosabbról van szó, nem a vászoncipőkről, különben is ősz van, és tavaszig úgysem hordanád. Azt mondod, hogy a pszichológusok és a szociológusok furcsa lények, akik kifogásolják, hogy olykor zavar minket a kispolgáriasság. Aztán azzal folytatod, hogy voltál a délutáni fogadáson a barátodnál, hogy a kezedben tartottad a dobozt, benne a vászoncipővel, és hogy nem tudtál mit kezdeni vele, ezért belecsúsztatad a nyitott zongorába, amelyen kották voltak szétterítve – mintha a ház asszonya éppen most játszott volna rajta. Elfelejtetted, a fogadás elmúlt, eljött a tavasz, vettél másik vászoncipőt, elmentél a barátaidhoz, s ott találtad a Mozart-, Grieg- és Bach-kottákat azon a zongorán, amelyben hónapokon át volt a vászoncipőd, ott, ahol a legmélyebbek a hangok.

A fekete-piros írógépszalag a végéhez ért, és kihúzódott. Abbahagyod az írást, és elkezded nevetni. Az én jó autóbuszaim. Visszateszed a szalagot a helyére, az ujjbegyeid feketék lettek. Turkálsz a papírdarabkák között, amelyeket még nem néztél át, és nem firkáltál át ceruzával, majd folytatod a történetet, hogy találkoztál a barátoddal, aki a te cipődet viselte, képzeld, azt mondja, kerestem valami gyerekjátékot, és egy pár vadonatúj vászoncipőt találtam a zongorában. Ceruzát veszel a kezedbe, és az előző mondatok közül az egyiket áthúzod.

„Szevasz, hercegem”, kiáltja a fényképész, a munkatársad a szerkesztőségéből. Itt a fényképed. Te és Tito. Nézed a képet. A hüvelyk- és a kisujjad között tartod. Vigyázol, nehogy összemaszatold. Jól sikerült. Az asztal végére teszed. Be kell fejezned a szöveget. Ne zavarja magukat az, hogy az emberek a lakásukban zongorát tartanak. Ha ők nem is, majd a következő generáció fog játszani rajta. Meg fog tanulni zongorázni. Ott lesz az orra előtt.

„Jól sikerültünk” – mondod a fényképésznek, aki várja, hogy felmelegedjen a főzőlap. Fáradt vagy. A fáradtságod a csillagoktól ered. Kinyújtottad a karod az asztalon keresztül, az írógép mellett, ráhajtottad a fejed a karodra, és elszundítottál. A hamutálban elégett a cigaretta. Amikor felriadtál, már hajnal volt. Megdörgölted a szemed, összeszedted a papírdarabkákat, és beledobtad a szemetesbe. Majd kivetted az első fiókból a zöld mappát, és kinyitottad. Már elegend volt abból a temérdek papírból, amely az autót vásárláshoz szükséges. Fogtad a képet, amelyen te és Tito egy visszafogott öleléssel biggyeszkedtek, és a mappában lévő dokumentumok tetejére tetted. Felkeltél, nyújtózkodtál, felvetted a kabátod, a nyakkendőt zsebre vágtd, és elindultál a hűvös reggelbe. Eljött az idő, hogy végre győzelmet arass az autóért folytatott harcban.

A tisztviselő, mint mindig, ideges volt. De pont amikor rákezdett volna, hogy hozza ezt a papírt, hozza azt a papírt, várjon, várakozzon, fél tízig szünet, nincs több személygépkocsi és miegymás, kölcsön és biztosítás; akkor te teljesen véletlenül megfordítod a mappát, a papírok szétszóródnak a földön. Leguggoltál és felvetted a tegnapi fényképet, a tolóablakba tetted, azzal, hogy hát ez te vagy Titóval! A tisztviselő egyszerűen villanyrendőrré változott. Elpirosodott, elsárgult, majd elzöldült.

„Két perc múlva megkapja az új autóját.”

Köszönöm. Viszlát.

Részlet Mića Vujičić (Mokrin, 1979): Oštar start (Durva szerelés) című regényéből (Beograd, Stubovi kulture, 2010).

Mindenen túl

Alkalmi vers B. J.-nek

Ave Maria minden időben
Csipkebokorban dögtemetőben
Részeg költőket vegzál a csetnik

Zenta Csóka Kanizsa Torda
Látjátok feleim idegen horda
Gyom lepte kertek néma harangok

Útlevelet másol a belügy
A szürke ég ím az útra feküdt
Elfödni nyomát

Harckocsik részeg partizánoknak
Megszámláltattál több már halottad
Éhük kegyelmed

Bogdán József úr temeti őket
Pokolra mennybe menekülőket
Pofozzák gipszszárnyú angyalok

Míg elfogynak lassan a közöny sarában
Valahol távol Szerbiában
Mindenen túl.

A juhászlegény lassú dala

Lent a déli tengerek felett,
Dalmácia partjainál a juhász
Fél és ül,
Fél és dalol

Fűszáלבól készített sípbal, és
Köveket gördítenek fejükkel
A juhok,
Bivalyok.

Van úgy, hogy nézi, és van úgy,
Hogy hanyagolja őket, mint
A testét,
Kezét

Megnyalja csapzott pulija, megijed,
Mégis, mintha álmodott volna, és
Kutyául
Csahol –

Vak, vak, vak – ordítja a farkas
A hegyről, pedig hazudik, hisz
Ő kutyául
Elfelejtett.

Elhiszi a juhász, hogy néha kutyája
Bundájába bújva szalad a nyáj
Felett és
Alatt.

Nyálát csorgatja és fogát vicsorítja,
Ha vadat, farkast lát, aztán mégis
Csaholva,
Vinnyogva

A hegyhát mögé bújna el a vad
Elől, reszket majd, mint egy juh
Egymagában,
Megnyírva.

„Hej, de rossz, jaj, de rossz itt a
Hidegben, fenn a hegyen, én,
A juhászlegény,
Hej, hej, hej”

Álmenyecske-szonett

Felhőként lebbenti meg a táncoló lány szoknyáját
A daliás herceg, nem is az, csupán kezét
Melengető fiatal legény, aki érdes kezével engem
Simogat, megfogja majd az én derekam,

Szorítja és elengedi. Gyerekként könnyezik, ahogy
Fekete bőrcsizmáját emeli a magasba, fel-
Emel, mint bolond menyecskét, piros ruha nélkül,
Egyszerűen, meztílen rohanok a parázsfutáson

Át, fejkötő nélkül, mert még nem kötötték be fejemet,
Eddig még nem láttam olyat, hogy pesti
Fejét hajszalaggal, egybefont ujjakkal, mindenféle

Jóval, mázsaszám cukorral, szentelt borral, kifakult
Barnára festett rózsafüzérrel. Mária, a nagymama
Ajándékával kopog fémkulcs az ajtóban, egyedül a jóval

Szalonna

Meghívásra érkeztem az apró településre,
a nyári napközis tábor egyik nevelőjeként.
Az elemi iskola felsős tanulói tartoztak
felügyeletem alá, akik őszinte érdeklődéssel
kérdettek arról, hol lakom, mivel foglalkozom,
milyen a családi állapotom és a nemi életem.
Valamelyik egészen bizalmas beszélgetést követően
óvszert ajándékoztam egy fiúnak. Iskolatársa, egyben
az eset szemtanúja, föl akart jelenteni a polgármesternél,
mert neki nem jutott. Az alsósokkal összevont
kiránduláson illatos vadvirágokból összeállított
csokrot kaptam a körülöttem viháncoló lányoktól,
a legkisebbnek pár nappal azelőtt temették apját.
Majd megjelent az említett fiú, és hálája jeléül kezembe
csúsztatva kedvenc rövidnadrágját, hogy méltó módon
mártózhassam meg velük a Bódva folyó enyhet adó vizében.
Mellette kedves szemtanúm, akinek tekintete még
nehzelt rám, de már élénken biztatott.

Radiátor blues

Amikor azt mondták a radiátorokat gyártó üzemben,
hogy én leszek aznap a vízfűjő, nem tudtam,
hogy ez egy fülre illeszthető, ipari zajvédőt
és egy légfűvő pisztolyt jelent, és azt, hogy nyolc
órán keresztül kell bámulni a csigasort, nézni,
ahogy a mosónak nevezett monstrumból
felém tartanak a különböző elemek, ázottan
és csöpögve, monoton lármával közelítenek,
egymás mögött szorosan fellógatva, és várják,
hogy minden oldalról, minden kis résből kikergessem
belőlük a vizet, noha kezeim közül a szárítóba
vándorol ez a fémkaraván, hogy visszakanyarodva
végül a festőhöz érjen, aki szinte majdnem mellettem áll,
tetőtől talpig beöltözve, mint egy úrhajós, rajtam fülvédő,
rajta maszk, egymásra nézünk, de csak állunk a termelési láncban,
gépek között, emberként, idegenül.

Róma

Az egész várost bejártam, hogy megtaláljam azt a kereszteződést. Tekeregtem Óbudán, majd visszakelepelet velem a HÉV Budára, kibuszoztam Pesterzsébetre, ahol egy ismeretlen helyen leszálltam, és hallgattam a párálló júliusi reggel csöndjét; a kertek olyanok voltak, mint bármilyen városi kert, akár Pesten, akár Rómában, ahol az utóbbi időben éltem, de az az otromba bérház nem volt sehol.

A kilencvenes évek közepén hagytam el Pestet és Pesttel mindent; az ízeket, a szagokat, a szavakat és a fel-felködlő gyerekkort, anyámat és a szerelmeket; ezt mind lerakni szándékoztam már a határon, mint valami csomagot. Ha majd visszajövök, ha visszajövök, hát itt lesz, gondoltam akkoriban, és úgy csuktam be magam mögött az országot, mint ahogy egy végleges szakítás után az ember a lépcsőn lesietve behúzza maga mögött a nő házának ajtaját: résnyire, határozottan.

Már évek óta Rómában éltem, amikor egyszer a piacon, ahol körtét válogattam, mert a puhán karcsú Giuliát vártam vacsorára – aki a cigaretta mellé bor helyett gyümölcsöt rágsált, és aki ettől a végtelenül kihívó cigarettázós eszegetéstől volt számomra annyira kíváncsi –, rádöbentem arra, hogy ha egyedül vagyok, még mindig magyarul gondolkodom.

Az első, kora őszi körték felfedezésének öröme magyarul ért, és mert abban a pillanatban felismertem magam körül az anyanyelv ketrecét, Giuliával durva voltam este. Nyersen, a konyhában tettem magamévá, ahol ettünk, és a langyos, téglavörös padlón a meztelensége olyan igéző volt, hogy fél évig festettem őt emlékezetből, mert nem mertem megkérni rá, hogy feküdjön le a padlómra pár órára – persze nem is nagyon ért rá ilyesmire, hiszen így is alig láttam, ráadásul a férje a barátom volt.

Ezután kezdtem következetesen irtani a szavakat magamból, ha egy ritkább kifejezés nem jutott eszembe olaszul, megnéztem a szótárban, és

addig-addig mondogattam, hogy végül az adott tárgy vagy fogalom neve az lett.

Sokan kérdezték, miért hagytam el az országot akkor, amikor már szabadság volt.

Néztek rám a rómaiak és a római nők, ezek a túl édes, fekete virágok, ezek a sűrűvérű kancák, akik kitáguló orrcimpákkal, mintha idegen méneshez tartozó hímet szimatolnának, rekedt izgalommal kérdezgettek a szocializmus borzalmairól. Hogyan magyaráztam volna el nekik Közép-Európát és azt, hogy borzalomról nem is volt szó, és épp az benne a borzasztó, hogy az égvilágon semmi se lett más az elmúlt harminc évben.

Száraz fehéret ittunk, a lányok néha pezsgőt vagy koktélt; és nem értették: azért jöttem ide, mert véglegessé vált a tudásunk arról, hogy egy másik rendszer nem változtat meg semmit, és nem törli el a félelmet, legfeljebb a sebeket fakasztja fel kis időre, hogy aztán Európa külvárosa behulljon újra önmagába. Néztam a várost, ahol élni akartam, hogy ne szorongjak, ha festenem kell, hogy ne pókhálózza be félelemmel, egyre szűkülő körökben, a vásznaimat Magyarország tompa fénytelenége, és mosolyogtam ezekre a fiatal rómaiakra.

Giulia volt talán az egyetlen, aki megértett valamit, hiszen neki férfi voltam, akinek, ahogy mondta, vadabb szaga van, mint ezeknek – és ekkor a fejével kifelé intett, Róma felé.

A város azonnal fogadott. Olyan érzésem volt, mintha azzal a lépéssel, hogy a pesti lakásom árával és némi örökséggel a zsebemben egyszerűen odaköltözöm, csak az Isten felismert terve szerint cselekedtem volna. Szinte azonnal találtam elfogadható szobát, és az első galériában, ahová bementem, rögtön képet vett tőlem a tulaj, egy fiatal hippi, aki fél éven belül igazi barátom lett. Adogattak kézről kézre, míg kialakult a római életem. Hamarosan megtanultam én is félig a bárókban, félig otthon élni, és a város, amelyet soha nem akartam meghódítani, és soha nem ígértem neki hűséget, egyszerűen megnyílt előttem és befogadott, holnapig vagy örökre.

Az ezredfordulóra ott lebegtem, ahol mindig is akartam, Európa köldökében, mégis a semmiben a képeimmel, amelyekkel egyedül Isten előtt kell majd elszámolnom.

2009 volt, 2009 ősze, amikor először előfordult, hogy magyarul nem jutott eszembe egy szó. Turisták szólítottak meg, és bár éveken át minden nap beszéltem telefonon anyámmal, az élő magyar beszéd megütött.

Keserű lett a szám, ahogy elnéztem a magyarokat, köztük egy szőke, karikás szemű lányt, végül angolul igazítottam útba őket, és amikor a szőke visszanézett – tudtam, hogy megteszi –, intettem neki. Kereszteződés –

villant be hirtelen a szó, amit kerestem, és a kilencvenes évek egyik reggele meg egy piac, Pesterzsébeten vagy Óbudán.

Beültem az első bárba, és száraz fehérét rendeltem, mert éreztem, miként tör rám szavanként egy újfajta félelem Európa köldökében. Összeszorítottam a fogam a borral a számban, hogy legalább ne mondjam ki, hogy kereszteződés, és végképp ne magyarul, de akkor már késő volt, ahogy a bor lefolyt a torkomon, úgy jöttek elő a szavak, évek óta ki nem mondott szavak, és a szavak mögött, tizenkét év után, mintha bosszút állna, ott állt Anna.

Immár teljesen valószínűtlennek tűnt, hogy Istennek bármi köze volna ahhoz, hogy Rómában vagyok, mint ahogy valószínűtlennek tűnt az is, hogy bármihez köze volna itt. Meglehet, Isten jelenleg nem Rómában van, hanem Óbudán vagy Pesterzsébeten, gondoltam, és eszembe jutott az az emberfeletti, kibírhatatlan, könnyű boldogság, amely akkor reggel elfogott, amikor a piszkos piacon kabátban könyökölve Annával sült kolbászt ettünk, és utána a szomszéd pultnál sört és feketekávét rendeltünk, aztán egymás kezét fogva kigyalogoltunk a buszmegállóig.

– Majd felhívsz, ugye? – kérdezte, és megadta a szülei számát, akik a szomszéd utcában laktak, mert neki nem volt telefonja.

– Persze – feleltem neki 1996 őszén, és a kabátom alá húztam, elátkozva előre a buszt, magamat és a festést, míg puha szőkeségét a kabátom alatt melengtettem.

Harminchárom éves voltam abban a hónapban, és tudtam már, hogy elmegyek. Napról napra, ahogy a tárgyakat eladogattam, vagy átvittem egy-egy könyvet anyámékhoz, hullott szét körülöttem minden. Családom nem volt, munkám pedig, bár valami mindig akadt – hol egy mozit kellett kidekorálnom, hol újságot, hol könyvet terveztem –, nem kötött sehová.

Ahogy akkoriban mondták, benne mozogtam az éjszakában, hiszen másként nem ment volna, a kilencvenes években az ember csak éjjel, klubokban és kocsmákban kapott efféle munkát, amikor valamelyik Kareszből vagy Tibiből kijött a dzsentrí az asztalnál, az üresre ivott fröccsöspoharak fölött kiosztotta a melót, vállat veregetve. Ők voltak a korabeli kulturális élet mecénásai, ezek a kocsmárosok és moztulajdonosok, ezek a művészek tehetségtelen, polgárnak gyanús alakok, akikre ugyan nem haragudtam, hiszen belőlük éltem, de úgy éreztem: meg kell tartanom a távolságot tőlük. A távolságot, aminek akkor már Róma volt a neve. Tudtam, hogy nagyanyám haldoklik, és hogy nagyobb összeget hagy rám, megmondta. Nem tartottam magam kegyetlennek, köztünk mindig világos beszéd járta, így hát egyszerűen tudtam siratni őt és várni Rómát.

Azon az őszön halt meg, amikor Annával találkoztam, nem sokkal a születésnapom előtt.

A gyász és a szabadulás öröme akkor már egy hónapja dobált le-fel, úgy tűnt, végre a lakásomat is sikerül eladnom, nem is rosszul. A Picasso Pointban üldögéltem, hagymalevest kértem és fröccsöt, és bámultam az utcát a nagy, üvegfalszerű ablakokon át.

Anna egy főiskolás csapattal érkezett. Hangosak voltak, kicsit részegek is, és nem volt pénzüik. Söröket rendeltek, és zacskós dohányból sodort cigarettát szívtak. Az egyikük, Roland, úgy nézett ki, mint egy fekete, göndör ördög, neki volt a legnagyobb szája. Politizáltak. Anna kezdett figyelni engem, ebben biztos voltam, nekem először ugyanis fel sem tűnt a lány. Szép volt pedig, finom rajzú arccal, karikás szemekkel, kicsit top-rongyosan, bakancsban ült az asztalnál, és folyamatosan dohányzott. Csak akkor vettem észre, amikor valamelyik Karesz vagy Tibi berontott az ajtón, és hangosan köszöntött mint Művész Urat. Az egéruat kerestem a szememmel, amikor a tekintetem Anna csúfondáros nézésébe akadt.

Ahhoz, hogy kimenjek az ajtón, el kellett haladnom az asztaluk mellett.

– Parancsoljon, Művész Úr – mondta, és félrehúzta a lábát. Meg tudtam volna fojtani.

– Jössz? – kérdeztem tőle hirtelen, ám ahelyett, hogy megdöbbsent volna, pénzt dobott az asztalra, és elköszönt. A kabátját, amit nem segitettem fel, már az utcán vette fel.

– És most hová? – kérdezte félrefordított fejjel. Zavarban voltam. Valami maradék tisztesség miatt, amennyire akartam ezt a kócos gyereklányt, annyira óvtam is volna törekeny szépségét – magamtól.

– Hány éves vagy? – kérdeztem végül tőle.

– Húsz – válaszolta nyugodtan, majd hozzátette: – Majdnem húsz.

– Gyere – mondta, és elindult az Oktogon felé, mint aki biztos benne, hogy utanamegyek. Csöndben sétáltunk végig a Nyugatiig, közben átka-roltam, és éreztem, hogy remegek, annyira kívántam a lányt, akinek akkor még a nevét sem tudtam.

A pályaudvar előtt leintettem egy taxit.

Majdnem felrobbantam a türelmetlenségtől, nem tudom, merre kanyarogtunk, azt sem figyeltem meg, hogy átmentünk-e Pestről Budára, mindenetre egyszer csak ott álltunk egy roskadt, gangos bérház előtt. Ahogy kiszálltunk, megcsapott a széntüzelésű kályhák kéményfüstje, aztán az avarszag, és mintha a Dunát is éreztem volna, végül összehangzott bennem az egész mint ős. Körülnéztem. A bérház egy kereszteződésben állt, balra kőnégyzetekkel fedett görbe utca indult kis házakkal, jobbra fémdróttal elkerített üres telek volt. Anna már a ház ajtajához vezető lépcsőn állt, a zöld korlátnak támaszkodva, amikor megkérdezte, akarok-e még sétálni.

Magam sem tudom, hogy, de az ősz-szagban elolvadt a vágy, és helyette gyerekkori képek villantak fel bennem nagyanyám kertjéről, számban éreztem a naspolya ízét, és eszembe jutott, amikor a kerítésbe kapaszkodva bámultam a holdat félórán át, sötét, mozdulatlan, meleg októberi este volt, és aznap megtanultam, mi a szomorúság.

Elindultunk Annával a görbe utcában, aztán egy vágány mentén gyalogoltunk tovább. Öreg gyárépület mellett haladtunk el, vörös falában lyukak voltak, és Anna fémbetétes bakancsa kopogott mellettem.

Végül magamtól kezdtem neki Rómáról mesélni, pedig a húgomon kívül senki nem tudta, mire készülök. Anna lógott a karomon, és néha közbekérdezett. Elmondtam neki, hogy miért megyek el, vagyis a félelmet és azt, hogy Európa külvárosában hogyan lesznek pókhálósak az üres vásznak, de csak hallgatott, végül azt kérdezte, hogy tudok-e majd más nyelven festeni.

Ott álltunk ismét a bérház előtt a kereszteződésben, ő szavakat kiáltott, olyanokat, mint hogy anyatej, petrezselyem, csermely, köldök, pina, koporsó, szikra, én meg olaszul rávágtam mindet, verseny volt, amelyben ő nyer, ha a fakanalat vagy az elhidegülést nem tudom. Tudtam: akkor már két éve órákon át tanultam az új nyelvemet.

A tető alatt lakott, és mintha vonatzakatolást hallottam volna, míg be-
léhatoltam.

Anna, aki ezt a nevet mondta, amikor megkérdeztem, hogy hívják, szűz volt. Simogattam a haját, és bár nekem háttal feküdt a matracon, mozdulatlanul, mintha félig már aludna, biztos voltam benne, hogy sír.

A konyha a gangra nézett, régi csipkefüggöny takarta az ablakot, és a tűzhely, a cserepes virággal telirakott tetejű alacsony hűtő meg a konyhaszekrények szívfacsaróan tiszták voltak.

– Meghívlak reggelizni – mondtam neki, és nem is tudom, mire gondoltam. Ő vezetett a piacra, átszaladt a kereszteződésen, és megint nem nézett vissza, hogy követem-e. Úgy látszik, jól ismerték, mert itt is, ott is köszöntek neki. Vattaködös délelőtt volt, az egyik utolsó őszi nap, de amíg a sült kolbászt ettük, mégis áttörte magát a nap, és a piac üvegtetején át bevilágította a standokat. Anna haja ragyogott a fényben. Amikor kifelé indultunk, vettem neki egy zacskó naspolyát, amit a kabátzsebébe dugott.

Fél év múlva utaztam el.

Mostanában sokat vagyok Pesten. Úgy láttam, a Picasso megszűnt, vagy zárva van. A piacokat kiírtam a telefonkönyvből, járom a várost, Óbudát és Pesterzsébetet, és megint félek.

Talán mégis római lettem.

Repcsi

Valahol ott vagy: Szemlélek fáradtan,
Hogy bukdácsol a repcsi a halmon,
Mint fehér kereszt vagy átlátszó madár.
Jó jelnek és új kezdetnek látszol.

Ó, a repcsi aztán búcsúzásul
Hosszú vesszőt ír emlékéül ismét
A sötétség kékjén, az alkonyon át
Érzed szíveddel az elválás tűjét.

Elgyötört felszínen szomorkodik egy pont:
Csak az örök gyerekek néznek így az égbe,
Elnevettem magam, és mintha felelne
A hajóablak mint napsütötte folt.

A furcsa június hónap

Hol kővé, hol rézzé akartam változni
A hűvös szelek közt a kaszálatlan réten.
A Sorbonne lépcsőin vágytam ücsörögni
Álmaimba bújva s átölelve térdem.

El akartam utazni a messzi Tuniszba,
Kijavítani, menteni bármit a sorsban,
A fedélzeten bánatom ölni a rumba,
Vágyakozni terád, álmodozni terólad.

Megnyugvásomra lelni a szintiszta csendben,
Ne legyen sem olyan, sem ilyen vihar ott,
Míg június álomi bársonya lebben,
Kipihenni magam, amiképp adatott.

Eszement, aki költ, ez a június itt
Kötetébe bevágta e verstani káoszt,
Beleválogatott szöveget, valamit,
Míg az árnyak alatt teraszunk behomálylott.

Reggelig tüzesen ropogott az a máglya,
Beleheltem a tűzzel a citrusi lángot,
Amit Afrika éjjelén gyújt meg a fáklya –
Üresen lobogott, ahol égnék az álmok.

Szivarozva a víg örömet meg a mámort,
Ledobom fejemen kihunyó koronámat,
Ami ifjúi szívemen tengeri vágy volt,
Az a csillagon úszik, a vízbe vet ágyat.

Rád emlékezve

Tudod hát, mi lesz? – Felkelnek a szelek,
Ráncolja homlokát az ég, s a kőcsésze
Medrében a víz pokoli vihart játszik,
Indulni hívnak a lüktető jelek.

Az utcára lépek szürke köpenyben,
Niagara-ködbe, rossz időalagútba,
Elrepült éveim visszakívánva
Egy röpke szekund erejére. Lelkemben

Jelszavunkat fogom rendre emlegetni,
Ismételni újra édes nevedet,
És te elmosolyodsz idegen szemekkel,
Talán le tudod fájó terhem venni:

Minden földért, amit meg nem találtam,
S ezért a bűnök felét követtem csak el,
Az ocsmány időben magamra találtam,
Hol villám ragyogja át a világom.

Kristálykorsókban csepp a lélegzeted,
Némán helyeselnek, hallgatnak a szobrok,
Az áruló szív is kész a bocsánatra
E pillanatban s mindörökké, veled.

Furcsa erők között

Mikor csillag jön fel az égre,
A rá várakozó homok
Telítődik északi fénnel,
S keleties meleget ont.

Leteríti vászonnal az éj
Az elalvó csónak félkörét,
Tengerek mágnesét vonzza a nyugat,
A puszták mágnesét vonzza a dél...

Az éjszakai ködös káosz
Mélyén furcsa erők között
A hold átkel az óceánon,
Mint akrobata az út fölött.

A nyár hirtelen álomba fordult

A nyár hirtelen álomba fordult,
Az ősz újra széttárta karját:
A szél behintette homokkal az arcom,
Az ágakat ellepték a hangyák.

Mindjárt vége a csillagesőnek,
Elnyugszik a hold a párnádon,
Visszahúzódva az erdőszélre
Hátrál, ledől, elbóbiskol.

Ó, szeptember, – sűrű alkony,
A sötét tájak ablakában – fenyves:
Csillagoktól fénylik hálókabátom
Éjjelente ágyad mellett, kedves.

Budapestem

A cseréptetőzet pikkelye
Narancs a naplemente alatt.
Asztal mögé ülsz, és mesét
Írsz már megint csak: „Egyszer voltak...”

Írtál erről már egykoron:
Rőt-vörös hó, várni találkára,
A téglarcú állomáson
Karácsonyi gyertyáknak vására.

Lepusztult terek hangja morajlik
Görbe kerületek meg dombok hátán.
Te az asztalnál ülsz, és most mintha
Kezdődhetne minden előlről újra.

Azt is hallottam, hogy egy jelből
Látni már: a mennyünk visszatér,
Hol ajtó s víz zaja és a szél fönn
A város mélyével balkonunkig elér.

Tömörkény útirajza elé

Tömörkény István (1866–1917) az irodalmi köztudatban Szeged írója. Ez a besorolás nem is teljesen alaptalan, hiszen az író élete csaknem egészen Szegedhez kötődött. A ceglédi születés, a makói – gyerekkori – néhány év ezen nem sokat változtat. Felnőtt emberként csak katonai szolgálata három évét töltötte a városon kívül, majd néhány, alkalmanként pár hetes nyaralás volt az, ami meg-megszakította szegedi életét. Ha arra keresünk választ, hogy Szegeden kívül mit ismert még – közvetlen tapasztalással, mondhatnánk autopsziásan – a világból, akkor arra a meglepő következtetésre kell jutnunk, hogy nem Budapestet, amelytől mindig idegenkedett, hanem a Balkánt, ahol katonáskodott, s ahová utóbb olykor „turistaként” is vissza-visszatért. Számára, a szegedi nagytájhoz képest, ez a világ egyszerre volt érdekes és „különleges” s mégis ismerős, s ez a világ, mint a modern és a premodern határvidéke, érintkezési övezete mindig is foglalkoztatta képzeletét. (Nem véletlen, hogy Tömörkény elsődleges írói témája, a paraszti „álruhában” is, éppen az átmenetiség, az érintkező világok egymásra vetülő visszfénye, a premodern s a modern egymást tükröző viszonya.)

A most közlésre kerülő útirajz, amely egy Szegedről induló tiszai, majd dunai hajóút elbeszélése, egyebek közt ezért is érdekes. Ez a tárca a Balkán rajza, de sajátos, Tömörkényre nagyon is jellemző attitűddel. A „néprajzi” érdeklődés, amely mindig is jellemezte, s amely itt is megmutatkozik, az alkalomból adódóan sajátos narrációval társul, s e kis írásban egy színes, esetlegességeiben is érdekes világ villan föl. Maga az útirajz „adalékként” is fölfogható, s így a történeti s néprajzi kutatás forrása is lehet. De mint irodalom, mint egy határhelyzetre adott emberi reakció is érdekes, izgalmasan vegyíti a tárgyiasságot és a személyességet. Az egymás mellett élő, egymással érintkező, de mégsem összeolvadó különféle kultúrák tapasztal-

talata olyan élménye volt, amely a Steingassnerből Tömörkényé lett író identitásának lényegéhez tartozik. Élményében a „másik” egyszerre idegen és saját, ismeretlen és ismerős, s megőrzi saját alakját, másféleségét. Írása így a sokféleségre adott irodalmi reakció, s mint ilyen az úgynevezett Monarchia-irodalomnak is része.

A most bemutatandó útirajz eredetileg a *Pesti Hírlap*ban jelent meg három folytatásban, 1902-ben. Újraközlésre eddig nem került, a szakirodalom sem hivatkozik rá, pedig ez is és a *Balkáni sorsok* című másik írása (*Pesti Hírlap*, 1903. március 17. és április 7.) is megérdemli a figyelmet.

L.

Oda alá

Útirajzok

I.

Mikor a hajó Szeged alól hajnalban megindul, esik az eső, és szomorú, szürke színű a Tisza csendes vize. Biz' ez itt nem valami vadregényes utazás, a partokon túl nem lehet látni, mind a két oldalon magas töltések, imitt-amott meredek agyagszirtek, amikbe a parti fecske vájja apró barlangjait, különben pedig minden a régi egyformaságú. A vízen itt-ott egy tutaj, a nehéz fenékhálókat húzó halászok, a parti sekélyben itt a tapogatóval, amott a kullógóval fogná egy-egy ember a halat, ha volna. Kisded állomások vannak, hol az egyik, hol a másik parton, ott rakodnak, mert a búza kezd már haladni országjáró útjain. A zentai híd derekatörötten mélézik az esőben, némely emberek nézik a partról, gondolván, hogy no ez csakugyan eltört. Helyette egy komp jár most a Tiszán, azon hurcolkodnak imideamoda az emberek. Ellenben a kanizsai hajóhidat tisztelettel köszöntjük, mert ő jó ismerős. Gyerekkoromban sokat szaladgáltam rajta, mert e vén híd abban az időben Szeged alatt teljesítette fontos szolgálatát. A Huszár bácsi, az öreg Huszár bácsi volt akkor a vámszedő, és öreg hajdúk őrizték a hidat, akik átalvetős szíjon rezes kardokat viseltek. Óh, ez öreg városi hajdúk mily mogorva férfiak voltak, mily kemény legények a nehéz csizmákban; igen, ők kirántották bőrtokjából a rezes kardot, előkapták nehéz mordályaikat, és ezen az ócska hídon életnek és halálnak a harcát vívták Babáj Gyurkáékkal, míg mi, csintalan és rosszacska süvölvények mit sem törődtünk velük. Hanem miután a szedreserdő túl a Tiszán volt, és miután szedret enni jó, és miután az egykrajcáros hídvámot cukorra adni jobb: tízhús gyerek egy csapatba nekivágtatunk a hídnak, és keresztülrobogtunk rajta vámfizetés nélkül, és tehetetlenül toporzékoltak nagy csizmáinkban a mogorva hajdúk, kik, lám, megbírták Babáj Gyurkát, de nem bírták le a gyereket. És az öreg Huszár bácsi a zsinóros fekete kabátban kijött ilyen-

kor a kis fehér házból, amelynek már a helye is elveszett azóta, és föltolván szemeiről az igazlátót, megcsóválta a fejét, s bizonyosan gondolta: az ördög vigye el az apátokat, bár ebben nem volt igaza, mert ha a kívánság teljesül, az ördög kénytelen lett volna az öreg Huszár bácsit is elvinni, mivel az ő gyerekei is köztünk voltak. És ha ezen nagy rohanásainkban éppen ki lett volna nyitva középütt a hajóhíd, mily gyönyörű szépen szaladtunk volna bele a halálba; azonban nem kell megijedni, a részeg ember meg a gyerek a Szűz Mária kötőjében tartózkodik, a védőasszony onnan kiesni nem enged, nem is fulladtunk mi bele a Tiszába egyszer sem. Hej, jó öreg hajóhíd, biz' ez így történt. Az is történt, hogy nekiindultunk télen Makóról kocsi-val, mert nem szaladgáltak ekkor még vasbikák azon a tájon, s eljutván Új-Szegedig, ott megálltunk. Úgy lehet: ma is ott állnánk még, ha vissza nem fordulunk. Mert bár szemközt volt a város, nem lehetett átjönni, mert nem lehetett bekötni a hidat, mert zajlott a jég. Visszafordultunk, mert nem akartunk megfagyni, s hogy nem fagytunk meg, annak az oka a birkában keresendő, mert a birka nélkül nem volna suba a világon. Mert így, mert úgy. Különös dolog ez a sok mert, és Szvorényi Stiliztikája szomorúan nézheti a levegőget, hogy hát erre tanítottam én a zsenge magyar ifjúságot? – azonban ez nem tesz semmit, mert a dolog azért csak így áll. Épp a napokban hallottam ezt a mondást: Sok disznótor lesz a télen, mert esik az eső. Ennek a se füle, se farka beszédnek ott az értelme, hogy ha esik az eső, éled a kukorica, töréskor majd jól fizet, olcsó lesz, ha pedig a kukorica olcsó, akkor könnyű a hizlalás, ha pedig olcsó a hizlalás, sokan fognak föl malacot hizlalásra, minélfogva a disznótor is sok lesz a télen. Vagyis hát: gyün mán a szolgabíró, mer a Marcinak új szüre van.

Hagyjuk azonban abba a hiábavaló beszédet, miután az ebéd ideje itt van. Még az ebédnél egészen magyar a társaság. De délután már kezd keveredni. Egyre sűrűbben hangzik a német szó, s a mi sokat kárpált magyar sovinizmusunk annyira gyámoltalan, hogy a német szó hallatára azonnal németül kezd felelni, ahelyett, hogy megkövetelné, hogy beszéljen az a magyar földön élő német magyarul, a szél hordja el a haját. Egy szót sem szólnék, ha nem tudnám felőle, hogy tud magyarul. Tud, de nem beszél. Hasonlóképp van a rác is. Ha már látja, hogy nem értik meg Obilics Milos nyelvén, akkor németre fordítja, de egy világért sem szólna magyarul, pedig jobban tud magyarul, mint sok kevert nyelvű magyar ember. Majd alább hozok efelől fel példát, mert ez írások állítólag útirajzok lévén, be kell tartani a sorrendet. Annyi azonban bizonyos, hogy az ország nyelvének ez a semmi vevése nem költ az emberben haragot vagy bosszankodást, inkább azt mondhatnám, hogy csak rosszul esik. Ha rágondolok az otthonra, ahol száznégyszer magyar van egy hadban, akik ha itthon osztályoskodunk is,

de kifelé Isten úgy segéljen, egyek vagyunk: akkor megmosolygom. Ha pedig meggondolom, hogy ezért a nemzetért szenvedtem én sok ezer magyar társammal egyetemben: akkor elszomorodom. Mert nini, hát mikor én tizenhárom hónapon átál oda alá patalléroztam a Balkánban, volt-e vajon abból csak egyetlen szál magyarnak csak egy garas ára haszna? Nemigen gondolom. Ki szabadult ott a török járom alól? Emberré, egyenjogú emberré ki tette őket, Milán úr ő királyi fensége, vagy Nikita úr ő királyi fensége? Bár mekkora tisztelettel vagyok is a velünk barátságos viszonyban élő hatalmak iránt, mégis csak úgy kell vélekednem, hogy bizony a magyar baka járt ott a fegyverrel, ez vitte le oda az ő érdekükben az életét, véré, ifjúságát, no aztán némelyik ott is hagyta valamennyit, aki pedig visszajött, emlékül visszérgörcsöt, podagrát vagy pedig golyót hozott magával. Annak a lent járt magyar parasztnak meg némely része odakint az átokházi pusztaszélen ma csak úgy élhet, ha fákat dönget fejszével, s az irtás helyén földbarlangban lakik, amelybe létrán jár le, mint a kőkorszakbeli ember – emezek meg itt a dús Torontálban, Bácskában, olyan földön, amit jókedvében teremtett az Isten, úgy élhetnek, hogy ha csak születésétől a haláláig nem iszik, mint a gödény, még a temetése napján is boldogan ülhet föl a halottaskocsira a kocsis mellé, hogy a faluvégen a legelső korcsmában még egy bratinát ürítsen a gazdagon maradt fiakra. Én szegény magyarom felesége pedig odakint az átokházi barlangban szül utódot és nehéz munkával ás mély árkot a sivatagba, hogy egy korszónyi vízhez jusson, amiben szülöttét megfüröszse.

Azám! Hát így vagyunk. A hajó halad. Nincsen az útról különösebb emlegetnivaló, mint mindössze csak hogy mély bámulattal környékezem Adát, ahova annyi sört és bort raknak ki a hajóból, hogy az valóban csoda. Tekintettel kell lennünk ugyanis arra, hogy a sör nem áll el sokáig, ennél fogva azt hamarosan el kell fogyasztani, ami azóta már alighanem meg is történt. Adja az Úristen egészségükre.

Lejjebb haladunk, egyre több a német beszéd, utóbb már azt hiszi az ember, hogy a szép Pomerániában vagyunk, mert majd mindenki tajcsol, némely rész pedig kázsél. Ily körülmények között jutunk bele a blai Daunóba, azonban a derék Daunó egy cseppet sem blai, ami különben mindegy, mert imhol van Zimony. Ez nevezetes hely. Itt ugyan aranyért sem hall az ember egy árva magyar szavat sem, ellenben nagy gyalogolások készülnek a főkapitány után. Nadzs úr a sultán, emberek, de még nadzsobb úr edzs fékapitán. Ez onnan is látszik, hogy mikor Vásárhelyen a cucilisták a városházát ostrom alá fogták, az őrt álló rendőr ilyképp próbálta oszlatni a népet: Oszojjunk, oszojjunk, embörök, mer gyün a főkapitány úr! A nép ugyan nem oszlott azért, ellenben kivette a főkapitány szájából a pipát,

hogya ne pipázzon, ha más sem pipázik, azonban a mondás hatalomra nézve mégis csak jellemző.

Mentünk tehát a városházára a főkapitány után. Ez azért történt, mert a zimonyi főkapitány adhat olyan írást, amellyel az ember útlevél nélkül is átmehet egy napra Belgrádba. Mert amúgy útlevél kellene. A balkáni potentátok enélkül el nem lehetnek. Az ember egész könnyedén elszaladhat Párizsba, és senki sem kér tőle útlevelet, pedig éppen nem lehetne mondani, hogy Németország és Franciaország együttvéve ne lennének akkora hatalom, mint Szerbia. Hanem hát ez mindegy. Amiként valamikor ránk fogták, hogy Pozsonynál kezdődik az Ázsia, úgy ráfoghathatjuk ezt mi is az al-dunai határra. No és hát ha az ember egy-két napra elveti a gondját és elszalad hazulról, akkor előbb bélyeges instanciákkal nyújtsa panaszát egy komoly útlevél irányában, és várjon az útlevél megérkezéére két hétig? – nem, ez bolondság, akkor inkább maradjon mindenki otthon, és örüljön annak, hogy nő a kukorica és elfogyott a kendermagbogár. De hát erről való segítség a zimonyi főkapitány, akinek az írása nyomán egy-két napra beereszti az embert a rác finác Belgrádba. Keresni kezdjük tehát a főkapitányt. A városházán nincsen, ott csak egy kék kabátos urat találunk, akinek széles ezüstség volt a nyakán: messziről bajos volt kinézni, vadászörnagye vagy szolgál. Megállapítom, hogy az utóbbi volt. Ő mondta, hogy a főkapitány már nincs ott, ami egészen rendes állapot, mert hiszen hat óra már elmúlt. Ennélfogva keresni kezdjük az utcákon. Utcákon, amelyeken még sohasem jártam, s amelyeken nem bírtam volna eligazodni, ha nem segít benne más. Annyi bizonyos, hogy ekkora udvariasság is csak hajóstisztától telik ki; ezek az emberek legtöbbször a tengerről kerülve haza a folyóvízi hajókra, a kötelességérzetet példátlanul keverik a gavallérsággal; én ugyan, hajnaltól estig való hajóvezetés után, mikor egyórát pihenőm van, s egy óra múlva megint megyek másfél nap a sötét éjszakában fölfelé: azt az egy órát bizony a kiwi fejedelem kedvéért sem járkálnám el. Szerencsére nem vagyunk egyformák. Így tehát bizonyos idő múlva megtaláltuk az utcán a főkapitány urat. De addig sokat kóborogtunk. Magyar beszédünk hallatára ódon házak ablakából gyönyörű szép barna lányfejek bukkantak elő, és nem mondhatnám, hogy gyűlölettel, inkább érdeklődéssel tekintettek rajtunk végig.

A főutcát végigjártuk kétszer, de nem találtuk a főkapitányt. Már minden reményről lemondottunk, amidőn a kapitány, akinek szeme egy fejjel magasabban szolgál, mint az enyém, ezt mondá: Föld! Egy mellékutcából közelgett a zimonyi főkapitány. Semmi kedvem sincsen hozzá, ne is tegye senki, hogy nálánál idősebb emberekből tréfát űzzön, de némely dolgot mégis el kell mondanom. Nagy ősz bajuszú a zimonyi főkapitány. A hajós-

kapitány megmondta, hogy miféle szerzet vagyok, én pedig az ajánlólevelet nyújtottam át neki, amelynek írója mindenesetre van annyira értékes ember, mint az egész zimonyi rendőrség főkapitányostul együtt köbre emelve. A főkapitány úr azonban föl sem bontotta a levelet. Bizonyos méltósággal és bizonyos fitymálással forgatta tisztelt ujjai között. Azok az öreg őrnagyok jutottak az eszembe, akiket valahova az Isten háta mögé valamely ócska és mire sem való castellumba raknak parancsnokul, akik példátlanul pontosan, hűen és becsületesen őrzik ezt a castellumot, amelyet még világháború esetén sem jutna senkinek az eszébe megtámadni, egyben azonban a maguk hatalmi állapotába ennyire belegyőződnek, hogy azt hiszik, hogy fölöttük már csak az Allerhöchste áll meg a fölséges Atyaúrsten. Forgatta tehát fölbontatlan a levelet a főkapitány, s végül azt mondá:

– Es ist ja schon niemand in der Kanzlei!

Hm. No – gondoltam, vén sas, éntőlem ugyan semmiféle könyörgést ki nem csikarsz, s ha ezt akarnád, máris bele vagy bukva a vállalatodba. Majd csak elleszünk – Belgrád meg én – valahogy egymás nélkül is. Teljes tisztelettel emeltem tehát kalapot, haptákat álltam (a vidéken ez még járja), meghajoltam, s alázattal említém, hogy:

– Ja, ja, Herr Oberstadthauptmann! Stimmt schon, Herr Oberstadthauptmann! Es ist ganz richtig, Herr Oberstadthauptmann! Ich danke für Ihre Güte, Herr Oberstadthauptmann! Ich empfehle mich am bestens, Herr Oberstadthauptmann! Wünsche guten Abend, Herr Oberstadthauptmann!

Az öregúr mindezt komolyan vette, és egy méltóságteljes kézlegyintéssel elbocsátott a szolgálatából. Én bizonyos távolságig hátrálva távoztam, mint az a jobban nevelt vendéglői fölszolgálokhoz illik is...

Azonban mindezen tréfaságokon ha fölülnézünk, más igazságokat találunk. A mi országunk meg a szerbek országa között úgy volna a legjobb világ, ha ma is megvolna az a régi összejárás, ami régente megvolt. A két ország egymás irányában barátsággal tartozott. És a szerb fejedelmek tartották a sógorságot jó magyar úri urakkal, a Hunyadiakkal, bár ha ezen Hunyadiak nem éppen a Szibinyáni Jank utódai. Jöttek-mentek az emberek. Bármit beszéljünk jó világról, rossz világról, határkelés dolgában jobb világ volt akkor, hé! Hiszen én is szívesen kinyitom a bőrtáskát a zimonyi rendőrprefektus előtt, vagy bármely rác finác előtt: belenézhethet. Láthatja, hogy nincsen benne rác tábornoki egyenruha, nem akarom én sem hadal foglalni el a Kalimegdánt, sem arra nézve nincsen szándékom, hogy ellopjam a nagy Milos csizmáit – és íme mégsem eresztenek be a határon túl, mivelhogy a zimonyi policia büroójában esti hat óra után nincsen már kancellista. Az Al-Duna pedig szép. Vak, aki nem látja. Kívánatos vol-

na, hogy járja a magyar, látná és gyönyörűségét találná benne – azonban habár megfeszül is a reklámcsinálásban mind a két gőzhajóstársaság, és habár várva várja is azt a kis pénzt Belgrád kisipara, kereskedelme meg vendégellátóipara, ami éppen nekik való volna, – azt bizony éppen addig nem kapják meg, amíg egy részt a Sasa birodalmában marhalevél gyanánt kezelik az embert, másrészt pedig egy magyarnak a Nándor-Fehérvárra való átmenetele attól függ, hogy van-e a zimonyi policáj büroájában esti hat óra után még egy kancellista.

Belgrád pedig a futóvendégnek megtekintésre érdemes. Két napot nem ér meg, de egy napot megér. Közönségéből a kaputos ember intelligens, alig van köztük, aki németül vagy franciául ne tudná magát megértetni. Tőlük horvát testvéreink meg a magyar földön élő rácok imitt-amott tanulhatnak is. Nem kellene összekeverni a fogalmakat. Ha egy kormányelnök valami hibás lépést csinál, annak a nép nem oka: a nép és az ekevas egyforma marad azután is.

Ez bizonyosnak látszik.

Csak azt nem érem föl ésszel, hogy miért nincsen a zimonyi policájnál a büroában esti hat óra után kancellista...

II.

Ha a Tiszán megy le az ember az Al-Dunára, az a kellemetlensége van, hogy Zimonyban sokat ácsorog. Ez igazság szerint nem volna baj, ha Belgrádba át lehetne jutni, mert ott elnézelődhetne, némi pénzt is hagyhatna ott, amiért bizonyára nem verné a fejét a falba a belgrádi kereskedő és vendéglős, de hát mostani útlevélkényszer mellett az ilyen kívánságokat elhegedülte a Szent Dávid. Így csak Zimonyban ácsorogjuk át a fél éjszakát, várva, míg megjön a budapesti gőzhajó. Nem sok multság van itt. A parti hivatalos restaurációba be-betekint egy-két vendég, vagy német vagy szerb. Az elsőbb osztályú teremben lévén világos, ott vacsorázunk. Elég jó az ennivaló; általában étel dolgában nem lehet panasz. Az asztal azonban kissé távol esik a lámpától, ennél fogva gyertyát kérünk. Szíves készséggel hoz egyet a korcsmárosné asszony, de kijelenti, hogy csak akkor gyűjtja meg, ha kötelező ígéretet teszünk, hogy a gyertya árát külön fizetjük. Próbáltam magyarázni neki, hogy a hajójegyek alapján az első osztályhoz van jogunk, ha odamegyünk, ott kénytelen felgyújtani a nagy lámpát, az többbe kerül neki, mint ez a szál gyertya, ám ez a beszéd nem ért semmit. A gyertyát kifizettük, és elégettük a demokrácia oltárán.

Éjfél után megjön a dunai nagyhajó, s átlapátol a belgrádi kikötőbe. Onnan csak hajnalban indul, mert éjjel nem erednek útnak az alsó Duná-

ra. Ott van hát az ember a szerb parton, csak éppen kilépni nem lehet rá. Ugyan mi az ördögöt őriznek ilyen bosszantó erősen benne? Bár ugyan ki lehetne menni, ha kölcsönkérnék egy hajóosztízi sapkát s a fejembe teném, de hát minek? Jobb ahelyett aludni, jó ringató dajka a Duna. A kabinok el vannak foglalva, hát csak úgy végigdülünk a piros bársony kerevetek sarkaiban, egészen alkalmas alvás esik rajta.

Hajnalban már csak egy úr alszik a nagy szalonban, katonaköponyegben. Mikor fölkel, látom, hogy a szerb pénzügyeknek valamely nagyrangú őre, sok aranyzinór van a vállán. Ők ugyanis minden aranyukat a vállukra rakják, s az állampénztárban semmi sem marad. Később jön egy másik magasabb rangú szerb katona, egy nagy szakállú hosszú bácsi. Az egyiknek a ruhája pirossal van szegve, a másiké zölddel, nemkülönben a sapkájuk. A sapka muszka szabású. Ezelőtt a francia katonauiformisra hiteltek Szerbiában, s fejlődőül a francia keppi járta, ma meg még a katonasipkában is megmutatkozik az orosz iránt való rajongás. Csodálatos formájú sipkák ezek – mivelhogy a katonasapkának is megvan a maga divatja. Nálunk is volt már olyan divat, hogy a rohamszűj, a rendes magyar névén: álladzó-szűj csaknem nagyobbra nőtt, mint maga a sapka. A szerbek pedig most divatoznak: a sapkának eredetileg lapos teteje olyformán pöndörödik kétoldalt fölfelé, mint amilyen a gyúró gazdasszony nyújtófája alatt a levéltészta.

Valami gazdag bojár család kerül föl a kabinokból reggelizni. Másfelől németek. A szerb tiszték sört reggeliznek, az oláhok húst, a németek kávét. A nagy szalon jóformán tele van, mi a sarokban ketten vagyunk benne egyedül magyarok. A publikum külön asztaloknál sorakozik nyelv szerint: ha valaki most az égből idecseppen a hajóra, ebből a közönségből ugyan ki nem tudná nézni, hogy voltaképpen Magyarországon van. A bojár úrnő, egy istentelenül tarka ruhában, fölhozta magával az ékszerestáskáját is, és most próbálgatja a közönség előtt, hogy melyik gyémánt illik jobban a hajába. Ez, úgy látszik, itt divat. Persze gyémánt is kell hozzá, sok.

Szemendria alá érünk. Szendrő várának falai komoran merednek fölfelé, bár hát hiszen ha nem komoran mered, akkor is egyre megy, Brankovics fészkét ma már nem hívják semminek sem. A parton azonban tömérdek szerb zászló lobog. Rúdon, karón, korláton.

– Mi van itt? – kérdem félhangosan, de nem felel rá senki, ahogy a fedélzet korlátjához dülve nézzük a parti mozgalmat. A mellettem álló szerb tiszt nem felel. Németül kérdezem hát tőle, hogy talán valami nemzeti ünnep van itt? A német kérdésre készséggel felel, a magyart hallatlanná tette, bár az út későbbi folyamán meggyőződtem afelől, hogy egész rendesen beszél magyarul. Felel kurtán.

– No. Tehát nem nemzeti ünnep, hanem a király van itt. Elég érdekes megkülönböztetés. Most már tisztán csak kötözködésből kérdezem:

– Ő királyi felsége sokáig marad itt?

– Valami két hétig – felelte kissé zavarodottan. – Ahol a yachtja!

Szép kis fehér gőzhajó volt a parthoz kikötve, az volt a király yachtja. Úgy néztem, gyalogságbeli közkatonák pucolgatták rajta a rézkilincseket.

– Amott egy udvari fogat! – mondta ismét a tiszt.

A mezőn, a sok zászló között, látszott egy könnyűfajta fekete hintó, a kocsis feketésforma európai ruhában, a fején keresztbe fordított csákókalap, a hintó előtt egy pej ló meg egy szürke. Ezen kissé elcsodálkoztam, mert mifelénk úri kocsi elébe leginkább csak egyszínű lovakat szokás befogni.

Ezzel aztán el is mentünk onnan. Előbb azonban egy udvarias hajóstitzt kiküldte a partra a képeskártyáimat, hogy postára kerüljenek. Ezeket Zimonyban írtam, belgrádi képek vannak rajta, és Szemendrián jutottak a szerb postára, ahol sohase jártam. (Így kerül néha önkéntelenül hazugságokba az ember.) Ahogy megyünk odább, lefelé, apránként kezd a Duna átalakulni azzá a látványossággá, amilyen mint mondani szokás, csak mesében van. Imitt-amott régi várak, római castellumok falai, lehet, hogy ügyelnek rájuk, de nemigen látszik meg, még csak körül sincsenek kerítve, hogy a barom ne használhatná dörgölődző-fának. Ím itt az Osztrovó, a híres Senki szigete, a valóságban lapos porond, fűzfabozótokkal; nagyon sok szúnyog lehet benne ilyenkor.

Azután egyszer csak ott áll a széles víz közepén egy nagy szikla, a Babakáj. Hogy miért Babakáj, arra monda van. Azt mondja, hogy a galambóci vár török basájának a háreméből elrabolta egyszer egy magyar ifjú a legszebb virágot. De hát elfogták őket. A magyart lenyakazták, a fejét a nő nyakába akasztották, s úgy száműzték a Duna közepére a sziklára, hogy ott szánja-bánja a bűnét. Mert szerbül annyit jelent a „baba, kaj se.” Lehet, hogy így volt, manapság azonban már új regét kell a sziklához kitalálni, mert nemigen nevezik Babakájnak; mindenki ezt mondja róla: Papagáj. Pedig semmiféle papagáj formája nincsen neki.

A hajó nagyszalonjában ebédhez készülődnek. Jön a table d'hôte. Ajánlatos addig enni, amíg nem jön a table d'hôte. Mert amíg ez tart, másféle ebédet nem tálalnak, amúgy pedig alkalmasabb külön enni, mint idegen emberekkel kanalazni egy tálból. Olcsóbb is és nem is olyan unalmas. Általán az ételek olcsók és jók a déli részen, a sör is jó, bár kissé emelkedik az ára, hanem a bor bizony drága. Az egész vonalon, mind a hajón, mind a parti helyeken, Orsován vagy Herkulesfürdőn mindig ugyanazt a borfajtat találja az ember. Mifelénk „könnyű, világos siller” a neve, odalent

„mehádiai vörös” titulus alatt láttam némely helyen fölírva. Mifelénk tömördek van belőle, hiszen a pincék nagy része tele van még tavalyi borokkal, tizennyolc-hús forintjával meg lehet venni hektoliterjét; a vendéglős, aki a fogyasztási adót meg minden egyéb adót s ráadásul a tiszta polgári hasznot rászámítja: literjét huszonhat-huszonnyolc krajcárért méri. Oda-lent pedig, akármerre megy az ember, mindenütt hetven krajcár literje ennek a bornak. Erre már csakugyan el lehet mondani, hogy a szőlőműves homoki embernek az önérzete dagad, de ugyanolyan arányban lappad a zsebe, mert fogalmam sem volt eddigelé arról, hogy ekkora bor-uzsora is lehet a világon. A külföldi utas (errefelé a legtöbb turista külföldi) jó nagyot nézhet ezen a boron meg az árán, és kellemes hírt vihet hazájába a híres bortermelő Magyarországról. Tíz-tizenöt év előtt még kocsisbornak nevezték ezt az italt, fehér abroszos vendéglőkben nem is tartották. Kurta bormérők ajtájára volt kötözve egy darab fekete cukorsüveg-papiros, arra volt írva krétával, hogy literje a sillernek tizenöt krajcár – lám, most oda-lent akkora ár lett belőle, hogy idő múltával utoléri a tokajit.

A nép egy része eszik, a más része föltonlog a tetőre, nézni a vidéket. Valamely apró állomáson beszállt egy öreg bácsi egy fiatal leánnyal, azok muzsikálnak az ebédlő társaságnak, a csinos szomorú leány a kopottas ruhaderékban bánatos nótákat hegedül, körülötte pedig csörög a kés meg a kanál, mert kés, kanál nem esik csördülés nélkül. Odakint egyre fenyegetőbben merednek a víz két szélén a sziklaóriások, lármáz a hullám a zuhatagoknál, a hajó kanyarogva, tapogatózva szalad hol erre, hol arra, helyét keresve a láthatatlan szirtek között. Négy ember kapaszkodik a kormánykerékbe, rángatja, forgatja. Olykor úgy tetszik, mintha vége szakadna a Dunának, mélységesen komor sziklafalak mindenfelől durakodnak, mintha egyenesen a pokolba szaladna bele a hajó. Mit emlegessem: hiszen tudott dolog, hogy az egész Európának ez a legszebb folyamvidéke: ilyen több nincsen. A Juc zuhatagjainál meg a Kazán szorosánál valamennyien a fedélzetre tódultunk, tele volt velünk. És voltunk benne összevissza hároman magyarok, a többi mind vagy balkán, vagy nyugati külföldi. A magyar ilyenkor valahol a Tobelbadban szokott tartózkodni, mivelhogy, mint a vers is mondja: In Tobel ist nobel, aber lad...

III.

Ha az ember az Alvidéken jár, úgy tapasztalhatja, hogy van ottan bizonyos fokú magyar térfoglalás, de csak egy mesterségben, a pincérségben. Sok a magyar pincér, s e szegény emberek valósággal boldogok, ha egy-egy magyar átutazóra akadnak az ország belsőbb részeiből. Szolgálatkészek,

nagyon igyekezzenek jót teremteni elő, mindenben útmutatással kívánnak lenni, amiben azonban nemigen járatosok, úgy látszik, inkább csak a nyári forgalom idejére vannak lent. Ilyenkor van lent lehetőségen utas, sok a külföldi. Bizony, ezek itt, a mi oldalunkon levő kikötők nemzeti zászlójától eltekintve, nem sokban láthatják meg a magyar államot. A nyelvkavardásban, ami e tájakon van: magyar, német, oláh, rác s Ada-Kalén kis részben török is, a német vált olyan általánossá, amelyen megértik egymást a különböző nyelvűek. Ez annyira uralkodik, hogy szinte a túlzásig elmegy. Példáját láttam egy magyar gőzhajón, Orsovától Buziásig tartó út alatt. Akik csak Orsován a hajóba szálltak, mind német szóval köszöntöttek be, s a társalgás is minden csoportban azon a nyelven ment kora reggeltől délig, kevés kivétellel. Délben az utasok nagyobb része az ebédhez közös asztalhoz verődött össze, akkor már hallatszott itt-ott felőlük magyar szó. Mikor pedig Ó-Moldován beszállt egy módfelett kopott oláh cigánybanda, s magyar nótákat kezdett muzsikálni: az egész társaság hirtelen azon vette észre magát, hogy hiszen valamennyien magyarok, vagy legalábbis jól beszél magyarul, mert attól kezdve azután meg arra fordult a beszéd, s ha nem csalódom, a Rákóczi-indulót is húzta a banda. Szóval, ha más néven nem is, legalább hegedű révén egymásra ismernek az emberek.

Orsován is általánosan látszik a német szó, állami hivatalnokok és honvédtiszteken kívül nemigen hallható magyar szó. Még a vendéglői társaskocsi kalauza sem tud magyarul, úgy látszik, nem is érzik szükségét, akárcsak a svábhegyi fogaskerekűn. Pedig elég élénk a vendégfogadói élet a határszéli városkában, amelyben mindent beleszámítva, alig van ki haterze a lélekszám. A Duna-parti fogadóban, amely a nappal szék, este ágy formája szerint a nap szakaihoz képest hol kávéház, hol sörház, hol ebédlő, hol esti mulató, alig lehet üres helyet kapni, és vidáman peng át belőle a szerb és oláh oldalakra a magyar cigánymuzsika. A vendégek nagyobb része utasokból kerül ki, télen kevésbé vidám lehet itt a világ. Felső-magyarországi németek, balkáni oláhok meg poroszok mutatkoztak.

Egy bukaresti fiatal oláhval s egy kövér porosz bácsival egy kocsiba kerültem. A poroszon látszott, hogy olyan világjáró-forma ember, ennél fogva eleinte nagy egykedvűséggel hallgatta az oláh dicsekedését afelől, hogy ő már mennyi németországi városban járt. Később belemelegedtek a beszédbe. A porosz – vagy lehetett szász is – azt kérdezi:

– Németek is laknak ezen a vidéken?

– Oh, igen – felelte a bukaresti. – Vannak.

– Csak az anyanyelvüket el ne felednék – mondta a német.

– No – mondta dicsekedve a bukaresti –, a mieink közül egy sem magyarosítja meg a nevét!

Így társalgott a két jeles úr. A Duna mellett haladt az út, az oláh beszélt a Vaskapuról, a megnyitási ünnepekről, s fontoskodva tette hozzá, hogy a vaskapui ünnepeken megjelent az ő „királya” meg az „osztrák császár”, továbbá a „szerb princ”. Hogy a magyar királyról nemigen akar tudomást venni a havasalföldi oláhság egy része, ez addig is tudott volt. Ez az úr azonban a szerb királlyal is hasonlóképpen volt: önhatalmúlag princzé fokozta le. Evvel az erővel a szultánt is megtehetette volna bimbásinak, az orosz cárt valamely kisebb-kurtább forma hetmannak.

A német nem szólt rá semmiért; egyszer oldalt tekint a kocsiból, s mondta:

– Nini, cigányok?

Pár sátoralja oláhcigány táborozott a Cserna kavicsos partján, azokra mutatott.

– Oh, igen, ezek cigányok – felelt az oláh. – Veszélyes nép – s azonnal hozzá is tette: – Messze vándorolnak, de bármilyen messze mennek, nem felejtik el, hogy oláhok. Egyszer Nizzában találtam egy csapatot. Hogy megőrültek, mikor oláhhul szóltam hozzájuk!

Oly büszkén mondta ezt, hogy ez már aztán igazán a legmagasabb fajtájú sovinizmus. Azután a cigánykérdésről hordtak össze hetet-havat, Spanyolországot, Angolországot jól fölhánytorgatták. Különös az ilyen utazó közönség némelye, épp hárommannyi hanggal beszél, mint kellene: hogy mindenek meghallják, hogy mit tud. Sohase tudni róluk, rosszul összevissza olvasott újságcikkeket mondanak-e föl egymásnak, vagy hogy csakugyan jártak ott, amiről beszélnek. A dunai hajón is hallottam hasonlóképp két fiatal férfit németül tárgyalni. Az egyik az angol katonaságról beszélt. Részletezte az egyenruhákat, a mesés fegyelmetlenséget, hogy a közember csak a saját tisztjeit ismeri, a többinek nem is köszön, miegymás – a másik a francia afrikai csapatokra fordította a beszédet, fölpanaszolta, hogy a spahiknál a bennszülött akármily jó katona, csak a főhadnagyi rangig viheti – mit tehetett erre az első: az ausztráliai csapatokról kezdett beszélni... Tovább így hamarjában már csakugyan nem mehetett.

*

A kocsi Orsováról hamar elvisz a nevezetes szigetig, amit manapság már Új-Orsovának neveznek, de az Ada-Kaleh nevet még jó ideig nem töröli le róla senki. A kis sziget szelíden nyújtózkodik a nagy hegyek között. Háromfelől három határ: magyar, szerb, oláh, középuitt pedig a vízen ez a kevéске sziklás föld, amelyről manap ő maga sem, de semmiféle nemzetközi egyezség nem tudja megmondani: török-e, magyar-e, vagy pedig

osztrák–magyar. Ócska erőssége veres falára fölmeszelte valaki otromba nagy betűkkel, hogy Ada-Kaleh, ennélfogva el is kell hinni.

A török ladikos szó nélkül köti el csolnakát a parttól, hogy átvigyen a szigetre. Igen komoly török férfiú: ő maga csak kormányoz, egy apró hét-nyolc esztendőös bugyogós gyerek húzza az egész igát, az evezí át a Dunát, és lihegve emelgeti a nehéz dalladzó lapátot, a tisztelt apjaura meg kényelmesen üldögél a ladikfarban, és egy világért dologra ki nem emelné a vízből a kormányvezetőt. A kisia nem is bírja másként, minden evezőhúzásnál feláll, lábát az előző padnak feszítve és a sikeres rántás után úgy dől zihálva a padjára vissza. Alighanem ez a csöpp gyerek keresi az egész famíliának a kenyeret. Ha sok a látogató, nem lehet nagyon fekete a kenyér: nálunk a Tiszán két krajcárért viszik át ladikon az embert személyválogatás nélkül, itt pedig az átvitel négy hatos, a visszahozatal ugyanannyi.

Különös elnézni a régi hatalmas Oszmán Birodalom e néhány száz ittfelejtjeit, akik a szigeten élnek. A régi hadverők és világhódítók késő unokái, ily messze elszakadva minden csillogásától a boszporuszi félholdnak... Az asszonyszobák ablakain ott vannak keresztben a vékony fapálcikák, bár nem oly sűrűn, mint másfelé, a cserepek, hol felfelé, hol lefelé fordított tenyerű vörös háztető cserepek is ugyanazok, mint arra alább, de a nép már külsejében átalakul, kopottas európai ruhafélék mutatkoznak, a fejekben fekete sapka, a bazár-utcában közönséges árubódék, miknek már semmi közük sincsen a török bazárok boltjaihoz, kereskedőiknek, e vevőhívogató alkuszoknak semmi közük a boltjában méltósággal elhelyezkedő, komoly és szóotalan muzulmán kalmárhoz. Mérik a szultánkenyeret, a feketekávé. A szultánkenyér kevésbé jó, mint amilyent a matralista boltokban árulnak, ennélfogva ez még valószínűleg eredeti. Az a kávéjuk sem az igazi, amit így a futóvendégnek mérnek, bizonyára tudják, hogy nem töröknek mérik, a sok futkosó bolond gyaurnak meg ez is elég jó. Hiszen azért nem is rossz, de bizony a csészéik már nem a régiek. A régiek eltörhettek, újakat pedig ők is csak az európai üvegestől szereznek.

Szolgálatkészek, udvariasak. A töröknek az idegen iránt való gyűlölete nem látszik meg rajtuk, bár a szívükben lehet, hogy megvan. Tudják, hogy az idegen utasból élnek, tudják, hogy ők különlegességek, látnivalók, de azzal már nem sokat törődnek, hogy eredetiségük megmaradjon. Itt-ott egy hímmzett turbán, amely hirdeti, hogy a gazdája megjárta Mekkát, itt-ott egy ősz szakállú keleti fej, egyébként külsőleg beleolvadnak ők már a felső-balkáni általános jellegbe... Az emlékhalmik, amiket az utasoknak kurta bazárjaikban árulnak, már olyan dolgok, amiket a furfangos európai gyár szerkesztett. Jórészen Gruss aus Ada-Kaleh fényeskedik, mint pár mérfölddel följebb a Gruss aus Herculesbad. Bár hiszen lehetne azokon

török betűkkel az Alkorán bármely áldása. Amiként a Dsiddáhból hozott arabiai mokkalészleten föl lehet fődözni a csehországi Prizbram porcelángyáranak bélyegét, amiként Bécsben csinálják a tuniszi fezt, amiként a nürnbergi Amerika-utazó diadallal hazahozza Nürnbergbe az indián tomahawkot, amely eredetileg is Norinbergában készült, hát akként vagyunk manap már az úgynevezett eredeti dolgok java részével.

Azonban... hopp. A kafána-utcai nyílt asztalánál ülve, látom, hogy az utcán keresztül óvakodik s a szemközt eső sikátorban eltűnik egy igen kopott, kék egyenruhás girbegurba ember: ez bizony török csendőr egyenruhája lehetett valaha.

– Hogy kerül erre az emberre a czaptié ruha? – kérdezem az emberséges kávémerőtől.

– Ez czaptié – feleli büszkén, persze németül a derék kafedzsi. – Van négy csendőr. Négy csendőr! Szultántól! Négy van! Vier, vier!

No, ha a többi három is ilyen alkalmas, mint ez, nem tudom, mennyit érnek. Ámbár mégis ezek négyen mutatják itt, hogy ebbe a helybe beleszólása van a török császárnak is – ami meglehetősen jámbor dicsőség, de hát a kávéfőző ember oly büszkén emlegette őket, mint a bukaresti utas a nizzai cigányokat.

Esteledik. A Duna völgyére a köd lihegve leszáll. Elég volt ebből ennyi, gyerünk haza. Kázmálódunk. A törökök is oszlanak a bazár-utcából, amelyen itt-ott egy-egy szegedi baka sétál végig nádsétapálcával, mivelhogy a mi regimentünkből van itt szintén egy tisztalja katona. Már pár esztendő óta innen adódik oda az őrség, ami nem nagy baj, mert ők ingyen mennek oda, ahova más pénzért. Amúgy pedig a marsolásban sem kophat el térdig a lábuk, mert másfél kilométer hosszú az egész birodalmuk. Őrségük előtt elhaladva, kérdezem:

– No, hős atyák, mit izennek kendtek haza?

Az altiszt szomorúan kérdezi:

– Huvá való az úr?

– Huvá? Hát haza!

– No – mondá, fölismerve a beszédet – tisztöltetjük mind az otthunvalókat! Szöröncsével járjanak.

Szöröncsével jártunk. A kis török gyerek megint belekapaszkodott a dalladzó-rúdba, s otthagytuk a Duna közepén azt a ritka kis darab földet, amelynek lakói sem az adót, sem a vámot nem ismerik. Ami pedig a küldött tiszteletet illeti, itt osztom ezúttal szétfelé. Mindenkinek amennyi illeti...

Szép Ernő útja

Az irodalmi nyilvánosságtól az irodalmi nyilvánvalóságig

„Fölkél arcom tisztán a földnek peremén”
(Szép Ernő: Mint az égen a Hold)

Tanulmányomat egy Szép Ernő művészetétől igen távol álló gesztus, a túlzás, az általánosítás, a summázat alkalmazásával vagyok kénytelen kezdeni. Állításom szerint ugyanis amíg a modernitásnak, vagyis a modern művészet évtizedeivel együtt haladó, teret nyerő társadalmi, szociális, technikai, tudományos újításnak és életmódváltásban megnyilvánuló haladásnak javarészt nyertesei vannak, s bizonyos értelemben nyertesei, haszonélvezői vagyunk mindnyájan, addig a modernségnek, a modernizmusnak mint művészi-eszmei irányultságnak megvannak a maga vesztesei, kárvallottjai is. Szép Ernőt a magyar modernség egyik nagy vesztesének vagy elvesztettjének látom. A modernség mint korszakfogalom és kultúrtörténeti, eszmetörténeti terminus, miközben egy több mint százötven éves, beláthatatlan művészi esemény keretezésére vállalkozik, számos ponton – a valódi keret hatásához hasonlóan – befolyásolja, meghatározza látásunkat, mikor valamely modern jelenségre, a modernitás vonzáskörébe tartozó történésre, életműre vagy problémára rápillantunk. Számtalanszor tudomásunkra hozták, hogy a modernség irodalomtörténeti fogalma a XIX. század közepén kezdődő sokágú átalakulás, feltérképezhetetlen változékonysággal megnyilvánuló művészi progresszió jelenségeit közös nevezőre hozva a megnevezés ajánlatával egységesíti, egyben kiszorítja vagy semlegesíti is e változásnak olyan tényezőit, különös útjait és megoldásait, melyek nem támogatják vagy egyenesen ellentmondanak az elismert poétikai-világnézeti célok mint fő irányelvek tételezéseinek. A keret, miközben közreadja a modernség, esetünkben a modern irodalom képét, miközben kiemeléssel és leválasztással fontos jelzéseket különít el e korszak meghatározásához, aközben eltakar és kizár, kirekeszt mellékesnek vélt, a kompozíciót megbontó momentumokat a kép központozott, tuda-

tosan megformált teréből. Szép Ernőt, főként költői életművével, azért sorolom a modernség vesztese közé, mert a modern magyar irodalom föltárása, a szükséges irodalomtörténeti rendszer folytonosságának előállítása során rendre olyan rendszerezésekbe (belső, közbülső keretezésekbe, passepartout-kba) ütközünk bele megnyugtató helyét keresve, melyek vagy egészében kívülrekesztik Szép művét kánonjukból, vagy kényelmetlenül, inkább megszokásból, mint alapos érvek alapján integrálják, tűrik meg teljesítményét. Anélkül, hogy a magyar modernség keletkezésének ismert, máig kimeríthetetlen elbeszélésebe/elbeszéléseibe behatolnánk, vegyünk ezúttal csak számba néhány olyan intézményesült vagy kevésbé hivatalossá vált irodalmi, irodalomtörténeti koncepciót, tudományunk allegóriáit, melyek a modernség nagy tömbjét, végtelennek és a jelen irányában lezárhatatlannak, állandóan bővíthetőnek mutakozó anyagát a tudományos megközelítés kötelező objektivitásigénye szerint újrafelosztják, alegységekre bontják, megfelelésre kényszerítik, átkeretezik.

Amennyiben a *Nyugat* folyóirat komplex kulturális hatásának következményeként, egy valóban jogosult esszencialista szemlélet által a XX. századelőt Nyugat-korkként határozzuk meg, akkor Szép (és számos más, hozzá hasonló szerkezetű életművet létrehozó író) teljesítményéből kizárjuk azt a produktivitást, a *Nyugat* igen határozott művészi és poétikai orientációja, elvárásai által vissza nem igazolható művészi tevékenységet, mely éppen e tényből kiindulva, az erre való hivatkozással a kortárs kultúra más fórumai, nyilvánosságintézményei körében kereste mindig is a megmutakozás lehetőségét (publicisztika, kabaré, sanzon stb.). Ha túllépünk ezen a nehézségen, s hajlandók vagyunk Szép Ernőt (ismételjük, életműve egy jelentős részétől való megfosztás árán) mégis nyugatos egyéniségként felismerni, akkor mindjárt szembetalálkozunk talán legelterjedtebb kategorizáló, csoportosító eljárásunk, a generációs logika szerinti áttekintés-tipologizálás lehetőségével. Szépet, aki születési évszáma, valamint korai pályakezdése alapján egyértelműen az alapító vagy első nyugatos nemzedék képviselője, ezzel akaratlanul is olyan társaságba állítjuk, ahol az irodalomtörténet megszemélyesítésre hajlamos, egyértelműsítő eljárása már jóval korábban megképezte, létrehozta a maga jelöltjeit, a különböző műfajok, műnemek területén a leglényegesebb változásokat véghez vivő, a paradigmaváltást levezénylő figurákat. Az irodalmi nemzedék szerinti számbavételben megnyilvánuló homogenizációnak, a filológia túlzott demokratizmusának ellensúlyaként szolgál talán az a minősítő, egyértelműen értékelő szempontokat előtérbe állító módszer, melyben az úgynevezett nagymesterek és kismesterek szerinti megkülönböztetés játssza a fő szerepet, s melynek a nem hivatalos, de latens kanonizációs hatását lehe-

tetlenség letagadni. Szép pozíciójának meghatározása és állandósítása e kanonikus elképzelésben régóta viták tárgyát képezi, mondhatjuk, hogy végletek között ingadozva: állandóan alakul.

Szinte kritikai befogadásának kezdetétől kihallhatók a kórusból a legmagasabb elismerést javasoló és szavatoló hangok, melyek ugyanakkor, hivatkozásaiknak az írói mű egy-egy részletére, megoldására, alakzatára vagy műegyüttesére korlátozódó okfejtésével sohasem voltak arra képesek, hogy Szépet valóságosan beemeljék a nemzeti (vers)kánon értékközösségébe, vagyis hogy felszabadítsák Szép művét az irodalmi kuriozitás és példátlanság rászabott, idővel levethetetlen, stigmatizáló jellegzetességei alól. Ha pedig – mellőzve ezúttal a további felmérési lehetőségek bemutatását – XX. századi irodalmunk olvasásában, értékelésében valószínűleg a legkártékonyabb módon hatását kifejtő, ugyanakkor a vizsgált irodalmi műveket az ideológiai megítélés ellentétei mentén antagonisztikus szembeállásra kényszerítő urbánus-népies viszonylatot vesszük, Szép esetében érdekes és megfontolandó eredményekhez, korántsem megnyugtató tanulságokhoz jutunk. Szép Ernőt a kritika és az irodalomtörténeti feldolgozás, részben megszokásból, részben életműve lokális, topográfiai, tematológiai megfigyelésére hivatkozva egyértelműen az urbánus író, illetve az ennek szinonimájaként szereplő kávéházi költő, nagyvárosi bohém tipikus, sőt, a típust megtestesítő jelenségeként szemléli. Kétségtelen, hogy Szépet írói magatartásának néhány nem elhanyagolható vonása a századfordulós Budapest összetett életének dokumentátoraként, korfestő tanújaként, egyben az európai mintákra visszavezethető nagyvárosi irodalom képviselőjeként mutatja föl. E szemlélet azonban mintha kevésbé venne tudomást Szép életműve egy másik részének a népi, a folklorisztikus, leginkább pedig az emberi, a természetes iránt megnyilvánuló állandó érdeklődéséről, nem lanyhuló, leginkább antropológiainak nevezhető kíváncsiságáról. Elég csak beleolvasnunk Szép olyan műveibe, mint például a *Felnőtteknek* címmel írt, 1941-ben saját kiadásában megjelent önéletrajzi kötete, melyben hosszabb-rövidebb memoártöredékeket úgy formál egésszé, sokszor emlegetett vidéki származása és nevelődése eseményeit, fordulatait úgy avatja egyedüli írói anyaggá, hogy a múlt feltárásának indiszkrécio nélküli, mégis személyes változtatát adva később még legpestibb regényét, a *Lila ákácot* sem olvassuk másként, mint a nagyvárosi létezést, a megtelepülés különös, leírásra váró új módját egy jóval nagyobb létszámú emberi mintán, a modern tömeg viselkedésén keresztül hitelesítő – szintén antropológiai ihletésű – kísérletet.

A továbbiakban Szép Ernő írói teljesítményének megítéléséből származó ambivalenciák bemutatása, vagyis az irodalmi értékelés történeti és

elméleti módszereinek rejtett vagy nem is annyira rejtett bírálata helyett figyelmemet az írói mű felé fordítom, s arra törekszem, hogy annak anyagában, működésében váljanak felismerhetővé olyan összefüggések, törvényszerűségek, melyek ellentmondások, önellentmondások formájában, talán éppen belülről nehezítették meg az életmű várható, jósolható és sokszor várt elismerésének bekövetkezését. Először Szép írásművészetének az irodalomhoz mint rendszerhez, intézményhez és mint készenálló, elsajátításra és folytatásra váró hagyományhoz való viszonyáról szeretnék megállapításokat tenni. Szép Ernő ugyanis, meglehet, kortársai közt egyáltalán nem egyedülálló módon, de felrűg egy létező és hallgatólagos kompromisszumot, mely a modern művész bemutatkozásának és identifikálásának bevett eljárására vonatkozik. Szép a mű mint véglegesített modell mellett a tervet, a folyton alakuló írói szándékot megjelenítő kommentárt, az írói szólalm kísérőjelenségeit figyelmen kívül hagyva, az alapító művészi gesztus kizárólagosítására szavaz, és felszámolja a referencializálás esztétikai-művészi kódolási lehetőségein túli változatokat. Szép, a költő például látványosan lemond egy, a modern művész számára természetesen tetsző pálya bejárásáról, mely az alkotás ösztönös-természetes fázisai, a bemutatkozás primer eseménye mellett egy intellektuális élet tudatos, szabályozott útvonalának ábrázolását is előírja. Ha Szép életművének esszéisztikus, irodalomértelmező, kritikaiként számon tartható részeit olvassuk, nyomát sem találjuk benne annak az analitikus, a hagyományval való elmélyült párbeszédben folyton alakuló, dialógus iránti igényét állandóan hangoztató modernség-elképzelésnek, melyre a *Nyugat* legtöbb alkotója példát mutat saját vállalkozásának, szándékainak történeti összefüggésbe helyezése által. Kimondottan látványos jelződését adja ennek az a felismerés, miszerint, míg Szép születő életművét a korszak legjobb magyar művészeti kritikussai, művész-kritikusai olvassák és méltatják (Agy Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, Füst Milán, Krúdy Gyula, Lesznai Anna, Lengyel Menyhért, Tersánszky Józsi Jenő, Déry Tibor, Illyés Gyula stb.), addig Szép szinte említés nélkül halad el a saját működésével együtt zajló művészeti élet változásai, eseményei, részvevőinek munkássága mellett. Miközben Babits, Kosztolányi vagy Illyés kritikai-olvasói életműve a kor irodalmában otthonosan mozgó és magas igénnyel válogató entellektüel portréjához, azaz az írói személyiség kiteljesítéséhez járul hozzá a speciális ízlésforma részletezésével, s akár csak a bírálatra kiválogatott szerzők nevének sorba rendezésével is egy komplex irodalmi képlet megfejtését teszi lehetővé, addig Szép kritikai-értelmező életművének rezüméje olyan rendszertelen vagy szegényes névsorral szembe-berít minket, melyben mára jobbra elfeledett írók, költők – Bródy László,

Meitner-Kanitz Gabriella, Baló Elemér, Nádas Sándor stb. – találhatóak, s amelyben éppen ezért, a Krúdyról, Móriczról, Márairól szóló megjegyzések is mindig hordozzák az alkalmiság, kiragadottság bélyegét.

A *Nyugat* műltszemléletében általánossá vált liminalitás, mely a modernség mint művészi univerzum időbeli és térbeli korlátain nemigen tekint túl, vagyis a hagyománnyal való szembesüléskor alig merészkedik a XIX. század közepét megelőző évtizedek, évszázadok irodalmaiba, Szép esetében fokozottan igaznak bizonyul: az irodalmi régiséget jelentő XVIII. századot (a magyar irodalom emancipációjának korát) számára egyedül Csokonai Vitéz Mihály alakja jeleníti meg, mint ahogyan a XIX. századi nemzeti klasszika költészeti teljesítménye is csak az időtlen mintaképpé avatott Petőfi életművén át tűnik elevenként élénk, ha Szép művét alaposabban áttekintjük. Mindebből azonban bajos volna Szép Ernő irodalmi-művészeti ítéleteinek megbízhatatlanságára, illetve a nyelv, az irodalmi forma történetisége, tradicionalitása iránt megnyilvánuló érzelke eredendő, tüntető hiányára vagy elégtelenségére utalni. Sokkal helyesebb talán, ha egy olyan művelődési koncepciónak a megképzésére figyelünk fel példájában, mely a modernségnek az író kulturális kontextusát mindegyre intézményesült, intézményesítő formákban közlő működése helyére az alkotásnak organikus módon igazolható, az élettevékenység természetes menetéből levezethető verzióit állítja. Szép vonzalma, megkülönböztetett figyelme az irodalmi autodidakták, amatőrök és dilettánsok, a kánon legszélére sodródott, illetve odáig sosem eljutó figurák iránt szintén nem széles körben nyilvánosságra hozott izlésficam vagy az írói kelléktárából különben ismerős megszánás, végtelen szolidaritás következménye, hanem az írásmunka természetességét fenntartó és példázó művekhez, dokumentumokhoz, életgyakorlathoz való odafordulás értékelhető nyoma. Szépnél az irodalom intézményrendszerének a modern élet anorganikus jellegéhez és mediatizált viszonyaihoz igazodó konvencionális formái, a publikálás, közreadás korabeli, elidegenítő gyakorlata, az írói szubjektumot állandóan a könyv és más közvetítők által háttérbe szorító működésmód helyett a hangnak, illetve a legtermészetesebb egzisztenciális közleménynek számító beszédnek a primer megmutatkozás helyzeteit, szituációit újratemtő lehetőségei kerülnek előtérbe. Szép regényes elbeszélője például igen látványosan épít a személyközi érintkezés során felmerülő társalgási, metakommunikációs jelek olvasói-befogadói értelmezésére, amivel egyértelműen utal egy, az írástevékenység közbeiktatását megelőző elhangzás, beszámolás szempontjából eredetinek tetsző, az irodalmi leírás által pedig eredetként újra előállítható életesemény tényére. Hasonló figyelhető meg költészete alaphelyzeteiben is, ahol a

vers legfőbb igyekezete láthatóan a befogadó és a költő szava közötti modern közvetítők, helyettesítő médiumok kiiktatására, érvénytelenítésére, a megszólítás veszélyeztetett személyességének visszavételére irányul (pl. *Néked szól*). Az egyén ítéletétől és életétől elidegenedett történelem és kánon funkcióját az egyetemes humanitás nevében újjászületett szervesség és összefüggés kölcsönös viszonyai hivatottak pótolni. Ennek a természet-idillt, a természeti megfeleltetés lehetőségét feladatként kitűző megírásnak a küzdelmei és kísérletei követhetők nyomon Szép költészetének lapjain. Nem egyszerűen a verseknek a kultúra „feleslegét”, a korszerű tudást száműző, kirekesztő „primitivista” vagy nosztalgikus mozdulatai által, hanem a vers (legtöbbször a hosszúvers) szerkezeti, tematikai és mentális, befogadói kódjainak a beszédet megszervező, lehetővé tevő elgondolásokhoz, kritériumokhoz, például a természeti lét őshangzását, ritmusát megjelenítő tenger-képzethez való hozzáigazítása által. Szép esetében a kultúraként megképzett történelem nyomai mindegyre másodlagosnak és hiteltelennek bizonyulnak a státusukat megsemmisítő és megkérdőjelező természeti megfelelésekkel való összevetésben, amit mi sem példáz jobban, mint a modern élet számos (számolhatatlan) provokációját, zavarát és szimptomáját végtelen áradásban közlő hosszúverseinek ismétlődő, mármár tipikusnak nevezhető formai megoldása, mely a tenger megbékéltető és eltörlő, kiegyenlítő és pusztító energiáinak hatását együtt jeleníti meg egy komplex, modern utópia (valójában anti-utópia) formájában. Szép költészete, a vers formai definíciójának disztingvált befogadása helyett a mű olyan meghallására tesz javaslatot, mely a megszólalás egyedi tettében állandóan a „Jóisten sűgását”, kevésbé metaforikusan: a költészet, a dallam mélyén elültetett antropológiai univerzálék indítványát mint legelső megfejtésére visszavezetett invenciót keresi fel. A modern (irodalom)történeti gondolkodásnak a hagyományra való utalásával, az írói műnek a hatástörténet részeként való megjelenítésével, valamint a szónak mint egy mindig szükséges egyeztetésre váró, a beszédétől elszakított jelnek a tulajdonságaival ellentétben/ellenkezve (?) Szép Ernő komplett költői-írói kísérlete olvasható olyan, a modern gondolkodás elidegenítő jellegzetessége elleni vádiratként, mely sok szempontból a romantika természetes beszéd-, beszélő természet-konceptiójára emlékeztető módon a teremtő szó erejében rejlő irracionalitás elérését tűzi ki célul. Szeszélyesnek vagy súlytalannak tűnő irodalmi-történeti koncepciója szerint ezért kerülhet egy platformra a korszakalkotó, a kor szavát sikeresen megértő költőzseni, Petőfi, Ady, valamint a költészet természeti, természetes jelenségét példázó névtelen vásári versírók, gyermekkora idejéből felmerült Tornyai Jánosok emléke, jelensége: mindannyian az irodalom történet és történelem nélkül folyta-

tódó, megszakíthatatlan azonosságának képviselői, a kulturált kimondás tettét megelőző hívás értelmezői és jól-értői.

A következőkben annak megvizsgálása képezi feladatunkat, hogy ennek a modernizmus eminens témáit feldolgozó, formaválasztékát és tájékozódását tekintve kimondottan európai mintákat követő lírának a romantikus élményköltészet spontán adottságaira, explikatív jellegére visszamutató jelzései hogyan befolyásolták Szép költészetének és művészetének befogadását, az utókor általi megértését, feldolgozását. Ha végigtekintünk ugyanis a Szép költészetének lezárulása után következő időszak magyar líratörténetén, akár az érett avantgárdon kívüli modernségnek kimondottan művelődési szemléletű költészet meghatározását, klasszicitásigényét, akár az egzisztenciális/egzisztencialista visszaigazolást kereső József Attila-i, Radnóti-féle változatait, akár az Újhold fenomenológiai, objektív ihletettséget vagy a politikai-szociológiai kötődéseit nyíltan vállaló képviseleti líramodelleket nézzük (hogy csak a közvetlen utókor prominens irányzatait említsük ezúttal), Szép költészetszemlélete számára nem kínálkozott folytatódás, kezdeményezése kevés figyelemre tarthatott számot a létező lírai tendenciák oldaláról. Ennek legfőbb oka, mint azt eddigi fejtegetéseimmel is érzékeltetni szerettem volna, nem ennek a lírai koncepciónak, kulturális elképzelésnek a szükséges koherenciát, megszerkesztettséget nélkülöző, hiányos kifejtéseiben keresendő, hanem inkább abban a következetes szándékában, mely művészete középpontjába (vissza)állítván az élmény fogalmát, annak az irracionálisnak, irracionálisnak teremtett költői létalapot, melynek a XX. század harmincas éveitől sorakozó lírai iskolák különféle mértékben és különböző okokból bár, de többnyire racionális ellenzékét képezték. Szép poétikáját, a versbeszéde, dikciója mélyén felfedezhető alapvonzalmai és választásai bármikor, könnyen gyanúba keverhették a következő lírai generációk szemében, hiszen műveiből a hosszú magyar XIX. század ismerősnek tetsző, protoromantikus ábrándjai, megoldásai rémlettek fel, vagyis lényegében annak a világszemléletnek és esztétikának körvonalai sejlettek elő, mellyel szemben egész korai és klasszikus modernségünk mindvégig definálni kívánta magát.

Tandori a Szép költészetét követő évtizedekben az első igazán jelentős és hatásos poétikával előálló költő, aki a nyelv, a felvázolt beszédhelyzet rendelkezésre álló filozófiai, retorikai, irodalmi hagyományainak elsajátításakor, a Szép módszerében is megfigyelhető lépések beillesztésével, az irodalmi jelenség nem stúdiumszerű megközelítésére és megértésére tesz kísérletet. Tandori érett művészetének alaphelyzeteivel, lírájának főként az 1970-es évek végén születő és rögzülő modelljével, valamint bujtatott, nem explicit módon kibontott irodalomtörténeti visszaolvasó tevékenységével

ugyancsak a hagyomány, esetében a modernizmus mint végleges vagy bázishagyomány újraértésére, ezen belül a befogadás intézményesült útjainak felülvizsgálatára, a kompromisszum logikáját felmondó motivációs gondolkodás gyakorlására tesz javaslatot. Ez a Tandori által felújított, majd lefojtott, aktivált, majd rögtön szkeptikusan elhallgattatott kánonvita Széphez hasonlóan valójában egy radikális kultúrakritika nézőpontjából történő tájékozódás és ítélethozatal, melyben az alany a kultúra modern megmutatók terepein, reprezentációs felületein kívül zajló események és jelzések fokozott feldolgozására buzdít. A Szép líráját 1978-tól bizonyíthatóan olvasó, ismerő Tandori modernségkonceptiója s erre érzékenyen reagáló líradefiniója az előd-költő ajánlatához igazodva szintén olyan irracionális, a kimondhatatlan körébe sorolt mozzanatokban találja fel indítását, olyan kommentálhatatlan alapélményekre alapozza a műben tárolt ismeret megszerzését, melyek a költői megvalósításra mintegy közvetlenül fejtik ki hatásukat. Tandori lírájának és írásos életművének foglalatául, szerkezeti, narrációs elvül és teljes visszatükrözést kívánó elvárásául azt a személyes életritmust, megismétlésen alapuló napirendet állítja be, melynek alapja egyszerre a legindokoltabb házi cselekvések, életfenntartó praktikumok világa és a gyakorlat konkrétumában állandóan megmutató absztrakt élethivatás transz-eseménye, „szentség-élménye” (Babarczy Eszter szóhasználata). Ami Szépnél a vers természeti alkalmazkodásának s az ennek végső megoldását nyújtó thalasszális/tengeri képzetnek a mindent felölelő dallamba, hullámba való belesimulását jelenti, az Tandorinál a kisvilág (bio)ritmusa által felismert mikrociklusok, szekvenciák érvényesülése, példázása a teljes megfelelés érdekében fölládozott, allegorikussá tett saját életidő tartamán belül.

Amikor az *Élet és Irodalom* 1978. évi 30. számában Tandori *Volt egy költőm* címmel először számol be egész későbbi írói életét meghatározó élményéről, felfedezéséről, vagyis Szép lírai életművének csodálatosképp inspiráló és továbbgondolhatónak tűnő, frissen megismert anyagáról, akkor valójában saját maga tudtán kívül is, szinte gordiuszi csomót old meg, mivel a kritikai ráaggatás és mulasztás, a jótékony felemelés és közhely-idézés mozdulatait egyszerre kerüli el, ugyanakkor új ajánlattal előálló értelmezése rögtön át is igazítja a Szépről szóló beszédet egy eddig ismeretlen líraelméleti és -történeti dimenzióba. A Tandori észrevételét megelőző korok propagátorai, kik, ha nem is nagy számban, de teljes szívvel tettek hitet e líra értékállósága, maradandó és védendő értékei mellett (pl. Hatvany Lajos, Zelk Zoltán, Rónai Mihály András, Devecseri Gábor, Somlyó György, Lengyel Balázs, Réz Pál stb.), küldetésük sikeréről valószínűleg nemcsak a Szép-líra korrekt befogadását lehetővé tevő intéz-

ményes feltételek (összegyűjtött versanyag, megbízható kiadás, teljes körű kritikai feldolgozás) hiánya miatt voltak kénytelenek lemondani, de ennek a költői életútnak belülről táplált, fennhangon előadott kételyei miatt is.

Szép Ernő 1902 és 1938 között, vagyis a költői életművét közrefogó két dátum között bejárja azt a teljes, hatalmas utat, mely az új világkorszak minden kihívására felelni kívánó emberi-művészi jelenlét drámáját tartalmazza, egyben a magyar modernitás útja. Szép költői életútja valójában minden állomásán szimptomatikus módon foglalja össze és jeleníti meg a modernség világnézeti alapjaiban meglévő ellentmondásokat, nyugtalanságokat, s az ezt kifejezni vágyó művészi tudatosság feladatát, választásait. Szép meglehetősen „mélyről”, messziről érkezik: első, 1902-ben megjelent, zsengeit tartalmazó kötete (*Első csokor. Mezőtúr, 1902*) még az előző nagy lírai korszakhoz, a Petőfi-kultusz nyomán kialakult pseudo népies hangzáshoz való hűségéről számol be, vagyis korántsem probléma nélkül illeszkedik egyrészt Szép későbbi, par excellence modern költészetének elképzelésébe, másrészt pedig a XX. század első évtizedének éppen a népi klasszika megmerevült elvárását és eszköztárát lecserélni kész újító versmozgalmaiba. Talán ezen okok miatt később maga is kizárta a kötetet publikus életművéből, túlságosnak találhatta azt az esztétikai szakadékot, mely első valódi kötete, a Nyugat Kiadónál megjelent *Énekeskönyv* és a korábbi versek anyaga között feltárult. Szép lírájának kibontakozása voltaképpen pillanatok kérdése ezután: szinte kész költői stílussal, legjellegzetesebb motívumaival felszerelve jelentkezik már *A Hétfőben*, a *Nyugatban* megjelent legelső verseinél. Az 1911-es *Énekeskönyv* már a modernség visszavonhatatlanul átváltoztatott hangját idézi fel, a vers és az élet friss megújításának vágyából született beszédhelyzeteket, gesztusokat variál, elemez a költő, miközben a századelő életerejétől, művészi optimizmusától ihletett dalszerű, dallamos versváltozatokat részesíti ekkortájt előnyben. Az 1910-es évek második felétől Szép a korai modernségnek a forma és a zárt dikció szerepét, a szó művészi szervezőerejét eltúlzó, kultiváló változatától meglehetősen hirtelen szabadulva drasztikus változásokat eszközöl költői nyelvhasználatában, mikor a megnyújtott deklamáció, a határait minden irányban feszegető megszólalás helyzeteit keresi és találja meg. A költői pályán beállt fordulat – több kritikusa egybehangzó véleménye szerint: válsághelyzet, melyben a művész az őt jellemző legnagyobb erősségeiről, a szimbólum értelemkoncentráció szerepéről és a vers zeneiségének kiemeléséről mond le – immár magába fogadja a modernizmusnak egy friss tapasztalatát, a kimondás illúzióit felszámoló krízisnek, az ismétlés és újdonság dialektikájában alakuló új művészi rendnek a kockázatát is. Vagyis Szép, lírája kialakulásának első évtizedét maga mögött hagyva, egy

hamisítatlanul modern gesztussal máris megtagadni és leváltani kényszerül korábbi költői eszményeit, megoldásait, szembesül a modernizmusnak az állandó meghaladást és soha el nem érést előíró, izgató dinamikájával. Amikor a költő 1938-ban az Athenaeum Kiadónál közreadja *Összes költeményei* című kötetét, valójában lezárja lírai életművét, hiszen ezután már alig közöl új verset, s a később közreadott hagyatékból sem rajzolódik elénk egy lappangó, kései költészet vázlata. Versművészetének végső állapota újra a forma leszűkülésével, egyben a korábban korlátlanak látszó nyelvi képzelőerő visszafogásával felel a meghaladhatatlan valóság nevében önmérsékletre intő, a művészet extenzív törekvéseit időközben egy újfajta arányosság nevében átalakító világgép megváltozására. Szép ezekben a pár soros alig-verseiben, a lehetőségeiből kiábrándult modern szellem maradék ábrázolóerejére támaszkodik, minimális, jegyzetszerű megfigyelésével az élmény szükségképpen töredékes alakja számára már nem keres a készen álló irodalmi hagyományból kiegészítő formai megfelelést. Szép új-legutolsó verseivel a líra lehetséges jövőjét előíró olyan formáig jut el, melyek a második világháború utáni világgöltészet utópiáit juttatják eszünkbe, a trauma anyagát feldolgozó anti-költészet önmegtagadás- és lemondás-gyakorlataira emlékeztetnek, egyelőre, Szép esetében azonban még a történelmi krízis, vagyis a modern világnézet összeomlását kísérő, később őt is megpróbáló tapasztalások megismerése, végigszenvedése nélkül. Nem felmentve az elmúlt száz év Szép Ernő-kritikáját, nem okot szolgáltatva az esetleges mulasztások és megkésettségek igazolásához, mégis megkockáztathatjuk azt, hogy lírai életművének furcsa, felemás befogadása, keresztút-járása ennek a költészetnek végső tapasztalásából táplálkozik, állandó hivatkozást lelhet a költő halál előtti elhallgatásában, mely maga sem sugallja a folytatás lehetőségét, sőt azzal ellentétesen, igazi kudarcként számol le a költészet lehetőségével.

Nem tekinthetjük véletlennek, hogy Tandori, aki először a rátalálás, a felfedezés igazi nyereséget sejtő lendületével veszi magához és vonja gondozásába Szép teljes költői művét, később, a corпуст rendszeres olvasásnak és értelmezésnek alávető munkálatai végeztével rendre – és immáron mondhatjuk, rendeltetésszerűen – annak egyetlen, nagy csoportot alkotó, különös irányzatához, a hosszúversekhez, vagy Tandori időközben közismertté vált terminusával: a félhosszúversekhez tér vissza. Az irodalomértelmező, költészeti teoretikus Tandori, a modern líra mozgalmait és megnyilvánulásait a maga félig-meddig kortársi nézőpontjából, valamint e lírai örökség teljes jogú használója szemszögéből áttekintve, a modernség sokágazatú lehetőségeit, történetét a gyakorlatias megfigyelés és a szoros olvasás módszeréből származó eredmények által kommentálva, kettős mó-

don kötődik Szép említett lírai produkcióihoz. Egyrészt a félhosszúversről szóló könyvének (*Az erősebb lét közelében*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1981) egyik tagadhatatlan konklúziója a Szép költői teljesítményének kritikai elfogultság nélküli szemléletét sürgető felszólítás. Tandori bejelentett presztízsnövelő akciójának sikerét leginkább e versvilág irodalomtörténeti kontextusaként megjelenő magyar és világirodalmi analógiák, az európai modern hagyomány kánonát megalkotó lírai darabok állandó emlegetése, az elemzésbe való komparatív bevonása garantálja. Eljárásának legfőbb sugalmazása nem más, mint hogy mindazon újításra és kísérletre, ami a nagy nyelvek irodalmában a modernség győzelmét jelzi (Rilke, Apollinaire, T. S. Eliot a leggyakoribb példák), a magyar irodalmi fejlődésnek a világirodalmi folyamatokkal csak relatív módon egyeztethető, más ütemezésben megmutatkozó volta miatt, rendre a nemzeti kánon csúcsteljesítményeiként elkönyvelt életművek és alkotások halmazán kívül, az irodalmi tudat centrális erőterétől távol, az irodalmi nyilvánosság és az egykorú költészeti jelenlét perifériáiról hozhatunk példákat. Szépnek Tandori kitartó szolitéása által jelenvalóvá tett, felelevenített hangja ennek a perifériának, az intézményes, megítélt középponti jelentőség nélküli kvázi-centrumnak a szimbolikussá tett/lett beszéde. Másrészt Tandori Szép-olvasata mindenkor nélkülözte az irodalomtörténeti tudat szimpla korrekciójára irányuló szakmai javaslatteteleket, az objektív megfigyelő kényszerült szerepét, mivel Szép teljesítménye és költői ajánlata nála semmiképpen sem egy lezárult irodalmi kor megszólaltatásának eszköze, pusztá garanciája csupán, hanem a költészet által állandóan felszínre hozott nyelvi problémának, létproblémának, kérdésnek hiteles ajánlatokkal előálló kortársi verziója.

Nehéz persze különválasztani vagy megkülönböztetni azt a hatást, mely Szép lírai életművéből Tandorit, a magyar modernség értelmezőjét érte el, attól, mely Tandorit, a költőt találta meg. Tandorinak a költészete korai formáitól való látványos eltávolodása a hetvenes évtized végén egy nem kevésbé lényeges lírai magánforradalom kezdetét jelöli, mint első két kötete legendás útkeresése. Tandori, nem egyedülként a magyar líra képviselői közül, de talán legkoncentráltabban és ritka következetességgel reagál a lírának arra az érezhető, kiterjedt státuszváltozására, mely a nemzetközi irodalmi folyamatokban „versválságként” már rányomta bélyegét a háború utáni poézis lehetőségeire. Itt, ekkor, ebben a nagyarányú, a líra teljes fegyvertárát megújító követelésben számít Tandori elsősorban Szép munkájára, és itt lebeg előtte egy érvényes, meghaladhatatlan és ezzel leválthatatlan modernség vég-eredményeként Szép két remekműként felismert versének – a *Magányos éjszakai csavargásnak* és a *Néked szólnak*

– példája. Tandori e két műből, a modern magyar irodalom e két lap-pangva sem jelen lévő alkotásából, valóságos költészeti esztétikát olvas ki, melyet a következő évtizedeknek a Szép teljesítményét körbefogó, újabb és újabb szempontok szerint megítélő, a Szép-életművet koncentrikusan felölelő értelmezői kísérletei által az irodalomtörténet zárt érvényesülést jóváhagyó rendszerei fölé emel, és időtlen megfeleléssé, a költészet egy végső, lehető megoldásává nyilvánít. E két, Tandori által szinte makulát-lannak tartott remekmű az, mely átsegíti Szépet, a modernség vesztesét a hosszú és olykor öröknek tetsző irodalmi feledékenység tengerén. De Szép Ernő személyén, alakján és sorsán túl e két vers Tandori által szinte külön életre kel: az író által többször 'A vers' titulussal ellátott szövegek szinte a szóművészet egész heroikus küzdelmét, a nyelvnek a valóságtól elszakadni vágyó, a valóságnak megfelelni akaró tulajdonságát testesítik meg, vagyis az irodalom, az ábrázolás egész komplex lehetőségvilágát, lehetetlenség-ben fogant végső lehetőségét szimbolizálják. Egy vesztes életmű summája, nyeresége két remekmű tehát, melyből Tandori a fennmaradó költészet tö-retlen szólamát hallja ki. Két vers, két félhosszúvers, Tandori, Szép és a szó örökké elbukott csatáinak emlékére. Egy igazi Megnyerhető veszteség.

Ön(re)konstrukció a történelem berkeiben

*„Az tanulságos mondat, hogy a jugoszláviai magyar írókat
az különbözteti meg a magyarországiaktól,
hogy az előbbieknél van tengerük.”
(LOVAS 2006: 52)*

A fenti idézet tengere számos jelentést hordoz. Legkevésbé kell földrajzi formációra gondolni. Lovas Ildikó inkább a történelemnek, a történelem folyamán alakuló (ország)határnak a kifejezésére használja, amely nem csupán politikai határnak számít, hanem az önértékelés határának is, és csak a tengerképzetben tud feloldódni, a regényszubjektum „kicsi tenger”-ében. Hiszen „[a]z Adriai-tenger [...] önálló, saját törvényei szerint létező világ” (LOVAS 2006: 204), akárcsak Woolf saját szobája.¹ A *Kijárat az Adriára* című regény a történelmi események utáni fiktív nyomozással igyekszik feltárni azokat a jelentésrétegeket, amelyek az egyes szám első személyű narrátor számára életszervező tényezők, és amelyek által írni tudja önmagát. Azok az intim mozzanatok, amelyek az autobiografikus olvasást tennék lehetővé, a történelem által kerülnek felszínre, és az önéletírás helyett az önéletolvasást eredményezik. Az önéletírás kirekesztésével látszólag teljesen leszámol a privát lét lehetőségével, ám a regény többszálú történései és beépített mikrotörténetei által mégis belép a személyes tér. E személyes térbe, az egyének közötti kontaktusteremtések szférájába pedig minduntalan belejátszik a történelem, a történelmi fikció. Nem a

¹ „Mert meggyőződésem, hogy ha még száz évig élünk [...], és meglesz az évi ötszáz fontunk meg a saját szobánk; ha szokásunkká válik a szabadság és a bátorság, hogy azt írjuk, amit gondolunk [...], ha szembe merünk nézni azzal a ténnyel, mert tény, hogy nincsenek oltalmazó karok, amelyekbe bekapaszkodhatunk, hanem egyedül megyünk...” (WOOLF 1986: 160–161). – „Ha volna kijáratom, ahogy a filmekben: beülünk az autóba, egy-két óra, és már le is értünk a tengerpartra. Mert akkor, ha lenne, így mondanánk csak: tengerpart. De mi Adriának mondjuk...” (LOVAS 2006: 268).

mű valóságalapja a legfontosabb szempont, hanem a történelmi távlatból újraélt én és a módosult identitás, amely az írás során létrejön. Mindemellett azonban vannak valóságvonatkozásai a regénynek, és ezek leginkább az úgynevezett morális-politikai tabuk lerombolásánál érhetőek tetten. A politikai és a morális elemek helyenként rejtett, de inkább kifejezett dominanciája figyelhető meg. Az Osztrák–Magyar Monarchiára, az első, majd a második világháborúra, a balkáni identitást meghatározó eseményekre, usztasákra, csetnikekre, Goli otokra, Titóra, Miloševićre, az 1999-es bombázásokra, a 2000-es eseményekre, a határmódosításokra stb. rengeteg utalást találunk. Valamiféle „közép-európai nyomorúság” figyelhető meg, és az ebből fakadó identitás, másságképzet, idegenségképzetek mentén konstruálódik meg a narratív vonulat. Egyfajta „túlélés-narratívákat” és átmeneti „tér- és időtörténeteket” bemutató próza e regény (a kiemelték Bányai Éva terminusai).

Nedjeljko Fabrio *Város az Adrián* című regényét nem fikcionalizált állapotok alakítják, hanem olyan (valósnak vélt) emlékek generálta mozzanatok kerülnek fókuszpontba, amelyek a regényidő olasz–horvát viszonyainak tükrében szövődnek egésszé. Mégsem tekinthető pusztán önéletrajzi események sorozatának, csupán az egyes szituációk viselik magukon a realitás köntösét. Az, ahogyan a szüzsé felépül, a fikció terméke. Vitatott kérdésnek bizonyul az önéletírás valóságáról vagy fikciószerűségéről szóló kérdéskör. Ha elfogadjuk, hogy az önéletírás a szépirodalmi alkotások közé tartozik, akkor a fabriói regényt részint fikcióként kell olvasni (DOBOS 2005: 13). Lejeune a szereplő és a szerző nevének viszonyából kiindulva vezeti be azokat a paktumokat, amelyek által nyilvánvalóvá teszi az önéletírás megközelítési lehetőségeit. Önéletírásról csak három esetben lehet szó: ha a szereplő neve megegyezik a szerző nevével; ha a szerző kijelenti, hogy önmagáról ír, de a szereplőnek nincs neve; ha az olvasó megállapítja, hogy szerző–elbeszélő–szereplő azonossága vitathatatlan, noha erre nem található konkrét meghatározás. Az összes többi esetben fikcióval van dolgunk. Fabrio regénye egyik követelménynek sem feleltethető meg, tehát a fikció kategóriájába sorolhatnánk. Lejeune azonban felhívja a figyelmet arra, hogy álönéletírásról is szó lehet, amikor a szerző azt állítja, hogy önéletírást közöl, ám helyette egy fiktív szöveget produkál. Ekkor általában a szerző neve nem egyezik a regény szereplőjének a nevével, és ezzel a szerző részéről felbontottnak tekintendő a paktum. Az olvasóközönség gyakran él azzal a szabadsággal, hogy a regényt a valóságra vonatkoztatva olvassa, míg az önéletíráshoz fenntartásokkal fordul. A regény ilyenfajta megközelítése a szerzőről árulkodó képzelődésre ad teret, amely valójában visszavezet a fikció (képzeltetés) körébe. Ezt nevezi Lejeune fantazmagórikus paktumnak

(LEJEUNE 2003: 43). Fabio él ezzel a lehetőséggel, mégpedig (akarva-akaratlanul) azért, hogy az általa írt regénybe bevezesse az önéletírói pak tumot, vagyis, hogy rámutasson a valóságszeletekre, az emlékezés szülte realitásokra. Az egyén emlékezete a kommunikációs folyamatokban való részvétele alapján épül ki. Elengedhetetlen a térbeli és időbeli kötöttség (vagyis szükség van kalendáriumra és a színterekre), valamint a csoportfüggőség figyelembevétele. A szubjektum egy társadalmi kollektíva tagja, és így a kollektíva történelmének és a történelem következményeinek is részese. A történelmi vonatkozás Fabriónál még kifejezettebben hat a privát térben, mint Lovasnál. Nemcsak az eseményszálak szervezőmoz zanatává válik, hanem az individuum önreprezentációjának tartozékává is. A regény állandó kölcsönhatásokból építkezik egyén és egyén, egyén és múltbeli alakja, egyén és politika, egyén és történelem között, amely nemcsak a közösség kollektív elképzelését, hanem az egyes szubjektumok önelképzelését is befolyásolja. „A horvát irodalomelmélet és -történet figye lme – írja Medve A. Zoltán – a múlt század kilencvenes éveinek kö zepétől fordul a történelem és az irodalom kapcsolata és metszéspontja, a történelmi, illetve az új-történelmi regény felé” (MEDVE A. 2009: 160). Azt állítja továbbá, hogy Horvátországnak speciális politikai helyzete mi att mindig is szüksége volt a történelmi kulcsokra. Fabio az új-történel mi regény fogalmának használata nélkül alkotott új-történelmi regényt, amelynek végkicsengése mindig az, hogy a történelem olyan, amilyennek nem kellene lennie. E pesszimista történelemszemléletben pedig a krležai gondolatmenet mutatható ki. A hangsúly nem magukon az eseményeken, hanem az események körülményein és az egyénileg megélt történelmen van. Nem az a lényeg, hogy konkrét kort dolgoz-e fel vagy sem, hanem hogy tematizálja a nemzeti identitás örök kérdését, amely által később az egyéni identitás is definiálhatóvá válik. Az egyes „történelmi” narráció va lójában a szubjektumok egyéni múltreprezentációjára és identitásának ki alakítására szolgál, ami lényegében nem is zárja ki a történelmi regényként való olvashatóságot. Indokolt lehet, ha elfogadjuk, hogy már nem keresik a nagy történelmi esemény hű ábrázolásának lehetőségét, vagy nemcsak azt, annál többet foglalkoznak az egyéni történelemmel és magával a narráció fogalmával, valamint a hű korábrázolás és a fikció vegyítésével. Az pe dig, hogy egy műnek fikciós vagy valós történelmi jelleget tulajdonítunk, az úgynevezett olvasási szerződés függvénye. Ha azt vesszük figyelembe, amire Fabio is reflektál, amikor azt állítja, hogy a történelmet a győztesek írják, általánosságban válik kérdésessé a történelmi regény és egyáltalán történelem jogosultsága. Irodalmi textusokról lévén szó azonban, nem az a lényeg, hogy a történelem hogyan alakult, hanem az, hogyan van leírva.

A *Kijárat az Adriára* és a *Város az Adrián* című regények történelmi referenciáik következtében felvetik a történelmi regényként való olvashatóságot. E recepciólehetőség – általánosságban – igen vitatott, pontosabban maga az, hogy mi tekinthető történelmi regénynek, és mi nem. Ricoeur hipotézisét kiemelve, miszerint: „nemcsak a történelmi elbeszélés utánozza a fikciót, hanem fordítva: a fikciós elbeszélés is utánozza a történelmi elbeszélést” (TOLDI 2008: 39), megállapíthatjuk, hogy a fikció – vagyis az egyéni visszaemlékezés, a szubjektív múltreprezentáció, amely a regényekben megjelenik – csak utánozza a történelmi elbeszélést.

A kollektív emlékezet identitásépítő szegmensei

„Tegnap és holnap romok közt építgetni az életet?”
(LOVAS 2006: 96)

A *Kijárat az Adriára* narrátorát maga a történelem folyamata és a múlt eseményei foglalkoztatják, de inkább dokumentumszerű visszaemlékezésről, rekonstrukcióról van szó – mintsem valódiról –, amely által a jelen modellálódik. Azok a jelentésrétegek kerülnek felszínre, amelyeket a jelen tulajdonít a múltnak, megkonstruálva ezáltal a regénybeli szubjektum jelenbeli énjét. Az individuális emlékezet kiindulópont lehet egy kollektív emlékezet feltérképezéséhez, de fordítva is igaz, a kollektív emlékezés is felépítheti az egyéni emlékezést, és ezáltal az individuum identitását is. Olyan, a szerző által „apróságoknak” nevezett mozzanatok alakítják, terelgetik medrükben az eseményeket – és ezáltal az egyént és a kollektívát –, amelyek szinte a véletlen hozadékai, de alapjában megváltoztatják a történéseket, viszont egyetlen ponton sem irányítanak. A választás lehetősége mindig megbújik a helyzetek mögött, és hogy éppen mi az, ami kiváltja a szituációkat, a pillanat műve. „Ki tudja, merre vezetett volna, ha Mihailović csetnikvezér és emberei borotválkoznak? Vagy Eva Braunnak sikerül az öngyilkossága” (LOVAS 2006: 37–38).

A narrátor pozíciója váltakozó, egy-egy fejezetben több alakban is megszólal, és ezáltal nemcsak az elbeszélői pozíció válik bizonytalanná, hanem maga az identitás is. És amikor már a szubjektum sincs tisztában önnön valójával, az önkeresés gesztusa az, amely által navigálni tudja olvasóját és önmagát. Az idő és tér koordinátáit, a múltat és jelent, a realitást és irrealitást, de leginkább a személyest és a közösségit összeszova alakítja Lovas Ildikó a regényt, teljes szabadságot kölcsönözve magának. Az identitásnélküliség állapota egy olyan kollektíva identitásába épül be, amelynek történései segítségként szolgálnak az egyes identitás létrejöttében.

A kollektív emlékezet kapcsán mindig az a központi kérdés, hogy mi az, amire egy közösségnek emlékeznie kell, melyek azok az események, amelyek a későbbi kollektíva arculatát meghatározzák. Majd kételkednünk kell a kollektív emlékezés meglétében is, ugyanis az egyén az, aki emlékszik, és nem a közösség. De az emlékezőképesség, az, hogy egyáltalán tudatában vagyunk annak, hogy emlékezünk, a társadalom hozadéka. Továbbá az is, hogy az egyénnek milyen kollektív emlékei vannak. Az emlékezés szoros viszonyban áll az identitással és a hagyományteremtéssel. A közös emlékek és az ezeket felidéző szimbólumok közös szabályokat, értékeket, cselekvési teret alakítanak ki, valamint lehetővé teszik a kollektíva számára, hogy „mi”-t mondjon, vagyis a csoport tagjának érezze magát. Ha az egyén tapasztalat- és elváráshorizontja nem találkozik, valamiféle kívüliségérzés keletkezik benne, ami által része is és nem is a közösségnek. Lovas regényében ez a kinn- és bennlévőség körvonalazódik. A kollektív emlékezet elemei, a háborúk, a balkáni csetepaték, a politikai történések mind eszközként szolgálnak egy önmagát kereső szubjektumnak, aki csak némi iróniával képes magát egyik vagy másik csoportba besorolni. „– No, holnaptól a románok meg a szerbek rábasztak, fizethetnek 500 eurót, ha ide akarnak jönni, hála istennek, nem jönnek többet, tolvajok azok mind. Bűdös szerbek meg románok.

Rögtön éreztem, hogy szerb vagyok meg román.

De voltam én már így, rögtöni érzésből magyar is.

Bár leginkább angol szoktam lenni...” (LOVAS 2006: 152).

A *Kijárat az Adriára* mozzanatait alkotó történelmi momentumok egy sajátos, körkörös fogalomgyűttes mentén alakulnak: ellehetetlenülés–univerzalizmus–identitásvesztés–identitásmeglelés–ellehetetlenülés. A kollektív emlékezetből kiemelt mozzanatok a felsorolt fogalmakat nyugtázzák. A második világháború eseményeiről, a háború irányítóinak ténykedéseiről nagyrészt James Bond titkos ügynök jelentéseiből értesülünk: „1941. július 14-én az ügynök leadta jelentését feletteseinek. [...] Júliusi jelentése több okból is emlékezetes maradt a történelem, a figyelmes utókor számára, hogy’ is ne, hiszen majdnem megváltoztatta a II. világháború kimenetelét” (LOVAS 2006: 9). Az azonban, hogy nem vették komolyan a júliusi jelentéseit, és a két legnagyobb „túlfűtött gőzkazán” – a világháború Pearl Harbor-i kezdete (folytatása) és a szerbiai kommunista szervezkedés – működésbe léphetett, az egyén mikrokörnyezetére is kivetíthető. A második világháború jellemzője volt a népiirtás, a más milyenség üldözése, így az individuum ellehetetlenülése ment végbe. Az ellehetetlenülés ugyan ezen érzése foglalja keretbe a regénybeli szubjektumot, amikor abban is kételkedik, hogy neki nőként, kisebbségiként, „forradalmárként” egyál-

talán van-e létjogosultsága a világban. „El is ment a kedvem tőle, hogy ott élek, ahol. De ez nem azt jelenti, hogy megjött volna ahhoz, hogy elmenjek. Így aztán nagyon kedvetlenül éltem, szegényben, félelemben, így” (LOVAS 2006: 64). Majd a globalitást, az univerzalizmust, a testvériséget és egységet kínáló kommunizmus, kivétítve a szubjektum mikromiliójére, nem kedveznek az egyéni identitás megelégszéseknek, inkább lehetőséget nyújtanak ahhoz, hogy egy gépezet részévé váljon, és semmiképpen egy önálló, működő egésszé, hogy „homokba fúrt fejjel” hirdesse az emberi egyformaságot. „Jóleső amnézia, amiről szó van, s éppen annyi ideig tart, amennyi ahhoz kell, hogy ne bolonduljon meg...” (LOVAS 2006: 81). A kilencvenes évek eleji háborúskodások, a bujdosás, a szökés, majd az 1999-es bombázások a tengődő identitás teljes szétrombolásához vezettek. A sehova, senkihez sem tartozás, az önelképzelés örökösen ismétlődő összeomlása megy végbe. „[É]s mégsem tudok másra gondolni, csak mindarra, ami volt, az elmúlt évtizedre, és félek egy kicsit, hogy olyan leszek, mint az a könyvbeli főkönyvelő, hogy ha véletlenül nekem szegeződik bármilyen kérdés, valami frontról, forradalomról kezdek beszélni” (LOVAS 2006: 99). Az identitás teljes széthullása után az én egyetlen lehetősége, hogy a szilánkokból újraépítse önmagát, mert rájön, hogy ideje, hogy ne csak lakjon, de éljen is (LOVAS 2006: 91). A 2000-es szerbiai események kitűnő indukátorként hatnak ehhez, hiszen a rendszerváltás mindig valami újjal, új lehetőséggel kecsegtet. „2000 októbere valóban jó érzés volt. Mint egy gyerekkori emlék, álomemlék, amikor arra ébredtem, hogy az utcánk végén ott volt a kicsi tengerem, valamelyik képeslapom kékje, oda igyekeztünk a barátaimmal az augusztusi hőségben, ami mégiscsak nagy butaság” (LOVAS 2006: 77). Azonban, ahogyan előzőleg is, ekkor is inkább a homokba fúrt fej szindróma jut kifejezésre, mert a tény, hogy az egyén más mint a többiek – Lovas Ildikó regényszubjektuma esetében: kisebbségi, jugoszláviai magyar, magyar a Délvidéken, vajdasági magyar, ráadásul nő is –, visszavezeti őt a mindvégig a háttérben munkáló ellehetetlenülés sajátos paradoxonához. Mindenféle otthonképzet és önmagára találás „hamis performansz”.

Elhárító stratégiaként használja a regény elbeszélője a passzív felejtés mozzanatát, ám mély ironiával átszöve, hiszen tudatában van annak, hogy felejteni akar. Felejteni akarja a környezetében, a múltjában történt eseményeket, ám nem tudja. És még az olvasóhoz való kiszólása is a felejtés lehetőségében való kételkedő gúnyt támasztja alá, amikor az írás textuális vonatkozásaira reflektál. „Az emberek leginkább felejteni akartak. Senki nem akart olyan könyvet venni, amely arra emlékezteti, amit leginkább felejteni akart” (LOVAS 2006: 81). Nemcsak felhasználja a kollektív

emlékeket, hanem rájátszva erre a kollektív felejtést (felejteni vágyást) is kiemeli, már ha egyáltalán létezik. „Az idő múlásával azt a legnehezebb megérteni, hogy van olyan állapot, helyzet, amikor már nem számít, van-e igazság egyáltalán. Az, hogy a félelem, amely bekúszik a kapuk alatt, az eszme, amelyet elhinni nem kell, de követni annál inkább, mekkora fájdalomat tép ki a lélekből, nem számít” (uo.). A passzív felejtésből már szinte átvándorol az aktív felejtés síkjába. A közhelynek számító igazsággal, hogy a történelmet a győztesek írják, együtt jár az áldozatok (a vesztesek) elfelejtése is. Lovas narrátora pedig épp ezt nem akarja. Nem akar felejteni. Emlékezni akar a múltra, emlékezni akar önmagára, hogy megírhasssa önmagát. Puzzle-kockákból készül az a kép, az az életkép, amely a múltbeli és a jövőbeli „romok” között építetik.

Az egyéni emlékezet palingenezise

„– *Mit kerestél?*
– *Azt, hogy ki vagyok.*”
(FABRIO 2009: 223)

Fabrio szereplőinek egyéni emlékezete közel sem teljes mértékben vett szubjektív emlékezet, hanem kölcsönhatásban áll a kollektív emlékezettel, vagyis hatással van rá a társadalom. Ha el is fogadjuk azt, hogy a regényben nem létezik a szó szoros értelmében egyéni emlékezés, mégis látnunk kell Carlo, Fumulo és Mafalda szubjektív emlékezésében azt a kísérteties hasonlóságot, amely egyesével, minden generációnál újjászületik. Alapjaiban ugyanarra emlékeznek, ám minden korban másként. Mint ahogyan a platóni ideák, úgy a regényszubjektumok eszméi sem csak szubjektív fogalmak, a gondolatvilágoktól sem teljesen függetlenek, hanem objektív adottságok. Hasonlóképpen kell elképzelni, ahogyan Platón gondolta el az ősideát, azzal a különbséggel, hogy a szubjektumok őseszméje nem univerzális jelenség, csupán a család ősképzete. Így a család közös eszméje az, amely a legkülönbözőbb korokban egyéni emlékeket generál, vagyis a generáció minden egyes tagjánál az eszmék palingenezise megy végbe.

A regénybeli egyének nincsenek tudatában annak, hogy mindannyiukban egyesével létrejön a családi őseszme újjászületése, ám azt valahányan érzékelik, hogy valamiféle ciklikusság van jelen, önnön életükön belül, de még felmenőik és önmaguk között is. „[A] helyzet, amelybe keveredünk, hajszára azonos azzal, amelyikben öt, tizenöt vagy akárhány évvel korábban egyszer már benne voltunk. Mert minden hajszárra ismétlődik...” (FABRIO 2009: 214). A látszólagos szakítás az

előző eszmével, amely minden generációnál bekövetkezik, egy új kezdet előjelének tekinthető. Carlo olaszországi származása és változtatni vágyása az a momentum, amely a regény szálát elindítja, és amely – noha kicsit módosulva – Fumulónál és Mafaldánál ismételtén visszatér. Hazája iránti kötődése soha meg nem szűnő érzelmmé válik, amely egész életét irányítja. A hajózáshoz – amely tudat alatt talán az egyetlen összetartó kapocs az őshaza és az új haza között – és a tengerhez való makacs kötődés jellemzi leginkább Carlót. Ugyanez a vaskalaposság jelenik meg Fumulónál, aki – szánva apja életét – az osztrák eszmékkel azonosulva a vasút kiépítése mellett érvel, és ugyanolyan elszántsággal harcol az ügyért, ahogyan apja tette azt. Mafalda pedig mindvégig hisz abban, hogy egyszer ő és a családja visszatérnek Olaszországba. Nemcsak hisz benne, hanem harcol is érte. Gyermekei és unokái boldogságát is feláldozza az eszméért. Carlo nagyapját – akire inkább egy kép alapján emlékezett – szinte bálványként tiszteli, és rögeszméjévé válik a tiszta olasz vér megőrzése. Ha az elégedetlenség érzése és a valamire vágyás szélesebb körben elterjed, átalakul egy politikai tömegmozgalom ideológiai energiahordozójává, és forradalmi energiákat képes kibontakoztatni. Talán épp erre utal a regény mottója is. „Az a baj abban, ami a nap alatt történik, hogy mindenkire egy és ugyanaz a sors vár, s hogy az ember szíve tele van gonossággal, és esztelenségeket eszel ki az ember – míg él, az élők számára, aztán a holtak számára. (Prédikátor 9,3)” (FABRIO 2009: 5). Carlo, Fumulo és Mafalda forradalmi erejű energiái ugyan nem gerjesztenek tömegmozgalmakat, de individuálisan túlfűtött érzelmek ezek, és összefüggésben állnak a társadalom egészében dúló érzelmek kavalkádjával. Mind a fabriói hősök, mind a háborúzó világ akar valamit. A sok szörnyűség az emberek számára, és különösen az áldozatok számára, nihilista beállítottságot tükrözhet. Mégis, a háborúzó néptömegek szerint – ugyanez jellemzi a fabriói szubjektumok mikrovilágát is – a cél a nihilizmus legyűrése és a szellem újjászületése. „Mafalda lelkében az iménti félelem félő tiszteletnek adta át a helyét: egy vele egykorú fiatalembert látott maga előtt, aki *akart* valamit az élettől, még ha ez az akarás homályos volt is. [...] megjelent valaki, aki *akart* valamit. [...] e házban megjelent valaki, aki *akart* valamit” (FABRIO 2009: 224).

A *Város az Adrián* mindhárom központi figurája a másik által meghatározott. Carlo az apjához képest cselekszik valami mást, vagyis hagyja el Olaszországot. Ám mégis ő az, aki a regénybeli családi eszme elindítója. Carlo indító szerepére utal az a részlet, amikor emlékeit nem közvetlenül az apjához köti, csupán ahhoz a momentumhoz, amikor a mólóra lépett új otthonában. „Hiszen az ő emlékezete – habár az igaz, hogy régen volt,

amikor a »San Spiridone« pielego (jól megjegyezte a nevét!) fedélzetéről a kikötő akkor még egyetlen mólójára lépett – az ő emlékezete inkább ez meg ez a kődarab, amit itt és itt, ekkor és ekkor építettek bele a kikötő falába...” (FABRIO 2009: 167). Fumulo és Mafalda tevékenysége és életszemlélete azonban lépten-nyomon Carlo gondolkodásmódjának árnyékában zajlik. Mindhármuk emlékezete egy tárgyhoz kötődik, amely ahhoz az eszméhez – mint egy egyedi örökséghez – köti őket, amellyel tudatosan nincsenek tisztában. Fumulo önmagát apja tükörképeként vizsgálja. „Ujjával érezte, hogy a tükör kerete szuvas. Ujja begyét szúrágástól szúrágásig csúsztatta. Ezt az apjától örökölte. Gyorsan elhúzta a kezét a tükör keretéről. A tükörkép ugyanezt tette. Vizsgálgatta tükörképét” (FABRIO 2009: 93–94). Mafalda pedig egyfolytában vissza-visszatér nagyapja képéhez, már-már szentképként tisztelve azt. Közös bennük, hogy valamennyien – még ha tárgyi emlékezetük nem is egyazon tárgyhoz köthető – ugyanarra emlékeznek: az akaratra; ugyanazt az értéket keresik: hogy kik ők, és kihez tartoznak.

A regény emlékezésperspektívája némileg különválasztja a fizikai valóra és a hangulatokra való emlékezést, és az érzékelhető valósággal szembeni szférát olyan szigetként képzelem el, ahová az egyén akkor is visszatérhet, ha már nincs hova megtérnie. „Hangulatokra emlékezett azokból a napokból, melyekből semmi sem maradt az ujjai alatt, családi összejövetelekre a maguk általánosságában, mint a kedély és az érzés alakzataira...” (FABRIO 2009: 204–205). A hangulatokra való emlékezés mellett valakinek a lelkiiségére való emlékezés kap domináns szerepet. Akkor emlékezünk valakinek a lelkiiségére, ha az átsugároz belőle annyit, hogy emlékezhessünk rá. Carlo személyére való emlékezés a különválasztott fizikai és spirituális valót egygyé olvasztja, és teljes totalitásában teszi meg az emlékezés tárgyává. A fizikai való, amit az őt ábrázoló kép idéz fel, hangulat- és illatemlékeket generál. Ilyen módon komplex emlékezés jön létre: a családi, az egyéni és a tárgyi emlékezet egyvelege.

Kiadások

FABRIO, Nedjeljko 2009. *Város az Adrián* (ford. Csordás Gábor). Jelenkor Kiadó, Pécs

LOVAS Ildikó 2006. *Kijárat az Adriára*. Kalligram, Pozsony

Irodalom

- ASSMANN, Jan 1999. *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban* (ford. Hidas Zoltán). Atlantisz Könyvkiadó, Budapest
- BACIĆ-KARKOVIĆ, Danijela 2004. Osztrák–magyar milió Nedjeljko Fabrio regénytrilógiájában. In: KISS GY. Csaba (szerk.) 2004. *Fiume és a magyar kultúra*. ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék–Kortárs Kiadó, Budapest, 171–179.
- BALÁZS Attila 2005. A balkáni kémnő. = *Élet és Irodalom*, 22. szám
- BÁNYAI Éva 2009. A peremvidék közepén. = *Híd*, 3. 29–47.
- BÁNYAI János 2006. Kijárat a regényre (Lovas Ildikó: *Kijárat az Adriára. James Bond Bácskában*). = *Híd*, 1. 99–106.
- BENCE Erika 2007. Alkotás háború idején (Lovas Ildikó: *Kijárat az Adriára. James Bond Bácskában*). = *Forrás*, 4. 93–95.
- BENCE Erika 2007. Új mítoszok és legendák (Lovas Ildikó: *Kijárat az Adriára. James Bond Bácskában*). In: BENCE Erika 2007. *A kert árnyéka*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 114–120.
- DOBOS István 2005. *Az én színrevitele. Önéletírás a XX. századi magyar irodalomban*. Balassi Kiadó, Budapest
- FRIED Ilona 2004. Egy kulturális identitás. In: KISS GY. Csaba (szerk.) 2004. *Fiume és a magyar kultúra*. ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék–Kortárs Kiadó, Budapest, 118–128.
- FRIED István 1999. „...az eredetiség alkotás”. = *Korunk*, 5. 66–77.
- GÉCZI János 2006. Lovas Ildikó: *Kijárat az Adriára. James Bond Bácskában*. = *Szépirodalmi Figyelő*, 3. 68–70.
- LEJEUNE, Philippe 2003. Az önéletírói paktum. In: *Önéletírás, élettörténet, napló* (szerk. Z. VARGA Zoltán). L' Harmattan, Budapest, 17–46.
- LÉVINAS, Emmanuel 1999. *Teljesség és Végtelen*. Jelenkor Kiadó, Pécs
- LŐKÖS István 1996. *A horvát irodalom története*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- MEDVE A. Zoltán 2009. *Kontextusok és annotációk*. Kijárat Kiadó, Budapest
- RICOEUR, Paul 1999. Emlékezet – felejtés – történelem. In: THOMKA Beáta (szerk.) 1999. *Narratívák 3*. Kijárat Kiadó, Budapest, 51–67.
- SCHEIBNER Tamás 2006. Muskátli és háború (Lovas Ildikó: *Kijárat az Adriára. James Bond Bácskában*). = *Jelenkor*, 11. 1165–1167.
- SÉLLEI Nóra 2007. *Miért félünk a farkastól? Feminista irodalomszemlélet itt és most*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
- TOLDI Éva 2008. *A múltreprezentáció lehetőségei*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- WOOLF, Virginia 1986. *Saját szoba*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Z. VARGA Zoltán 2000. *Önéletírás-olvasás*. = *Jelenkor*, 1. 87–93.

A költő prózája

Böndör Pál: *A holdfény árnyékában*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2011

Böndör Pál költő, civilben az újvidéki rádió nyugalmazott újságírója, első regényét tette az olvasó asztalára, s nyomban ki kell mondani, regénye nem esik messzire verseitől, hiszen a regényben is a versekből ismert hangon szólalt meg, ironikusan és keserű humorral, beszédét a mindennapok történéseire élezte ki, ami azt jelenti, hogy *A holdfény árnyékában* szándékosan késleltetett narrációjával kilépett a regény közismert, legalábbis gyakorta művelt műfaji határai közül, akár az is mondható, hogy szürkére színezett prózájával a rádiós hírközlés meg kommentár, a világ történéseire való odafigyelés eseteit meg beszédmódját szembesítette a fikcionáló regényírás módozataival, és ebből a különös szembesítésből sem a rádiózás, sem a regényírás nem került ki előnyös helyzetbe, hiszen Böndör történetmondása és a történet megformálása az egyikről is meg a másiktól is lerántotta a leplet. Nem válik javára a rádiós újságírásnak a Böndör Pál görbe tükrében megjelenő kép, de nem válik javára a regényírásnak sem a viszonylag feszesre fűzött és mégis könnyen elszabaduló beszédmód, amely úgy építi egymásra és egymásba a különféle szóhasználatokat, a gyerekkor és a kamaszkor, a felnőttkor és az irodalom, a dolgozatírás és a közéleti beszéd szótárát, hogy ebből a szándékos elkeveredésből történet nem keveredik ki, miközben erősen ironikus, főként persze önironikus felhangok hallatszanak ki. Böndör Pál úgy tesz, mintha heccből vállalkozott volna regényírásra, ezért aztán mondataiban és bekezdéseiben a jókedvű, a derűs, az itt-ott humorra kifutó beszéd jelei mutatkoznak meg; a költő, aki regényt ír, de közben nincs igazán tekintettel a regényírás itt-ott azért mégis létező szabályaira, nem is tehetett volna másként. Jókedvvel fogalmazta meg a mondatokat, ami persze nem jelenti azt, hogy könnyedén, mert *A holdfény árnyékában* szövegére egyáltalán nem a könnyedség, nem az akadálytalan szófolyam jellemző. Ellenkezőleg, valamennyire a töre-

déesség, az éles váltások, az egymásra tekintő ellentétek, a komor humor nyelvi alakzatai jellemzik. Jókedve tehát arra korlátozódik, hogy szavak nélkül is beleírja a regény szövegébe, itt most regény készül, nem vers, mert a költő regényírásra is fogható, ha éppen úgy hozza a világ, na meg az élet sora, hogy most éppen a regényírás van soron, és ez a választott kényszer könnyebben oldható meg jókedvvel, semmint tüntető komolysággal. Ebből származtatható az egész regényt átható ironikus hangfekvés, ebből eredeztethető az itt-ott könnyűnek vehető szófűzés, ami egyáltalán nem vált a regény kárára, mert mint minden valamirevaló regény, így Böndör Pálé is, a közhelyekkel való szembenézés regénye, hiszen a beszédet a közhelyek szennyezik, s a minden ízében a nyelvre összpontosító regény nem is tesz mást, mint védi a nyelvet a szennyeződéstől, a közhelyek ártalmaitól. Böndör Pál regénye a közhelyek bírálataként is olvasható, s ebből a bírálatból nem maradnak ki sem a napihírek, sem a világraszóló történetek, sem a mindennapok eseményei, sem pedig – s nem kell ezen csodálkozni – maga az irodalom, illetve a regény sem. S közben egyformán szólal meg a kisebbségi közérzet, a többségi és a kisebbségi konfliktusa, az anyaország és a kisebbség ütköztetése, az emlékezet és a jelen különbözősége, a változások és a változatlanságok, mindaz tehát, ami egyfelől mellékesnek tűnő, vagy éppen világraszóló napihír, másfelől pedig örökös közlésre és megfogalmazásra váró történet, amely csak akkor van, csak akkor válik igazán történésse, ha a rádió, vagy valami más közhírré teszi.

A regény hősét, név szerint B. Pétert, a japán válságról szóló kommentár megírásával bízza meg a szerkesztő, s a regényhős némi tépelődés után megírja a kommentárt, mert utánanézett a világhálón a történeteknek, még talán megoldási javaslata is van, közben mindehhez személyesen az égvilágon semmi köze nincs, nem is kell, hogy köze legyen hozzá, nem is várja ezt el a magát rádióírónak mondó munkatárstól a szerkesztő, nyilván a rádióhallgató sem várja el tőle, fontos, hogy szól a rádió, közben persze a rádióírónak fáj a feje, a regény első fejezete ezt a címet viseli: „fáj a fő, de szól a rádió”, azaz elhangzik a japán kormányválságról szóló kommentár. Nincs ebben semmi jókedv, a jókedv a napi sürgölődés mögül majd akkor jön elő, amikor mindez a regénybe kerül. A regény, mint a hírközléstől azért mégis különböző nyelvhasználat, tartalmassá, sőt nemessé teszi a napi történetet, de ezzel együtt a napi kényszert, a sok rohanást, a kényelmetlenségeket, azt is, hogy nincs papír a nyomtatóban, és hogy a WC-ből ellopják a papírt... Böndör Pál úgy tesz, mintha heccből írná a regényt, s ezt jókedvűen teszi, miközben rendre elkomorul, elkomorul, amikor a bombázások napjairól, a lerombolt hidakról, a részeg parancsnokról, aki tüzet parancsolt az egységének, és halálos bombatalálatot kapott, elko-

morul akkor is, amikor a rádió leépüléséről beszél, akkor is, amikor a régi Újvidéket emlegeti és az új Újvidéken nem találja fel magát, sőt akkor is, amikor a családról, a fiairól, a franciául beszélő unokáról tesz említést.

Azonkívül, hogy a rádiós írás és szerkesztés regénye, akár Újvidék-regénynek is vehető *A holdfény árnyékában*, hiszen első lapjától az utolsóig van benne valami különös vonzódás a régi városhoz és ugyancsak különös irtózás az új városképtől, amit nagyon kiélez az egykor volt általános iskolai és középiskolai osztálytársakra való emlékezés, esetleg találkozás régi társakkal, például a röplabdázó fiúkkal.

Van a regénynek egy különös jelenete. A bombázások idején bulit szerveznek néhányan egy temerini tanyán, engedélyt is kérnek a rendőrségtől, mert nem engedélyezték azokban a napokban a nyílt téri tűzgyújtást, attól tartottak, oda találnak löni a harci gépek, némi civakodás árán meg is kapják az engedélyt, jól összejön a társaság, a regényhős baráti köre, nagyobbára értelmiségiek, majd a hajnali szomjúság a Jegricska partjára vezeti a regényhőst, aki ott, nem is egészen nagy meglepetésére, egy amerikai pilótát talál, szlovák származású néger, aki véletlenül katapultált, és most arra vár, hogy eljőjenek érte, közben rátalált a Jegricskában hűtött sörökre; aztán a regényhős meg a néger pilóta erről-arról barátságban szót váltanak, majd miközben a regényhős pálinkáért a tanyára megy, a pilótát, aki nem is pilóta, hanem mérnök, elviszik társai a helyszínről, így aztán a visszatérő regényhős már nem találja ott az amerikai, ám már jóval a bombázások után egy képlemezt talál a fiókjában, ott ülnek ők ketten, a néger és a regényhős a Jegricska partján, s amikor a regényhős szóra bírja a lemezt, kiderül, az egykori pilóta mostanra természetvédővé lépett elő, be is számol természetvédő társulásáról, a világ minden táján működnek ilyen természetvédő irodák, közben az is kiderül, hogy a Jegricskát másod- vagy harmadfokú természetvédelmi területté nyilvánították... A két találkozás leírása a négerrel, név szerint Joe-val Böndör Pál regényét kiemeli a mindennapi történetmondás keretéből, és áthelyezi egy másik nehezen meghatározható keretbe, abba a keretbe, amelyben már nem a mindennapi, nem a szerkesztőségi és a városi történések uralkodnak, hanem az irodalom, ha úgy tetszik, egészében a fikcionálás műveletei. Innen, a regény végéről visszatekintve a regény egészére akár irodalmi regénynek is mondható *A holdfény árnyékában*, mert ha van történelmi vagy valóságábrázoló regény, mért ne lenne irodalmi regény is, amelyben a képzelet műveletein kívül fontos szerepet kapnak az irodalmi történések és ezeknek a történéseknek a hősei, az írók és költők; így bukkan fel Böndör Pál regényében Nemes Nagy Ágnes egyik verse a talpig zúzmarás fákról, így jönnek elő idézetek és parafrázisok Karinthy Frigyes munkáiból; Karinthyt Böndör

Pál regényének hőse lángésznek mondja, így fordul elő Borges és Tandori Dezső neve, így jelenik meg a hosszú éveken át épített temerini felüljáró felett Szép Ernő, mégpedig nemcsak jelzés formájában, hanem hosszú idézetekkel, mintha csak azt akarta volna mondani Szép Ernő szerepeltetésével Böndör Pál, hogy nincs igazság a földön, van azonban szépség, még akkor is, ha a mai világban, a számítógépek és más csodák világában már „senkinek sem tintásak az ujjai, de sokaknak véres a kezük”. Böndör Pál „ironizáló hajlama” mutatkozik meg ebben. Igen, már nem tintával írunk, senkinek sem adatott meg, hogy elrágja a tollszárat, miközben szavakon és mondatokon gondolkodik, elleptek bennünket a műszaki és mindenféle más újítások, ám ezenfelül „sokaknak véres a kezük”, azaz hiába a sok feltalálás, a sok új, látszólag az életet könnyítő találmány, hiába a robotok, az embert mégsem lehet megjavítani, sokaknak véres a kezük.

Láthatóan jókedvvel, mintegy heccből megírt regény Böndör Pál regénye, tele izgalmas nyelvi fordulattal, tele közvetlen vagy közvetett utalásokkal mindennapi történésekre és eseményekre, tele a még történelemmé nem silányult változásokkal, tele az ironikus hajlandóság keserűségével; mindez B. Péternek, a regény hősének életéből, tapasztalataiból és élményeiből rajzolódik ki, ami a jókedvű írás ellenére rosszkedvbe, a véres kezűek emlegetésébe, a kisebbségi közérzet komorságába torkollik. Böndör Pál költő regénye végül ugyanazt mondja, másként és más nyelvi eszközökkel, mint amit a versei mondanak a világról, csak kevésbé feszesen, kevesebb szigorúsággal.

Aaron Blumm a rövidtörténetben

Virág Gábor stílusa fejlődési tendenciát mutat, ami egy tőle elvárt új könyvben körvonalazódik. A *Biciklizéseink Török Zolival* mind a világgép, mind a forma tekintetében egy hosszú, de eredményes érlelődési folyamat lezárásának is tekinthető, kezdve a *Dombosi történetektől* a *Csáth kocsit hajt* című kötetig. Immár nem egy felnőni nem akaró nemzedék tudatosan vállalt infantilizmusának formabontója, hanem egy igazán irodalmat teremtő, az Aaron Blumm írói nevet méltán viselő prózaíró áll előttünk, aki a rövidtörténet megújítója. Vele rokonítható elődjei közül nem túlzás Beckettet, Kosztolányit vagy Tolnai Ottót említeni, akik a műfaj reprezentánsai.

A *Biciklizéseink Török Zolival* című könyv egy szerelmi história fragmentumaiból épül föl, egy igaz szerelem krónikája, ami annyira hihetetlen, hogy orvosságokkal akarják kigyógyítani belőle az elbeszélőt, aki egyben a történetek egyik főszereplője. A társadalom nem szokott hozzá, abnormisnak tekinti az ilyen fokú rajongást, alanyait kiközösíti vagy lekötötteti. A mű világgépének középpontjában tehát a *másság* szerelemként való megélése áll, ami a korai Aaron Blumm-történetekig vezethető vissza. Ezekben a történetekben az *elkülönböződés* az apák világától egyféle infantilizmusként érvényesült. Innen mentette át az író a biciklizés motívumát, ami aztán egy gyermekien tiszta szerelmi érzés metaforájává válik.

A *Biciklizéseink...* négy fejezetre bomlik, amelyek további fragmentumokra tagolódnak. Ezeket nevezi a szerző biciklizéseknek, amelyeknek sorszama van. Minden fejezet élén bevezetés áll, amelyek közül az egész könyv poétikájára nézve talán legérdekesebb az első. Ebben sorakoznak föl azok az írói fogások, amelyekkel Aaron Blumm él. Az Esti Kornélhoz hasonlatosan „tisztázza” az elbeszélő és az elbeszélte kérdését, valójában pedig Beckett mintájára megsokszorozza az írói ént, hogy kedvére eljátsszon önnön aspektusaival. Egyszer nő, egyszer férfi, egyszer elbeszélő, egyszer hős, mindenféleképp pedig Aaron Blumm, a kitalált író. Ebből az első be-

vezetésből tudhatjuk meg továbbá, hogy az elbeszélő hat hónappal ezelőtt találkozott először Török Zolival, aki azonnal egy világ körüli biciklizésre invitálja. Ennek a biciklizésnek a történetei peregnek le a könyv lapjain, amelyet aztán az idő múlása fokozatosan átír.

Már az első fejezet első biciklizése is elbizonytalanít az idővel kapcsolatban. Az elbeszélő nem emlékszik pontosan, mikor és hányszor biciklizett együtt Török Zolival, majd kiderül, Török Zolinak talán nincs is biciklje. Az idő relativizálódásával együtt jár a tér fokozatos lebegővé váló tétele: „*Van, amikor csak lélekben biciklizem*” – mondja az elbeszélő. A biciklizés metaforizálódása már az első lapokon megtörténik, hogy a képzettársítási folyamatok végén a szerelem képévé válják. Az időnek és a térnek a fokozatos felszámolása igencsak megnehezíti az eredetileg metonimikus elbeszélés menetét: a szöveg egy fokkal megemeltetik, és szerelmi beszéddé válik. Az álmoleírások, hallucinációk a szerelmi érzés kiterjesztését eredményezik, és René Magritte ábrázolásait idézik. Az elbeszélés visszatérő motívuma az elképzelt narancssárga tengerparti ház, melynek szobáit lakják be a szerelmesek. Levélváltásaik őszintesége már csak ilyen szürreális térben elképzelhető: „...álomban volt egy közös házunk, melyben le-föl sétáltunk az emeletek között. Narancssárga volt, fehér kapu vezetett ki rajta, és a tengerparton állt valahol. Amikor felébredtem, rájöttem, nem tudok tovább élni nélküled, veled kell lennem minden pillanatban” (183).

A második, a harmadik és a negyedik fejezet élén álló bevezetések már a költőileg megemelt szerelmi beszéd stíluseszközeivel élnek, és legtöbbit az elbeszélőről tudhatunk meg belőlük. Az író ügyesen játszik női szerepben, de a teljesség kedvéért Török Zoli hangján is megszólal, mégpedig egyes szám első személyben. Ő lesz aztán a Török Szoltán is, akinek a háremébe kapunk bepillantást. Az egyszerű szójátékból szürreális valóság válik, s itt már a nyelv írja tovább a történetet. A szerepjátszás, szerepváltás a könyv erotikáját alapozza meg a mítoszok világát idéző hímnős attitűddel, amely létforma a teljesség maga. Virág Erosza azonban már nem gyermek, levetkőzi a korábbi Aaron Blumm minden infantilizmusát, hogy helyette a felnőtt testiségnek adjon teret. Nincs itt semmi pornográfia, a tömény erotikát a gyermekien tiszta érzés ellensúlyozza.

A *Biciklizéseink...* formaeszmejének középpontjában a rövidtörténet áll. A kisforma mindig is közeli volt Aaron Blumm világképéhez, de amíg korábban kislélegzetű írásainak egyszerű kifejezőeszköze volt csupán, addig a teremtőerő növekedésével létézésének meghatározó műfajává válik. A *Dombosi történetek* és a *Csáth kocsit hajt* kisprózái a rövidtörténet egyféle előtanulmányainak tekinthetők tehát, melynek poétikáját majd legújabb könyvében írja meg a szerző. Thomka Beáta *A pillanat formái* című ta-

nulmánykötetében a rövidtörténet műfaji sajátosságait egyebek között a prózaíró Kosztolányi elemzésével absztrahálja. Thomka szerint a rövidtörténet nála a redukált létélmény formája, ami a befogható világ teljessége viszonylagossá válásának poétikai következménye: „Az »egyetlen valóság« mint elemi részecske, a fragmentum azonban, mely birtokában maradt – a folyamat helyett az állapot, a mozgás helyett a gesztus, az időbeli folytonosság helyett a pillanat, a történés helyett az esemény” kifejezője.

A pillanat formáinak Aaron Blumm poétikájában a biciklizések tekinthetők, amelyek a könyv minden fejezetében egymás után sorakoznak, és a mű koherenciáját biztosítják. A motivikus áthajlások lehetővé teszik a magas fokú metaforikusságot, amely a szerelmi beszéd stílusformája. A szerző nyelvi játékainak köszönhetően a bicikli hol valós tárgy, amelyet valahova támasztani lehet, hol pedig a szerelmi együttlétek költői képe, amely a redukált világ egyetlen bizonyossága. Aaron Blumm a végsőkig viszi a redukciót. A fragmentum nála akár egyetlen mondat is lehet a narráció atomizálódásaként, a szerelmi história végén pedig egyenesen félbemarad az elbeszélés. A redukált létélmény forrása maga a tisztázatlan elbeszélő, akinek tudatállapotairól kapunk leírásokat. A külvilág zavartnak tartja, ő maga teljességként éli át szerelmi tébolyát, ami ismét csak írói fogás. A zárt osztályon fekvő nőt meg-meglátogatja szerelme. Az író aztán Török Zoli szemszögéből meséli el az eseményeket, tág teret hagyva a képzeletnek. Hasonlóan jár el a szerző a hárem leírásakor, amelyben szintén az elbeszélő szerepváltása játszódik le, nem tudni biztosan, kinek is a tudatában. Az elbeszélői én megsokszorozódása nálunk Tolnai Ottó *opus*ában figyelhető meg, akit *infaustus*ainak nevez a mester. A külső és belső szemlélet egyidejű jelenléte Aaron Blumm rövidtörténeteiben is érvényesül a teremtési folyamat teljességének eszközeiként.

Míg a *Csáth kocsit hajt* egyszerű keretmegoldással él, addig a *Biciklizéseinkben* a fragmentum és az egész viszonyának a kérdése értelmeződik újra. Az idő relativizálódásával együtt a biciklizések sorrendje is megszegi az egymásutániságot. A kvázi metonimikus elbeszélést egy metaforikus szerkesztés emeli meg, ami egy magas fokú összeszedettséget követel az írótól. Érdekes, hogy maga Aaron Blumm nem tekinti tudatosnak, nem tekinti megszerkesztettnek könyvét, de a metafora törvényszerűségének engedve elbeszélése líraivá válik, a fragmentumok egyetlen nagy költői képben kapcsolódnak egymáshoz. Az epikusnak illetően való lírai lekerékítése igencsak próbára tesz egy prózaírót. Mesemondására igazán csak most kell jól odafigyelni, mert egyszerű nyelvhasználata mögött egy nagyszerű stilisztát találunk, aki a mai magyar prózanyelv egyik sokat ígérő megújítója.

Miután előző műveiben leszámol az apák világával, nyelvezetét megtisztítja a múlt lerakódott ideológiáitól, Aaron Blumm új stílust teremt. Az infantilis világgépet felváltja egy nem kevésbé elkülönböződő, immár nem nemzedéki világgép, amelynek a formáját a rövidtörténetben találta meg a szerző. A nem mindennapi szerelmi érzés tudatállapotaihoz a fragmentumot rendeli, amely a redukáltság hordozója. A *másság*ként megélt szerelem már csak részeiben tartalmazza az egészet: a megháborodott asszony tudatállapotai már csak a rövidtörténet eszközeivel lesznek elbeszélhetők. Esetében már csak a tiszta pillanatok képeznek folytonosságot, amelyet elképzelt naplójában vezet. Életének egyetlen eseményei a biciklizések, amelyeket a szerelmével való együttlétek töltenek ki. Ezek az együttlétek azonban általában csak tudatműködésének állapotait tükrözik, így a folyamatosságuk is megkérdőjelezhető. A redukáltságból nincs kitörés, mert a világot nem lehet történetekkel megváltani. Maradnak a biciklis hétköznapiak, amelyek a falusi asszony egyetlen valóságai. Aaron Blumm nem fejezi be könyvét, mert akkor újra kellene írnia az egész históriát. A rövidtörténet azonban éppen annak formája, hogy a világ befejezetlen, és ebből a nézőpontból távolabbi összefüggései sem beláthatók. A *Biciklizéseink Török Zolival* megtalált metaforája világgép és forma szerencsés találkozása egy időben, ami minden igazán jó irodalom alapfeltétele.

Az extrém statisztikai ritkaság mint tragikus sorsformáló tényező

Veselin Marković: *Mi različiti*. Stubovi kulture, Beograd, 2011

Veselin Markovićot (1963) a szerb olvasóközönség eddig leginkább az évtized elején megjelent, több kiadást is megért *Izranjanje* (*Felszínre jutás*, 2001) című regényéről ismerhette. Ebben a műben az író továbbgondolta és regénnyé formálta át egyik legfontosabb tematikai jellemzőjét, az okkultizmust, amely megkülönbözteti őt a kortárs szerb prózairodalom fő tematikai vonulataitól.

Markovićnál – és ez már első, pályakezdő novelláskötetében (*Šta propuste oni koji umru u snu – Mit mulasztanak azok, akik álmukban halnak meg*, 1992) észlelhető volt, az okkultizmus, az onirizmus és a fantasztiikum erős jelenléte nem öncélú, nem a zsánérirodalom sorozatprodukciónak terebélyesedését szolgálja. Ugyanakkor nem is a már elavulófélben levő Borges-utánpótlás nyomán halad, hanem egy sajátos világot alakít ki, amelyben az emberi sorsokat, a szereplők belső vívódásainak drámáját legalább annyira előtérbe helyezi, mint a misztikumot, a megmagyarázhatatlant és a természetfelettit, amely első olvasáskor lebilincseli az olvasót.

Marković tehetséges elbeszélő, novelláinak, regényeinek izgalmas a cselekményszövege, ám a szövegek pattanásig feszített dinamikáját és dramatikáját nem ez adja, hanem éppen a radikálisan individualista főhősök lelki életének első személyben leírt problémái, önmagukkal és a társadalommal, önmaguk ellenére is sorsszerűen kialakuló veszélyes konfliktusai. Marković prózáinak főhősei általában olyan fiatal emberek, akik valami külső (általában megmagyarázhatatlan és irracionális) hatalom áldozataiként kénytelenek radikális módon szembesülni saját létükkel. Ebből a szempontból talán Grendel Lajos korai novellisztikájával lehetne összehasonlítani Marković írásművészetének legfőbb tematikai és strukturális jegyeit. Az *Izranjanje* című regény egyetlen elbeszélő-

főhősének például nagyon sok idő kell ahhoz, hogy végre rájőjjön: egy látszólag naiv játék teljesen tönkretette az életét. Az elbeszélőt barátnője ugyanis rábeszéli arra, menjenek el egy Belgrádban (bár a színhelyek egyértelmű megnevezésével óvatosnak kell lennünk, mert az utalások nem teljesen egyértelműek) vendégeskedő orosz mágushoz, aki hobbiból embereket hipnotizál. A látszólag jelentéktelen szórakozásból azonban dráma lesz, hiszen a mágusnál töltött este után barátnője nemcsak elhagyja a hőst, hanem kerüli a vele való bármiféle kapcsolatot. És, mint majd sokkal később, a regény közepe táján kiderül, ez azért van, mert megijedt tőle, elborzadt barátja megkettőződött énjétől. Barátja ugyanis a mágusnál hipnotizált állapotban a lehető legtermészetesebb módon arról beszélt, hogy előző életében egy tizennyolcadik századi párizsi sorozatgyilkos volt, aki négy embert megölt. Amikor végre (valaki mástól) megtudja, mit is mondott hipnotizált állapotában, a főhős bűjni kezd a reinkarnációról szóló szakirodalmat, amelyből végső soron azt a következtetést vonja le, hogy egy ördögi bűvös kör része lett – ugyanis mindegyik reinkarnációjában arra van ítélve, hogy (szám szerint is) megismételje gaztetteit. Ám még mielőtt ezt megtudta volna, a főhős már elkövet egy gyilkosságot. Miután megtudja „sorsát”, a katasztrófát mintegy megelőzendő, öngyilkosságot követ el. Ez azonban, mint nem sokkal később megtudjuk, nem jelenti a bűvös körből való menekülést.

Legújabb regényében, a kritika által is jól fogadott *Mi različiti (Mi különbözőek)* címűben Marković továbbfejleszti ezt az első személyű, már-már írói védjegyévé váló radikálisan kívülálló, megbélyegzett individualista elbeszélői pozíciót. És teszi ezt elsősorban azzal, hogy megkettőzi azt. A regénynek ugyanis két főhőse, jobban mondva két első személyű elbeszélői hangja van, egy fiatal férfi és egy fiatal nőé. A maguk módján mindketten lelkileg sérült személyek. Őket is, mint az *Izranjanje* című regény hőseit egyfajta nyomozási, misztikumfeltárási láz vezérli: a rejtély megoldásától valamiféle lelki megnyugvást remélnek, a már rég elveszített lelki egyensúly visszaállítását várják, valamiféle felsőbb igazságszolgáltatásra számítanak.

A cselekmény egy rendezett, Nyugat- vagy inkább Észak-Európát idéző, egy telente teljesen befagyó nagy tó partján fekvő (fiktív) városban játszódik, bár a szereplői nevek (kivéve a főhősökét, a többi szereplőt név szerint ismerjük – ez is jellemző Marković prózáira) délszláv, vagy egyenesen szerb csengésűek (általában beszélő nevekről van szó, mint pl. Andrej Rundić vagy Nikola Maljević stb.). Érdekes feszültséget hoz létre ez a regénycselekmény lokalizációjából fakadó ellentét: rendezett, hűvös klímájú észak-európai város tele belső konfliktusokkal küszködő, agresz-

szív, délszláv nevű szereplővel, akik ráadásul nem is vendégmunkásként, hanem tősgyökeres városlakókként vannak megfestve.

A férfi elbeszélő egy huszonéves fiatalember, aki matematikát végzett. Tanársegédként dolgozik az egyetemen, és doktori értekezését valószínűségszámítási témából írja. Hamarosan kiderül azonban, hogy a matematikai témájú disszertáció csak ürügy: a fiatalember ugyanis azt szeretné kideríteni, milyen az élete azoknak az embereknek, akikkel valaha valami hihetetlen, a valószínűségszámítási elmélet szerint mondjuk egy a millióhoz arányú eshetőségű dolog történt (meghatározván ezzel további életüket). Hirdetést ad a városi újságban, amelyben ilyen személyeket hív magához egyetemi dolgozósobájába, arra bátorítva őket, hogy meséljenek saját hihetetlen tapasztalataikról, mintegy ezekkel az életszerű történetekkel kívánva illusztrálni, bebizonyítani a disszertációban felvetett elméleti állításait. Az egyik főhőst tehát voltaképpen a „csoda” érdekli – a csoda azonban – az élet és a halál, illetve élettelen állapot legalapvetőbb ellentétének valószínűségéből kiindulva, melyben az élettelen állapot ezerszer valószínűbb – az esetek 99,99 százalékában csakis negatív, tragikus kimenetelű lehet. Egyik interjúalanyával való beszélgetésében a fiatalember egy példával igyekszik ezt illusztrálni: egy néhány évvel azelőtt történt tragikus balesetről beszél, amelyben egy férfi úgy vesztette életét, hogy nyitott ablakkal autózott a tó partja mellett. Kb. egy kilométerre tőle egy vadász megcélzott egy szarvast, ám elhibázta, és a golyó az autót vezető férfi nyakát találta el, aki azon nyomban szörnyethalt. Mekkora a valószínűsége annak, teszi fel alanyának és saját magának a retorikai kérdést a fiatalember, hogy egy ilyen baleset megtörténjen, mekkora a lehetősége annak, hogy egy mozgásban levő kocsi nyitott ablakán egy kilométernyi távolságból a golyó pont egy ember nyakát találja el?

A disszertáció morbid témája ily módon ebből a flegmatikus fiatalemberből egyfajta ellenhőst, intellektuális haszonlesőt, tragikus emberi sorokat tárgyként, elméleti bizonyítékként felhasználó erkölcsi szörnyeteget formálhatna, ha nem jönnénk rá arra, hogy ő maga is személyesen érintett az ügyben, hogy ő is „az-elenyészően-kis-valószínűségű-dolgok-által-sújtottak” tragikusan megbélyegzettek táborába tartozik. Őt ugyanis gyermekkori tragédiájának emléke kísérti, amikor egyik leány unokatestvére alatt egy békés hétvégi korcsolyázáson beszakadt a tó jege, és sem ő, sem a fiatalember bátyja, sem egy arra járó idősebb férfi nem tudták megmenteni. A helyzetet ráadásul a tragikus baleset évekig húzódó rejtélyessége, megoldatlansága teszi még kínosabbá, hiszen még soha, sem azelőtt, sem utána, senki alatt nem szakadt be ennek a tónak a jege. És még két, nem kisebb rejtély: az arra járó segíteni próbáló idősebb férfi hirtelen eltűnése a

helyszínelők megérkezése előtt, valamint a fiatalember bátyjának ezt követő rejtélyes, totális hallgatagsága, magába zárkózása és hirtelen fellobbanó vallási fanatizmusa. A fiatalember valójában abban reménykedik, hogy az újsághirdetéssel sikerül majd magához csalogatnia azt a rejtélyesen eltűnt idősebb segítő, akitől a tragikus rejtély titkának feltárását reméli.

A rejtélyes férfi helyett azonban a hirdetésre egy rendkívül ritka egészségi rendellenességgel küszködő huszonegy éves lány jelentkezik, a regény másik főhőse (érdekes megfigyelni a kettős perspektívát, illetve a folyamatos perspektívaátváltatást, ahogy a két szereplő magáról, illetve a másik szemzőgén keresztül egymásról beszél).

A leány bizonyos génihiányban szenved: ez a gén arra készíti a máját, hogy feldolgozza a testben felhalmozódó bilirubint. Kb. kétmillió az egyhez annak a lehetősége, hogy az ember éppen eme gén nélkül szülessen meg. És épp ez a lány lett az a „kiválasztott” kétmilliomodik. A bilirubint feldolgozó gén hiányában az ember bőre kifejezetten sárga lesz, és ez egy életre megkeseríti az ilyen személyek szocializációját. A lány láthatóan szenved is emiatt, intenzív belső életet él, és egyfajta cinizmussal próbálja leplezni keserűségét. Sőt, néha már-már szociológiai-antropológiai kísérleteknek is beillő dolgokat művel, összehasonlítja például, hogyan reagálnak különböző embertípusok az ő „sárgaságára”, egyből észlelhető másságára. A lány érzelmi-szerelmi élete is nagyon megsínyli ezt a másságot. Hétvégenként olyan diszkóba jár el a barátnőjével, ahol a fényeffektusoknak köszönhetően a fiúk nem veszik észre szokatlan bőrszínét, így „könnyű csaj”-ként ágyba csalogat mindenkit, aki tetszik neki. Aztán pedig menetrendszerűen várja, hány nap múlva és milyen (kitalált) ürüggyel hagyják ott a fiúk: a „rekorder”, mint mondja keserűen, három hétig „bírtá ki” vele. Persze nemcsak érzelmileg sérült (és sérülékeny) a lány, hanem a munkahelyén is negatív megkülönböztetések sorozata éri: a rendőrfőkapitányságon dolgozik, és egy ideig az ügyfelekkel való kommunikációs osztály vezetője, mindennapos kontaktusa van tehát az emberekkel. Egy idő után azonban főnöke magyarázat nélkül áthelyezi egy másik beosztásba, le a pincébe, a rendőrségi dossziék archívumának rendezésére. A lány sokáig azt gondolja (úgy tűnik, joggal), hogy főnöke a bőrszíne miatt helyezte át „inkognitó”-ba, és megpróbál (a főnökének, a kollégáknak, de leginkább önmagának) bizonyítani: egy réges-rég megoldottnak hitt bűntényt próbál újra feltárni, nem is alaptalanul. Később azonban kiderül, hogy főnöke voltaképpen nem a bőrszíne miatt, hanem egy, a lányra nézve sokkal tragikusabb okból helyezte át: az ügyfelek ugyanis arra panaszkodtak, hogy a lány egyre feledékenyebb, összekeveri a tárgyakat és az embereket. Ez pedig ennek a génihiánynak veszélyes szövődménye, a lassú, de biztos fizikai és mentális

leépülés, amely legkésőbb negyven–ötven éves korban halálos kimenetellel jár. A hetente többszöri fototerápiával a hősnő legjobb esetben is csak elodázhathatja pár évvel ezt a kimenetelt.

A női elbeszélő tehát egy megkülönböztetett, minden értelemben diszkriminált személy, aki ráadásul azzal is tisztában van, hogy a korai halált sem fogja elkerülni. Állandó rettegésben él a jövőtől, múltja pedig, másságának köszönhetően, csupa negatívumból, csömörből áll, még sztenderd módon megszépíteni sem igazán lehetséges. A férfielbeszélő viszont szenved a múlttól, kísérti a múlt, de nagyon halványan mégis abban reménykedik, hogy előbb-utóbb mégis betoppan hozzá az a rejtélyes vadászpuskás alak, aki akkor olyan furamód eltűnt a rendőrök megérkezése előtt. És végül az a bizonyos idősebb férfi valóban betoppan. A fiatalembert persze nem ismeri fel, és elmondja, hogy jó pár éve orvvadászni ment, és miután elejtett egy rókát (abban az időben illegális rókaprémeladással foglalkozott, hogy eltarthassa családját – egy szigeten laktak a tó kellős közepén), elindult hazafelé a jégen korcsolyázva. Egyszerre csak azt látja, hogy pont azon az útvonalon, amelyen hazafelé menet át akart siklani, egy kislány alatt beszakad a jég. Segíteni próbált, de mindhiába. Amikor látta, hogy nincs mit tenni, gyorsan eliszkolt, félt, hogy a rendőrség letartóztatja majd orvvadászat miatt. A csoda itt abban rejlik, hogy ha nincs az a kislány, akkor alatta szakadt volna be a jég. És még egy fontos dolog kiderül a férfi meséjéből: az ugyanis, hogy az elbeszélő bátyja hazudott, amikor azt mondta, nem látta a tragédiát. Nemcsak hogy látta, hanem egész idő alatt ott állt, nézte, mi történik, és nem sietett unokahúga segítségére.

Ezt mintegy tisztázandó, a főhős felkeresi rég látott, vallási transzban égő bátyját, és vallatni kezdi. A végén kiderül a borzalmas igazság: az elbeszélő bátyja azért fordult a vallási miszticizmus felé, mert Isten csapásának, jobban mondva isteni büntetésnek véli ezt a csodát, vagyis azt a tényt, hogy a lány alatt beszakadt a jég. Bevallja ugyanis öccsének, hogy szerelmes volt a tulajdon unokahúgába. Isten ezt szerinte megelégette, és elvette tőle (jobban mondva nem is adta neki) kedvesét. Paradox módon azért nem segített a fuldokló lánynak, mert halálában Isten akaratát látta. Az elbeszélő bátyjának szinte már pszichózisba hajló vallási fanatizmusa mögött, mint általában lenni szokott, egy önmagát ostorozó, de voltaképpen mások érdekében éppenséggel semmit nem tevő, gonosz, embertelen személy rejlik. Veselin Marković műveinek finom iróniája az aktuális (szerbiai) társadalmi divatokra talán ezen a szinten ragadható meg leginkább.

Az elbeszélő azonban, racionális, tudós ember lévén, nem hagyja annyiban. További kutatásokat végez, mígnem a Geológiai Intézetben egy híres professzortól megtudja, hogy a tó tele van kis termálforrásokkal,

amelyeknek összereje olyan, hogy az egész várost fűteni lehetne vele, ám az önkormányzat korrump, és az égvilágon semmit sem kíván tenni a közjó érdekében (íme még egy kesernyés hazai allúzió!). Ezek a termálforrások azonban egyenként annyira picik, hogy annak a lehetősége, hogy valaki alatt azokon a pontokon beszakadjon a jég, egy a milliókhoz arányban mérhető.

Miután ez is tisztázódik, a fiatalember csak arra jöhet rá, hogy erőltetett „csodavadászata” gyakorlati szempontból nem vallott kudarcot (hiszen sikerült neki „összetoboroznia” a lehető leghihetetlenebb történetek elszenvetőit). A kudarc azonban abban rejlik, hogy nincs, és nem is lehet „összegzés”, nincs és nem is lehet „megoldás”, „szintézis”, a várható katarzisz elmarad (hasonló mód elmarad a végső megoldás az *Izranjanje* című regényben is). Ezért a főhős úgy dönt, nem fejezi be a befejezhetetlent, illetve a disszertációt, és felmondja egyetemi állását. Hasonlóképpen dönt a lány is, akit ily groteszk módon összehozott a sors ezzel a fiúval, végre egy olyanal, aki ha megmagyarázni nem is, de legalább meg tudja érteni a lány szokatlannál is furcsább másságát. Egy kesernyés és ironikus *happy end* dereng fel az olvasó előtt.

Veselin Marković regényeiben tehát az eleinte rejtélyesnek tűnő dolgok megoldódnak, racionalizálódnak, ám – és talán épp ez a tényező teszi ezeket a műveket újraolvasás(ok)ra nagyon is alkalmassá – nem racionalizálódnak, nem magyarázódnak meg az emberi lélek misztériumai. Elsősorban tehát épp ennek a „flegmatikus” elbeszélésmódnak és a belső vívódások általi feszültségteremtésnek köszönhetően váltak a szerző regényei – főként ez a legújabb – többértelmű, a fantasztikumot csak első réteggként működtető, és minden bizonynal időtálló írásokká.

Desiré Central Station

2011 – East

Noha a DCS nemzetközi/regionális kortárs színházi fesztivál anyagi támogatása, költségvetése minden évben téma a rendezvény lebonyolítása előtt, idén a média figyelme fokozottabban összpontosult erre a problémakörre. És voltak már olyan rémhírek is, miszerint 2011-ben nem rendezik meg a fesztivált. Végül aztán az előző évekhez képest jóval kevesebb anyagi forrásból – habár Szabadka város magát a „fesztiválok városa”-ként propagálja – 2011. november 26-a és december 2-a között újra, immáron harmadszor népesültek be Szabadka színházi előadások lebonyolításaira (is) alkalmas termei. Arról persze már fölösleges is említést tennünk, hogy néhány produkció egyszerűen a színháztechnikai elmaradottság miatt képtelen volt jelen lenni a városban. És akkor a várva várt modern színházépület betontömbjeinek tárgyalásába most ne is fogjunk bele.

2011-ben a fesztiválon több mint öt ország tizenöt előadása került repertoárra. A már oly jól megszokott sokszínűség tehát ismét garantált volt. Magyarországról egy alkotással a *Szputnyik Hajózási Társaság–Modern Színház- és Viselkedéskutató Intézet–Labor* érkezett, *Pintér Béla és Társulata* két előadással lépett fel. A csehországi *Teatr Novogo Fronta* és a horvátországi *Bacaći sjenki (Arnyékvetők)* művészeti és produkciós platform is két-két darabot mutatott be. A Japánból érkező, avantgárd kísérleti táncos, *Min Tanaka Solo Dance*-ét *Shiho Ishiharával* való közös fellépése előzte meg. Igazi multietnikus koprodukciót állított színpadra az újvidéki *Kulturanova*, a priština-i *Multimedia Qendra*, valamint a belgrádi *Bitef Színház*. Szerbiából továbbá a *Niši Nemzeti Színház Urbán András* rendezte darabja érkezett. Szintén Urbán rendezésében nézhettük a szabadkai házigazdák első reprízét. A „hazai” vonulatot még a *Nagy József Regionális Kreatív Műhely* és a *Kiosk Kortárs Művészeti Platform* alkotása is erősítette. Egy-egy előadást láthattunk az oroszországi *Akhe Mérnöki Színháztól* és a kanadai *Les Sages Fous* társulattól.

A 2011. évi DCS programsorozatát még nivósabbá, még professzionálisabbá tették kísérőrendezvényei. A fesztivál ideje alatt a már hagyományos Desiré Akadémia a Lifka Sándor Art Moziban több időpontban várta az érdeklődőket, akikből akadtak is jó páran. A különböző beszélgetések, prezentációk, könyvbemutatók a színházi élet fontos személyiségeit, kihagyhatatlan szakembereit szólaltatták meg. Olyan jelentős témákat dolgoztak fel és prezentáltak, mint a kortárs színház filozófiája (*Jovan Ćirilov*val) és a független színházak jelene (*Hudi László*val). Két könyvbemutatót is tartottak, melynek során *Milan Mađarev: Teatar pokreta Jožefa Nađa* (Nagy József mozgásszínháza) és *Antal Attila: Političko u postdramskom pozorištu – Recentni opus Andraša Urbana* (Politikai a poszt-dramatikus színházban – Urbán András munkássága) című köteteket méltatták. *Bodó Viktor*, *Min Tanaka*, *Pintér Béla* és *Boris Bakal* pedig eddigi munkájukról, koncepciójukról, tervükről, művészetükről vallottak. És ami talán a legfontosabb, hogy építő jellegű kommunikációra, a hallgatósággal való interakcióra is sor került. A JAZZIRÉ keretein belül a fesztivál bizonyos napjain fellépett a *Szputnyik dance-floor music*, valamint a hazai *Fish on Oil*, a *Birdland Project* és a *Jazzmate&Spacewalker*.

A teljes programról nincs módunk beszámolni, így csak néhány produkciót elemzünk részletesebben. E válogatás azonban még véletlenül sem valamiféle előzetes értékítéleten alapul, hovatovább be is ismeri csonkolt jellegét a fesztivál teljes programjára nézve.

Szputnyik Hajózási Társaság–Modern Színház- és Viselkedéskutató Intézet–Labor: Kockavető (r.: Bodó Viktor)

*Bodó Viktor*ék társasága valóban „laborként”, „színházkutató és viselkedéskutató intézetként” működik, eltökélt céljuk ugyanis, hogy a kőszínházi gondolkodásmódhoz képest egy másfajta színházat valósítsanak meg úgy, hogy azért a hagyományos irányvonalak létjogosultságát is vallják. Ugyan e hitvallást a *Kockavető* című előadás is tükrözi, az újrafogalmazások, az újraértelmezések és a hagyományostól eltérő ábrázolásmód egyértelműen tapasztalható a darabban.

A *Kockavető* Luke Rhinehart (eredeti nevén George Cockcroft) azonos című – talán életrajzi – regényének feldolgozása, adaptációja. A darab története végtelenül egyszerű: a krisztusi életkorát betöltő dr. Luke Rhinehart gyakorló pszichiáter ráeszmél arra, hogy családi élete, gyilkos páciensei, unalmas titkárnője, zavaros kollegiális kapcsolatai, vagyis addigi életvitele az utolsó cseppekkel töltötte be lelki „poharát”, elege lesz mindenből. Ekor Oboko istenre hallgatva egyfajta önterápiába kezd, egy dobókockára

bízva élete további alakulását. Először meglehetősen egyszerű alternatívát talál ki, ha egyest dob, megerőszkolja a szomszédasszonyt, bármely más gurítás öngyilkosságot von maga után. A kocka életben tartja, és további játékokra sarkallja: abnormálisabbnál abnormálisabb viselkedésbe kezd – így tűnik legalábbis nekünk –, de Rhinehart határozottan élvezi énjének minden egyes „szeszélyes” megnyilvánulását.

Mondhatnánk azt is, hogy tulajdonképpen egy monodrámáról van szó, mégis van olyan pillanat, amikor tíznél is több aktív résztvevő tölti be a teret. Minden, egyszerűen minden jelenet dr. Rhinehart (*Fábián Gábor* – ő maga egyébként kiemelkedő alakításával van jelen, látszik, hogy élvezzi a pszichiáter szerepet) körül forog olyan dinamikával, amely egy másodpercre sem teszi vontatottá az előadást. Még az elsőre soknak tűnő színészi gárda (*Gazsó György, Gyabronka József, Hay Anna, Jankovics Péter, Koblicska Lőte, Molnár Gusztáv, Szabó Zoltán, Székely Rozsi, Terhes Sándor, Tóth Simon Ferenc*) is annyi szerepkört formál meg, hogy képtelenség lenne felsorolni. Egyedül csak dr. Rhinehart „marad” Rhinehart. Ő viszont mind külsőjét, mind pedig belsőjét, lelkét, viselkedését illetően óriási átalakuláson megy keresztül, „szerepkörei” ily módon változnak. Mivel színésztársai a pörgő eseménysorokban bukkannak fel – olykor többször is –, ezért színpadi alakításukról meglehetősen körülményes beszélni, ítéletet alkotni, de abban valahányan zseniálisak, hogy befolyásolják és ki is élezzik dr. Rhinehart lelki alakulástörténetét. Sőt nem utolsósorban abban is, hogy a végtelenül egyszerű statikus díszletet állandó dinamikában tartják. Így az egyszer egy csoportterápia, másszor éppen a magánpraxis, de egy kicsaládi reggeli, vagy akár egy filmbe illő úrutazás színtere is. Közben pedig áradnak a színpadról a poénok, szinte már indokolatlan mennyiségben! Mindezek alatt *Fábián Gábor* figurájának a darab elején még határozott orvosi-pszichiáteri megjelenése (amely oly hű a regény főszereplőjéhez, miszerint „rendesen nagydarab”, „henteshez méltó mancsú”, „masszív tölgyfa combú”), „jölfésültsége”, finom arcvonásai fokozatosan szétcsúsznak: egyre több ránc jelenik meg rajta, majd átvedlik, öltönyét szétzúzta egyszerű, barna pulóverre váltja, végtelen egyszerű főszerré alakul.

Persze itt rögtön fel is merül a kérdés, hogy elvárható-e pont egy pszichiátertől az a fajta „szétcsúszás”, amit a színpadon tapasztalhatunk, hisz pont tőlük várjuk el mindannyian a test és a lélek együttlátásának és -látatásának feladatát, képességét. A poénáradatban talán épp ez a fajta egzisztenciális metamorfózis a lehető legveszélyesebb. Ha már ő sem tud, hovatovább: nem akar kontroll alatt élni, akkor mi vár az „egyszerű” halandókra? Mintha annak ellenére sem tapintható ki Rhinehart pszichiáter volta, hogy kollégái között látjuk, akikkel rendre összetűzésbe kerül, hogy pszichoterápiákat tart stb. Végtelenül hétköznapi figura marad. És talán itt

alakulhatnak ki a vele való azonosulási pontok lehetőségei: ő is épp olyan ember, mint akárki más. Éppen ezért a „racionalizált”, a napi dinamikára lebontott eseménysorból még nem következik automatikusan megcsömrölése, pláne úgy, hogy az ezt előkészítő folyamat során jókat röhögünk a poénokon és a sokszor filmszerű tálalásokon (színészi megformálással mélyülő, belassított hangok, de természetesen a technika is kifejezésre jut sok-sok képi és hangeffektus alkalmazásával stb.).

Amikor azonban elkezdődik a „kegyetlen” kockajáték, amikor már a zavarodott szomszéd kisfiú alapos „megtréfálása” a tét, és amikor volta-képpen dr. Rhinehart átalakulása bekövetkezik, a jelenetsorok asszociációs átfedései, kontrollálhatatlan (vagyis hát a dobókocka által kontrollált) egybekapcsolódásai itt talán jobban megkívánnák a már említett „poénnyelvet”. Innentől azonban már elsütött „tréfaként” hat ez a fajta (beszéd)-mód, jelenetszerveződés. A folyamatosan áradó poénok tekintetében tehát „egyhangú” az előadás. Ami viszont többek között változatossá és valóban élvezhetővé teszi, az az a fajta térbeli átalakulás, amely szemünk előtt megy végbe: a melegbár egyik pillanatról a másikra világúrré változik, ahol szegény Rhinehart a sci-fi filmeket idéző hangulatisággal és izgalmakkal, „borzalmas körülmények közt” elveszíti legjobb barátját, és már csak annyi marad számára, hogy egy valóban keserű búcsút ordítson utána. Kiválóan hatnak továbbá a véletlenszerűen, pontosabban Rhinehart (és a kocka) asszociációs „szerveződésére” bevillanó musicalbetétek is.

A Rhinehart körül dolgozók, a munkatársai, sőt a családja is érzi, tapasztalja azt a változást, amin keresztül megy, sőt a magánpraxisban együtt dolgozó orvos társa „kezelésbe is veszi”. Szabad asszociációs tesztkérdésekkel bombázza, de maga a pszichiátriai szakdiagnózis nem vezet sehová: az eldurrogtatott teszt-klisék nem jelentenek, és itt – ebben a létállapotban – már nem is jelenthetnek megoldást. (Pont úgy nem lehetnek terápiás megoldások, mint a Népszínház darabjában, az *Egy elmebeteg nő naplójában*, ahol a mérnöki precizitással újramondott kezelési eljárások, pszichiátriai megközelítések sem vezetnek sehová, pusztán reprodukciók.) Tehát klisé „hangnemű” voltuk nem lehet gyógyítási alternatíva, másrészt Rhinehartot már annyira behálózta a kocka és Oboko isten, hogy csak nekik él, saját tudománya marginálizálódik. Éppen ezért a darab zárлата meglehetősen tragikus, legalábbis Rhinehartra nézve, mert Oboko isteni kinyilatkozásában a „normál” élet mellett apellál, mintegy „átmenetinek” tekintve a kockajátékot, azaz – immár – ez az alternatíva sem megoldás. Az persze nyitott marad, hogy ezután Rhinehartra mi vár, visszatér-e a normális kerékvágásba, vagy az űrbeli „lebegés” léte folytatódik-e tovább.

[brenner]

Nagy József Regionális Kreatív Műhely–Kiosk Kortárs Művészeti Platform: Megnevezhetetlen (r.: Nagy József)

A *Megnevezhetetlen* a prágai Kvadriennálé felkérésére készült, s a cseh főváros Nemzeti Színháza előtti területen, egy 4×4×6,5 méteres dobozban volt a bemutatója. A fesztiváli előadás is ehhez a térhez igazodott: a Kosztolányi Dezső Színház színpadán foglalt helyet az ötven–hatvan fős közönség, s vele szemben egy apró, sötétszürke falú, mindössze három gyertyával megvilágított szobában a *Nagy József–Anne-Sophie Lancelin*-páros. A mennyezetről lelógó óriási csillár és a rajta pislákoló mécsesek megteremtették a legbensőségesebb enteriőrök hangulatát, előhívták a közelség terét: tompa fénnel vonták körül az alig-alig mozduló nőt és férfit, akik így, a sötétségből a homályba kilépő, elmosódó körvonalú alakként Albrecht Dürer képeinek figuráit, a reneszánsz clair-obscur alanyait idézték. Az intermediális hivatkozások azonban nem maradtak mindvégig áttételesek: a legárulkodóbb festészeti kikacsintás az volt, amikor feltárult az egyik fenti rejtekajtó, s egy oroszláncokba végződő lábú, bársonybéléseles szék alsó része tűnt fel benne, Dürer egyik alkotásának részlete. Mintha ablak nyílt volna egy Másik világban lévő otthonra, egy pillanatra bevillant a Mások élete.

Ez a Máság kiterjedt a két szereplőre is: láthatatlan burokkal terítette be őket, hogy terra incognitaként létezzenek egymás mellett. A darab elején látható, ijesztően hosszú fekete férfikabát idegenségét a kecses női test törekenysége ellensúlyozta, s mindvégig érezhető volt valamiféle feszült harmónia a táncosok viszonyában. Különös, finom mozdulatsorokból álló mozgásuk ingerszegény környezetükhöz alkalmazkodott: életterük a *Halálfűga* pirkadatának „fekete tejére” emlékeztetett. Produkciójuk viszont nem a társas magány prezentálásaként interpretálható, hiszen az előadás során egyszer csak feloldódott a bőruket körülvevő kocsonyás réteg: egymás szemébe néztek, és összeölelkeztek. *Anne-Sophie Lancelin* szinte belevesztett *Nagy József*-be: összefonódásuk annyira teljesre sikeredett, hogy a nézők még fel sem ocsúdhattak, a nő már nem látszott, elbújt az egyik rejtekajtó mögött. Nem volt tehát szükségük nyíltan érzéki utalásokra ahhoz, hogy érzékeltessék kapcsolatuk mibenlétét. Így is csorgott a falakról az intimitás, a megnevezhetetlen kötelék, amely két embert óriási erővel képes egymáshoz láncolni. Ölelésükben egy Paul Celan-vers elevenedett meg:

„Nincs név, mely megnevezze:
egybehangzása
odakötöz minket
a ridegen éneklő
fénysátor alá.”

(Kántás Balázs fordítása)

Celan szemantikailag telített, hermetikusan zárt struktúrájú szövegei a képzettársítás izgalmát, a megértésről s egyáltalán az értelmezhetőségről való vélemény revideálásának állandó kényszerét biztosítják a befogadó számára. Az „olvashatatlan”, „kettős” világnak megfelelően költészete is önmagába zárt univerzumot hoz létre, s ennek szándéka érhető tetten Nagy József mozgásszínházában is. Míg *Cherry Brandy* című előadásában Szkipe Oszip Mandelstam munkássága előtt tisztelgett, addig ebben a darabban a celani folytonos újra- és átértelmezésnek adott helyet, olyan „tisztza” formát megvalósítva, amelyben ellehetetlenül az alkotói attitűd, mivel csak az értelmezői látásmód számít. [em]

Kosztolányi Dezső Színház: Dogs and drugs (r.: Urbán András)

Urbán András „kökemény családi színház”-at ígért „eretebb korú (16) kamaszoknak, szüleiknek, jövődóbeli szülőknek”. Úgy tűnik, e félmondatok mögött mintha didaktikus motiváció húzódná meg, de a *Dogs and drugs*ban ennek az attitűdnek nyoma sincs. Urbán brutális jelenetsorokat illeszt egymás mellé, amellyel a szereplőgárda (Béres Márta, Mészáros Árpád, Mészáros Gábor, Mezei Kinga, Mikes Imre Elek, Pletl Zoltán) tökéletesen meg is birkózik mind fizikai, mind pedig pszichikai értelemben. A *Kockavető*höz képest tehát kevesebb „matériával” operál a rendező. Persze még véletlenül sem szándékunk lebecsülni a *Szputnyik Hajózási Társaságot*, csak nem árt, ha a két darabot – a DCS kontextusában – együtt elemezzük, nézzük. A *Kockavető* esetében egyértelmű, hogy a jelenetek szerveződése dr. Rhinehart alakjára és a gurításokra alapozódik. A *Dogs and drugs* jelenetsorai közötti kohézió kialakításában az előadás három nagyobb tematikus egysége – a kábítószer és a függőség, az elvonási tünetek; a családon belüli és azon kívüli erőszak; valamint a szexuális diszkrimináció – vállal „főszerepet”. E témák mögött – legalábbis a beharangozókból ez derült ki – valós történetek szemelvényei, konkrét rendezők, alkotók által megélt, átélt életanyagok húzódnak meg.

A *One-girl show* realitás-problematikájával mintha ebben a darabban is eljátszadózott volna Urbán. Nem elég, hogy állítólag valódi, megtörtént

események kerülnek színpadra, a jelenetek rengetegében a szereplők saját nevükön vagy becenevükön szólítják meg egymást. Ezzel az aktuussal pedig még inkább „életszagúvá” válik minden. (Ezt a fajta „hitelességet” az billenti ki, hogy mindenki – itt is – több szerepkörben bukkan fel, a sors-történetek nem köthetők egyetlen szubjektumhoz, nem „vallomásosak”).

A darab egy „történeti, történelmi” felütéssel kezdődik, és már e pár perces fantasztikus jelenetben önreflexiós folyamatok indulnak be, amelyek mintegy előjelzik a tematikus egységeket. Hamar kiderül, hogy a heroinnak nem az orvoslásra (itt a fej fájdalmának csillapítására) „szánt” formájáról lesz szó, hanem az illegitim változatáról. Ez a „mikrojelenet” aztán egyik pillanatról a másikra családi erőszakba csap át. Persze, a „háttértáncos” fehér köntösben leadott mutatványa alapján már be-bevillan a szexuális tematika is. Jól megalkotott, erős kezdéssel indul a *Dogs and drugs*, ami aztán számos, rendkívül dinamikus jelenetté bomlik szét. És amit innentől kezdve – állítólag, körülbelül – száz percen át láttunk, az maga a „kőkemény erőszak” mocskos üvöltéssel, okádásokkal, testi „hang-effektusokkal”, a halál torkából kitóduló jajveszékelésekkel, sikollyal, vad ritmusokkal teli jelenetsorokkal. És ezek alatt a jelenetek alatt döbbenénk le jó páran például akkor, ha esetleg nem tudnánk, hogy ép, még szűrhető véna híján a nyaki ütőérbe is adagolható heroin. Persze előtte nem árt gondosan, mondjuk egy szíjjal elszorítani a nyakat. Hogy csak egy példát említsünk a sok(k) közül, és utaljunk a tényre: fikció kizárva, vagy ha úgy tetszik „nincs pardon”.

Persze a *Dogs and drugs*nak vannak „nyugodtabb” jelenetei is. Ezek zömében mintha a darab a problémák gyökereit boncolgatná, de itt is csak válasz-alternatívák, válasz-artikulációk konstruálódnak. Igaz, a kérdés feltevése, a beszél(tet)és maga már kiindulópont lehet egy későbbi kommunikáció felé, de nem az előadás vonatkozásrendszerében (ezt vigye haza mindenki). Ilyen alternatívák közé tartozik például a tanító néni agressziója és szexuális aberrációja. De ide sorolható az ártatlan, precíz, épp a másnapi statikakollokviumára készülő gyerek „drógatesztre” való rákényszerítése és a kapott eredmény értékelési „problémája”. Ezeknek az olykor kabarének induló (önmagukban is teljes) jeleneteknek a zárlatai azonban átírnak mindenféle műfaji konvenciót, és mindig tragédiába torkollnak.

Felmerül a kérdés, hogy a színpadon látottak hová is rejtik didaktikus tartalmukat, ha önmagukban nem keresnek választ, vagyis, ha válaszfragmentumokkal operálnak. Az eddig figyelt KDSZ-darabok közül mintha ez alapozna leginkább a hatáskeltésre. Szinte már kényszeredetten hatást akar gyakorolni. A hatásgyakorlást pedig nem hagyja Urbán a véletlenre, több sikot is felhasznál. A brutális jelenetekről már beszélünk, de meg

kell említeni a darab terjedelmi kérdését, amely egy újabb specifikus kérdéskört feszeget. Sokan talán kevesebbel (rövidebb előadással) is beérnék, de a *Dogs and drugs* esetében ez nem történhet meg. Ez pedig egyrészt azt implikálja, hogy a témák szinte kimeríthetetlenek, másrészt pedig fojtogató nyomasztóságot ad a látottaknak. Szó sincs tehát szórólapos, kisiskolás ismeret(t)erjesztésről. A témával tehát pusztán a természeténél fogva nem lehet három percben „foglalkozni” – ha nagyon egyszerűen akarunk fogalmazni.

Noha ennek a darabnak is meglehetősen egyszerű a díszlete, a jelmezeknek és a szereplőknek hála, akármilyen térré könnyedén átalakítható. *Mezei Kinga* nagyszerűen alkalmazkodott új társulatához. A „tanító néni” szerepköre emelendő ki leginkább, de az aggódó anya bőrében is kényelmesen helytállt. *Mikes Imre Elek* a magára hagyott, fallal társalgó, a mászkáló robotaival önfeledten játszó gyermekként igazán meggyőző volt, *Mészáros Árpád*, *Mészáros Gábor* és *Pletl Zoltán* újra hozták eddigi egyenletes teljesítményüket. *Béres Márta* anyai szerepköre – a darab végéhez közeledve – kicsit jobban is sikerülhetett volna, de összteljesítménye így is kimagasló. Pontos, precíz egyensúly alakult ki a társulattagok között, jó volt valamennyiüket egyszerre látni a színpadon, és nem utolsósorban a Desiré Central Stationön.

A zárlatban egyébként egy radiátorhoz kötve látjuk őket a *Feeling Good*ot énekelve annak ellenére, hogy a darabban még a kutyaéknak is borzasztó sors adatott, akik persze körülményeiket meg is osztják egymással. A radiátor egyébként nagyon intenzív metaforaként értelmezhető, akár a családi fészek melegének „(hő)forrása” is lehet, amelyhez kötve, kötődve talán már nem tűnik olyan keserűnek a dal. Egyetlen nagy probléma, hogy ezt a „meleget” egy tárgy hordozza, sugározza. [*brenner*]

Pintér Béla és Társulata: Kaisers TV, Ungarn (r.: Pintér Béla)

Ennél az előadásnál eldőlt: az egyszerű színikritikus rettentően primitív színházlátogató. Hiábavalóak az Antonin Artaud kegyetlen színházáról elsajátított ismeretek és az in-er-face módszerről szóló, hamarjában előásott olvasnivaló, a formaélmény és a katarzis helyett megelégszik a pusztán mondanivalóval, még ha az olyannyira didaktikus is. Noha a *Kaisers TV, Ungarn*t a Desiré fesztivál gyengébb darabjai között tartják számon, a társulat tavalyelőtti *Gyévuskájánál* jóval erőteljesebb eszközökkel jelenik meg benne a *Pintér Béla*-i oeuvre legfőbb jellegzetessége, a társadalomkritikus beállítottság. Ahogyan az egyik bírálója találóan összefoglalta, „letisztult, stilizált színházi tér, letisztult, stilizált jelmezek, neoprimitíven vulgárnépi

történet neoprimitíven vulgárnépi karakterekkel és zenével, azután meg-
rázó, a mával dialogizáló végkifejlet”.¹

Tamás Gábor minimalista díszlete ideális közege a realitástól való el-
rugaszkodásnak: vörös csillagos pártgyűléseket idéző, vetítésre kiválóan
alkalmas szeszínű függönye előtt ott villog az előadás „kulcsszereplője”,
a plazmatévé. Hogy miként illeszkedik a XIX. századi történetbe a fo-
gyasztói társadalom egyik legfontosabb generálója és hasznélvezője, arra
a *Kaisers TV, Ungarn* kettős kerete adhat magyarázatot: a foyer-ban vára-
kozó színészekkel előbb a mából 1881-be, onnan pedig 1848-ba teszünk
transzcendentális utazást. A patológusból amatőr hipnotizórré, majd az
előadás végére nemzeti hőssé avansált Balázs Gábor (*Friedenthal Zoltán*)
lesz a Vergiliusunk ezen a számos akadállyal teli úton. Az, hogy ő „benn-
ragad” a múltban, csekélyke áldozat ahhoz képest, hogy cserébe patro-
náltja, Baráznay Amália (*Enyedi Éva*) jóra fordítja az azóta is folytonos
csatározások terepét képező magyar történelmet. A grófnő ugyanis halott
édesanyja vagyonához szeretne hozzáférni, s hogy meglelje a bécsi bank-
fiók kódját, elfogadja a vizelet-visszatartási problémákkal küzdő kórházi
dolgozó ajánlatát, és belevág a nagy kalandba, mellyel nemcsak nemzeti
históriánkat írja át egy kézmozdulattal, hanem családja történetét is. Amá-
lia a hipnózis alatt hirtelen a forradalom és szabadságharc idejében találja
magát, méghozzá nem is akárhol: a császári televízióban, ahol kereskedel-
mi csatornákat megszégyenítő reklámokat csúsztatnak be az élő adásba
az osztrák sör zsírosodásgátló hatásáról meg a csodaszép virágos bakan-
csokról. Na, és persze rögtön feltűnik Rohácsi bácsi (*Quitt László*) alakja,
aki harmincas évekbeli bankigazgatónak öltözve türelmetlenül várja, hogy
bemondhassa ékszerüzletének címét: Császár körút 47. A kezében tartott
kartonpapírt elnézve nem nehéz Klapka Györggyel és a hozzá hasonló
mecénásokkal rokonítani, s később valóban ő lesz a magyarok legnagyobb
támogatója. A téfaut ugyanis elfoglalják a forradalmárok: betör a székhá-
zába a sztereotipikus Kossuth (*Thuróczy Szabolcs*), a rendkívül pragmatikus
államférfi és a sztereotipikus Petőfi (*Pintér Béla*), a rendkívül exhibicionista
költő. Az előbbi megteszi az utóbbit tévéelnöknek, aki nyelvújító lendület-
tel átnevezi a televíziót Nemzeti Élőkép Vibránczá, majd – természetesen
Nicolas Sárközy (*Kémenczy Antal*) zongorajátékával kísérve – elénekli az
optimista hangütésű himnuszt. Első intézkedésként azon nyomban kirúg-
ja az addigi, immár kollaboránsnak számító alkalmazottakat, különösen,
mikor megunja, hogy az összes talpnyaló összekeveri Arany Jánossal, s

¹ Markó Róbert: A magyar ugaron. In: <http://www.revizoronline.com/hu/cikk/3724/kaisers-tv-ungarn-pinter-bela-es-tarsulata-szkene-szinhez/>

igyekszik minél hangzatosabban idézni neki a Toldiból. Amália lesz az új riporter, s első interjúalányául éppen apját, Baráznay Ignácot (*Mucsi Zoltán*), a sukorói oroszánt (vagy ahogyan ő maga mérgesen rákérdez: a palicsi mosómedvét?) kapja. Az, hogy ezek után egy haditanáccsal megváltoztatja a schwechati csata kimenetelét – s ezzel kibekkeli a XX. századi magyar történelem buktatóit: nincs első világháború, így Trianon sincs, nincs kommunizmus, így 56 sincs –, csupán egy piros pont a jó néhány közül, amit aznap begyűjt: a lényeg, hogy megmenti szeretője karmaiból az édesapját, aki éppen Dél-Amerikába próbál szökni, s ezzel összehozza a szüleit...

A meglepő – ám a darabjait maga író *Pintér Bélától* mégsem szokatlan – cselekményvezetés olyan dolgokat vonultat fel, amik elől a többi alternatív színház rendszerint menekül: agyonhasznált szimbólumok és közhelyesnek tűnő metaforák telnek meg új tartalommal a rendezéseiben. A leghatásosabb fegyvere az irónia, mellyel nem aktualizálni kívánja a korabeli eseményeket, hanem mintegy áthallások által a mára hangolni őket. Ironikusan feldolgozni egy nemzet történelmét pedig csupán az tudja, aki kötődik is hozzá, hiszen – amúgy petrisen fogalmazva – csak az képes elviselni „az ésszerű kétely terhét”, aki szereti is azt, amit kritizál. A *Kaisers TV, Ungarn* ilyen értelemben példabeszéd a hazaszeretetről: „Színházi jelenünkben nagy valószínűséggel senki nem karikíroz olyan metsző pontossággal, mint Pintér. És mert az iróniának ez a pintéri formája éppenséggel abból fakad, hogy népét-nemzetét szereti, ámde nem csodálja, vagyis velünk magát is pellengérré állítja, miközben technikailag nem történik más, mint hogy egy az egyben hangzik el és jelenítődik meg az a sarkításig leegyszerűsített, ezáltal tipikussá cicomátlanított eszmeiség, amely mindennapjainkat alapvetően meghatározza.”² Az pedig, hogy nagyszerű vendégművészek játszanak benne, csak újabb pazar ajándék. Nem kerülhet el a figyelmemet a nálunk csak a bankreklám Emeséjeként ismert *Stefanovics Angéla*, a második számú bemondóművésznő, Üregi Szidónia megformálója, aki – kiváltképp részeges alakításával – számomra eddig ismeretlen színt vitt az üresfejűnek vélt intrikusok ábrázolásába. Ugyanilyen kellemes élmény volt a Jancsó-filmek Kapáját, *Mucsi Zoltánt* a színpadon látni: remekül alakította az ütközetekbe belefásult katonát, aki – tudva, hogy a magyar fél nem léphet ki győztesen a harcokból – kezdetben egérutat akart nyerni, de aztán mégiscsak bízott a jószerencsében, és maradt a csatatéren. Tettei magában hordozzák az előadás üzenetét, amely el is hangzott a végén: higgyük el, minden lehetséges. [em]

² Markó Róbert: A magyar ugaron. In: <http://www.revizoronline.com/hu/cikk/3724/kaisers-tv-ungarn-pinter-bela-es-tarsulata-szkene-szin haz/>

Pintér Béla és Társulata: Szutyok (r.: Pintér Béla)

Pintér Béla és Társulata teljesen más szemiózissal játszik, mint amelyet a *Dogs and drugs* vagy a *Kockavető* esetében tapasztalhattunk. Itt már tapinthatóbb, „konkrétabb” cselekményvezetést érzékelhetünk, a jelenetek is hosszabbak, a szereplők komoly fejlődési folyamatokon mennek át. Az idő lineáris múlása „látható”, ugyanis az egyes évszakok elnevezései méretes betűkkel vetülnek a színpad fölé (TEL, TAVASZ, NYÁR, ŐSZ), vagyis nagyjából – feltételezzük – egy év eseményei kerülnek színpadra. Ez alatt az idő alatt egy falu – Csővár – „couleur locale” hangulata, politikája, eszmerendszere, gondolkodásmódja körvonalazódik egyre erősebb és erősebb kontúrokkal. E lokális „jellemzők” azonban teljes egészében a „globális” faktoraiból táplálkoznak, így juthat kifejezésre egy mikrokörnyezetben például az örökbefogadás hosszas állami és jogi, ebből adódóan bürokratikus folyamatrendszer, a romakérdés (ami Pintéréknél akkor is cigánykérdés), a magyar gárda, a magyarországi adórendszer, a Ptk. és a Btk. passzusai s a többi s a többi. A darab tehát kimozdul abból a közegéből, amely a fenti fogalmakat működteti, de ennek ellenére, természetesen Szabadka is „jelent” nyújt számára, vagyis maximálisan életképes marad – értjük és át is éljük a problémafelvetéseket.

A cselekmény úgy indul, hogy egy elsőre mindenben közös álláspontot képviselő házaspár, Irén (*Szalontay Tünde*) és Attila (*Friedenthal Zoltán*) végérvényesen megtudják, nem születhet közös gyerekük. Irénnek – petefészkestül – eltávolítják a méhét, Attilának meg nem annyira fürgék az ondósejtjei – igaz, rajta egy kis vitaminkúra könnyedén segít. Nagy kínok és kemény döntéshelyzetek után elhatározzák, nem várják meg az örökbefogadási procedúra minimum két évét. Államilag gondozott, vértestvéri viszonyban élő kamaszlányokat, a ronda fogsorú Rózsit, voltaképpen Szutykot (*Szamosi Zsófi*) és Anitát, a cigánylányt (*Enyedi Éva*) veszik magukhoz, igaz, némi állami támogatás fejében. Puccszerkóban aztán fel is sorakozik a két jövevény, a falu lakói – Bandi bácsi (*Thuróczy Szabolcs*), Pali bácsi (*Quitt László*), Béla (*Szakonyi Györg*) – pedig agyérgörccsközeli állapotba kerülnek (a lányok mégsem teljesen ismeretlenek számukra!). Anitát – jellemző – mégis befogadják, mert elmondása alapján, noha „picit” sarkít, korábban a teljes családját lemészárolták. Később pénzt is lop, de ezt is hajlandók megbocsátani. A ronda fogú Szutyokkal azonban – jellemző – nem tudnak mit kezdeni, így képtelen alkalmazkodni, outsidersége elkerülhetetlen. Szép lassan felborul minden: Szutyok gárdistává válik (vértestvéri múltját biztos jól elraktározva), nem hiszünk a szemünknek, de később világos lesz: Attila gyereket csinál Anitának, Irén pedig – Szutyok közbenjárására – csecsemőt fogad örökbe, akit Attilának nevez el, hogy

legalább így maradjon mellette egy Attila, s legalább így éltesse egykori szerelmét. Attila őrlődésében pedig megöli Szutykot. Minden széttörik, minden egésznek hitt vízió ripityára hullik.

Lényeges kitérnünk néhány gondolat erejéig a darab beszédmódozatainak (talán kerülendő a „dialektus” szó) elemzésére. Noha egy faluval van dolgunk, a nyelvi repertoár jelentősen divergál: a sokszor szúrós, szigorú tekintetű Irén és férje – aki vele ellentétben kisiklik – mondhatni a köznyelvihez közel álló változaton beszél. Nagyjából ugyanez érvényes a másik, végtelenül szürke házaspárra is. Béla, a férj egyébként nagyra törő jellem – persze csakis a maga kis világán belül –, de azért Szutyokkal megcsalja feleségét, Etust (*Roszik Hella*), a minden pillanatban szánni való, beteg asszonyt. A két bácsi közül Bandi bácsi beszél ízes tájszólással. Anita „cigányos” beszéde, pontosabban beszéddallama igen jól sikerült, már önmagában a komikum forrása. Szutyok – nyilvánvalóan fogsorának amorf volta miatt (is) – úgy beszél, mint egy értelmi fogyatékos. Hirtelen mozdulataiból is mintha fogyatékosága következne. Arcjátéka, emocionális krízisei rendkívül hitelesek.

Tévedünk egyébként, ha azt a végkövetkeztetést vonjuk le, hogy a két jövevény érkezése szutykolta volna be a falusi életteret, szutykos volt az már korábban is. Erről a közösségről (és persze globális „párjáról”) rántja le tehát a tabufátylat Pintér. A Szenny tehát ott van az orrunk előtt. Mindez groteszk, karikatúraszerű tállalásban: hol *Kerényi Róbert* fúvós „kíséretében”, amely hangilag is „kiélezi” a csattanókat, hol a végtelenül egyszerű színpadképben, hol népdalaink, balladáink felcsendülésében, hol pedig az egzisztenciál-félistenfélelések felvonultatásában – a meddség tényét közlő orvosban (*Pintér Béla*), az állami gondozottak intézetének igazgatónőjében, az Attilát kiskorú megrontásával megvádoló rendőrben (szintén *Pintér Béla*). (*Pintér Bélának* van még egy igen jól sikerült szerepköre: nagy darab öregúr személyében egy kritikust formál meg. A maró humor és a kiváló parodisztikus alakítás felejthetetlen.) De ez az atmoszféra is leépül a darab zárlatához közeledve: a már eleve „meglazult”, de még polifón folklór egyhangúvá válik, a megtermékenyülés szimbólumvilága „gyerekcsinálással” devalválódik, amelynek persze társadalmi okai vannak, mégis oly simán vetülnek le egy kisközösség világára, láncreakciót indukálva benne. A leépülés feszélyezettsége, az össznépi frusztráció kezdetben még simán projektálható a két jövevényre, de mivel ők nem bírják el, és nem is bírhatják el ezeket az intenzív erővonalakat, ezért mindenkire áterjed a szkízis. Egyedül mintha Irén – és Etus – kerülne ki, pontosabban zárja, zárná ki magát az ördögi körből. Irén továbbra is harciasan küzd egy csecsemőért, egy utóderért, de még véletlenül sem egy „örökösért”. Méltó jutalmát – körlményesen ugyan – de „elnyeri”. [brenner]

Min Tanaka: Solo Dance

A kísérleti táncos, *Min Tanaka* – aki már szűkebb páttriánkban, Vajdaságban is számos műhelymunkát tartott – fesztiváli produkciója egyszeri és megismételhetetlen volt: happeningjellege, koreográfiai megtervezetlensége miatt soha többé senki nem fogja látni ilyen formában. A *Solo Dance* akár a tanakai opus összegzéseként is felfogható, mint a sokféle hagyomány és irányzat letisztult mixtúrája. Egyszerre építkezik Tacumi Hidzsikata Ankoku Butoh-jából, a sötétség táncából, amely az avantgárd stílusjegyein kívül magán viseli a tradicionális japán táncművészetét, az ősi valláshoz, a sintoizmushoz kapcsolódó kaguráét, valamint a nó színház, sőt a buddhizmus elemei is felismerhetők benne. *Min Tanaka* szülőjében tehát Kelet és Nyugat találkozik: az ázsiai életfilozófián, a zenen átszűrve jelennek meg a XX. század európai művészeti vívmányai, egzotikus keveréket tárva így a nézők elé.

Az alázat és a testtudat örömtánca, az önmagába figyelő mester jutalomjátéka ez az előadás. Kibontakozik belőle a művész ars poeticája: nem a cselekvésen, az erőltetett jelenteni és hatni akaráson van a hangsúly, hanem a megélésen, a test rezdüléseinek átérzésén, a l'art pour l'art mozgáson. Ehhez remek társra talál *Lajkó Félix* személyében, aki színpadi citeramuzsikájával ugyanezt az elképzelést képviseli. Mindketten improvizálnak, teljesítményük ezért legalább annyira függ a közönség reakcióitól, mint saját preconcepcióiktól. Az idős, szürkésbarna kimonójában alig tipegő táncos a zene ütemére megfiatalodik, fölösleges rétegekként lekerülnek róla a ruhái, és hagyja sodortatni a testét a hanghullámokkal, amelyek hol lassú, hol gyors iramot kívánnak meg tőle. Talán a népies hangszer teszi, de néhol mintha némi magyaros virtust is imitálna, léptei olykor a csárdásaira emlékeztetnek. Befejezésként meg – legalábbis úgy tűnik – azt kiáltja: „Né' má'! Vége!”

Jóval beszédesebben írt erről az előadásról Danyi Zoltán: „Ami van, az nem más, mint egyfajta gyönyörű kopottság. Csontokig lecsupasztított lényeg – amikor nincs már bravúr, nincs elbűvölő ügyesség, nincsenek díszletek. Két szögesdrót van az ég és a föld közé kifeszítve. És mégis: a végsőig lecsupasztított színpadon fokozhatatlanul intenzív a jelenlét.

Rilke mondja, hogy ha az angyalok megölelnének minket, elégnénk létük erősebb tüztől.

Ezen a ponton kezdődik a szépség.”³ [em]

Nos, a Desiré Central Station szervezői ezúttal is biztos kézzel vezettek bennünket a számunkra ismeretlen szépségek felé. Az East kiindulópontjai a keleti világlátásba bepillantást engedő táncművészeti produkciók voltak, végállomásai pedig a környező, egykoron vasfüggönyön inneni, keleti blokkbeli országok alternatív színházainak előadásai. Ismét megérte elmenni.

Már 225 éve, hogy Pacséron vagyunk

Kétszázhuszonöt éve, hogy sorsukkal elégedetlen őseink – élve a kínálkozó alkalommal – fölkerekedtek, és új otthont teremteni útra keltek a kissé zsúfolt Nagykurságból az akkortájt még meglehetősen gyéren lakott Bácskába, egész pontosan Pacsérra, a Cothmann-féle jelentés szerint „*a kincstárnak legnagyobb és legértékesebb bácskai pusztájára*”.

Okmányok is igazolják, de józan ésszel is felfogható, hogy az áttelepülőket új otthonukban nem várta földél, csak az inzellér által szabályos rendben kimért puszta telek. Ezt foglalhatták el, erre állhattak be és rakhatták le a magukkal hozott ingóságaikat. Itt verhettek sátrat, rögtönözhettek ideiglenes szálláshelyet, pányvázhatták ki lovaikat, karózhatták ki teheneiket, ereszthették szabadon szárnyas- és egyéb jószágaikat, hogy elrendezve mindent, megkezdhessék a letelepedés első és legfontosabb lépését: a házépítést.

A szájhagyomány még ma is emlékezik ezekre a nehéz, de lélekemelő időkre: *Mikor idejöttek eleink, mindenféle nádasok vótak. Rengeteg sok nád vót... meg fa. Fák vótak. A fójó mellett végig fák vótak. Szedték ki a fákat és építették maguknak a... nádbul a szárnyékot, hogy birjonak valahol lenni, mert ugye lakás nem vót sehun se.*

S ha most egy pillanatra lehunyjuk a szemünket, és visszagondolunk azokra a kétszázhuszonöt évvel ezelőtti napokra, magunk elé képzelhetjük az életüknek „*jobb móddal való folytatása végett*” ideérkezett eleinknek lázas buzgólkodását, sürgését-forgását. Csattogtak a furkók, emelkedtek a falak, és a nyár végére, az őszi esők beállta előtt talán már minden család a saját házába költözhetett.

Az első építkezések a völgyben történtek. (A völgyben, amelyet a Telecskai-dombok tövében folydogáló Krivaja patak alkot, és amely völgy nemcsak az egymás szomszédságába települő Pacsérnak és Omoravicának,

de a kissé távolabb fekvő Feketicznek/Feketehegynek is befogadója, ott-hona lett.) A morovici szájhagyomány szerint *a vögyre építettek, hogy közel legyen a víz. Mer hegyre nem bírtak, mer ugye nem bírtak kutat ásni, nagyon sok időbe került, hanem a vögyre. A vögy teljesen be vót építve.*

Így hagyományozódott ez a pacsériak között is: *Itt építkeztek a vögyajba, mivel úgy vótak vele, hogy a hegyen nem tudnak vizet taláni.*

A házak vert falúak vótak... meg sárbul csinálták a falat. Csakhogy nem vót ám ijen magos meg minden. Alacson vót. Kis ablak vót, csakhogy világítson. Kilépték, hogy ez ni, oszt akkó csinájuk.

Elképzelhetjük az első évek nehézségeit, küzdelmeit! S ha csak ilyen természetűek lettek volna a bajok! De az újonnan érkezett református magyaroknak még a tíz-egynéhány évvel korábban odatelepült szerb lakosokkal is meggyűlt a bajuk.

A település évében (1786-ban) ugyanis Pacsérnak már voltak lakói, a „nem viniált görög anya szentegyházhoz tartozó rátságok” (a település évében készült *Grund-Buch* – Telekkönyv – tanúsága szerint negyvenhat család), akik nem fogadták szívrepesve a „mintegy 245 familiából álló magyarság[ot], [...] kik Magyar Országból ide származván Helvetika Ecclesiának vallásához tartoznak... [és] a föld művelésnek és marha tartásnak kedvéért jöttek Magyar Országból eme földre”. Ahol csak tehették, gáncsolták, inzultálták őket. Egy 1792-ig vezetett panaszlista tanúsága szerint még halálos kimenetelű leszámolásokra is sor került.

Az első évek azonban nemcsak az újrakezdés nehézségei miatt voltak keservesek, hanem azzá váltak az egymás után többször is rájuk köszöntő szárazság és más elemi csapás miatt is. Az egymást követő terméketlen esztendőek szinte éhínséggel fenyegették a népet, és ha a kamara nem segít rajtuk, bizonyára halálos áldozatai is lettek volna a nélkülözésnek. Kitűnik ez az 1790. október 1-jei keltezésű, és „az Rácz Pacsér lakossai” aláírású folyamodványból is: „Midőn csak életünkre való táplálásra gabonáink nem termettek, a szükség, éhség és nyomorúság arra készítetnek, hogy valamint is első kéréseinket füstbe menni nem engedte legyen, úgy szinte most azon atyai kegyelmes hűséget alázatosan éhességtől nyomattató fiaitól meg nem vonván könyörüljön rajtunk és mindennapi kenyerünkre gabonát kölcsönözni méltóztasson...”

Még keserveesebb a mindössze két héttel későbbi keltezésű, de most már az összlakosság nevében írt panasz: „Alábbirattak Pacsér Hellségének Lakossi Siralmas Panaszolkodással nyujtyuk Gyötrelmes állapotinkban rejánk bocsjtott Sokizbéli Sullos Csapássoknak kiálhattatlan Ostorait tudni illik ezen folyando Török háborunak eleitül kezdődővén mindez mostani jelenvalo időknek folytaik [értsd: folytáig – P. A.] kik is mégujonnan az Tttes Várme-gye kebelében szálván Gyökerett sem verhettvén, Anyira Szorongattattunk

hogy már is több Lakossaink úgy meg vesztégettődtek Számos Jozsagaiknak el hullása által melyek is csak az magok szükséges elemeikre való eledeliket sem kereshették; és alkalmatlánokkál válván nem pedig hogy eő=Fölsége s az Tttes Vármegyének kegyelmessen ki adott dolgaiban valamélly mozdulással lehetnének. Hogy pedig Jozságaink Számossan elvesztek, a fellöll úgy álmélkodunk hogy az a Tttes Vármegyének is tuttura volna midön már azokrul két izben is alázatos Jelentésekett tevén améllyeknek száma több mint 242 darabra mégyen; s ez elleszt Jozságoknak föl tettettett es meg nevezett Ara 5960 frtnál sullossabb; holott pedig még minyajának fölszámlátatassara nem is érhetvén.”

S hogy a következő években sem sokat változott a helyzet, tanúsítja Keresztesi György iskola rektor 1796. január elsején keltezett levele: *„Tekintsenek kérem mind az elmúlt mostoha időkre, melyekben a szükségnek miatta sem a sz[ent] Eklészia nem fizethette az életbeli konvenciót, sem a szülék nem adhatták gyermekeikért a bért, akkor pedig egy vékáért többet kaptam volna, mint a nyáron négy vékáért”*, csakúgy, mint a szolgabíró Latinovits József-hez benyújtott panasz 1797-ből: *„Kegyesen tekintse a mi ügyetlen és tehetetlen voltunkat ily okokra nézve, hogy miolta a Pacséri Pusztán Ófelsége kegyes engedelméből megtelepedtünk, mindeddig az ideig boldogtalan esztendők követtek bennünket, és pedig a kegyetlen háborúk, akiknek segedelmére legényeket mindenkor mi is adtunk [...], emellett követett bennünket a nagy drágaság, melyben hogyha a Tttes Uraság rajtunk nem könyörült volna, sokak éhel is közülünk meghaltak volna, melyre való nézve [...] kívánjuk jelteni, hogy 25 000 frt áru gabonát vettünk föl, most pedig ismét újra az időnek terméketlensége miatt vetni való gabonát, 791 pozsonyi mérőt kénytelenítettünk felvenni [...].”*

A fenti idézetek summázata, hogy a mostoha viszonyok, a mind ez ideig boldogtalan *esztendők* valamennyi itt élő: szerbet és magyart, reformátust és pravoszlávot egyaránt nélkülözéssel, koplalással fenyegettek.

Befolyásolták-e ezek az instanciák a királyi kamarát döntése meghozatalában, nem tudjuk, de tény, hogy 1800-ban a kincstár eladta Pacsért 118 000 forintért tizenhat, jobbára előkelő megyei hivatalt viselő nemes úrnak.

A falut megvásárló földesurak a 18 537 holdat kitevő határt: szántót, rétet, legelőt, kaszálót, szőlőt, gyümölcsöst, halastavat nem osztották föl, hanem osztatlan egészként ún. nemesi komposzesszióként (közbirtokként) használták. Többségük azután a faluban házat, kúriát építtetett, és családotstul, cselédestül Pacsérra költözött, sőt néhányuk (Ódry, Császár, Rezsnyi, Potskay, Szucsich és Mészáros) a királytól a birtokkal együtt a községről *pacséri* (latin szóhasználattal: „*de Pacsér*”) nemesi előnevet (predikátumot) is kapott.

Mivel pedig a földesurak és cselédek katolikus vallásúak voltak, anyanyelvük szerint pedig magyarok, illetve bunyevácok, horvátok, így az addigi kétnyelvű magyar és szerb) és kétfelekezeti (református és pravoszláv) falu háromfelekezeti és háromnyelvűvé vált.

Hogy a tulajdonosváltásnak örvendtek-e az addig kincstári jobbágy státusban élő lakosok, nem tudjuk, de hogy az új tulajdonosok által elkövetett önkényes birtokeltulajdonításoknak nem, az bizonyos. Igazuk vélelmében és a jogbiztonságba vetett hitük erejében bízva kétszer is bepereltek újdonsült földesuraikat. Az első pert 1817-ben indították. Kimenetele első fokon is, másodfokon is az új birtokosoknak kedvezett. Az eltulajdonított földeket a panaszosok nemhogy nem kapták vissza, de még „*a Felsőges Kir. Kamarai Igazgatóság által már befejezett Urbéri rendezést tárgyazó, s a jobbágyság birtokába adott és a község házánál*” őrzött eredeti térképeket, telekkönyveket is „*jó hiedelem mellett*” a községi elöljáróktól kicsalták, vagy ahogyan *Oross Sándor Jobbágy, Patséri Lakos* panaszolta a főispánnak: „*mind a Prediumi s mind pedig az Dimensionalis Mampankat és ahoz tartozó Donationalis s Contextus Leveleinktől is, mellyeket az Hellység Penzen meg váltott meg foztattak*” és többé vissza soha nem adták.

Hasonlóképpen ért véget az 1824. évi második *urbarialis pör* is.

Amit viszont a jobbágyok „kaptak”, az világosan kitetszik az előbb említett *Oross Sándor Jobbágy, Patséri Lakos*nak a *fő ispány úr* Vajai gróf Vay Ábrahám önagyságához intézett, minden lényeges részletre kiterjedő beadványából. Nyelvezete ugyan kissé ódon, kissé nehézkes, de papírra vetett panaszja tanúsítja, hogy írója karakán egyéniség volt, aki nem ijedt meg a saját árnyékától, és bátran szembeszállt, mindenre elszántan felvette a harcot a nála sokkal hatalmasabbakkal is. Igazának keresésétől nem tántoríthatta el sem fenyegetés, sem a ténylegesen kiszabott és valóságosan is végrehajtott súlyos testi fenytés, illetve börtönbüntetés sem. A szenvedés csak elszántabba, konokabbá; kálomista kun voltát igazolandó: nyakasabbá tette.

„*Én alább meg jegyzet mély alázatosággal s reszkető bátorsággal fejem adom a Nagy érdemekkel s draga kegyekkel érdemesítet igazságoknak ki szolgáltatására*” – kezdi a grófhhoz címzett beadványát, majd mindjárt a lényegre térve azzal folytatja, hogy 1801-ben a földesurak újra felmértvén a határt, a községet mind a szántókat, mind a kaszálókat és legelőket illetően 2836 holddal megkárosították. De nemcsak hogy megcsönkítették a földjeiket, hanem még a terméketlen és hasznavehetetlen szénakaszalóikon szenvedett veszteségeiket is a jobbágyok hasznos vetéseinek a megdézsmálásával kárpótolták. Tették ezt annak ellenére, hogy a „*felsőges Cosilium*” az efféle dézsmálást számukra 1817-ben megtiltotta.

A földesurak azonban nemcsak hogy a tiltást nem vették tudomásul, de az igazságtalanságot panaszlókat még meg is vesszőzték, sőt a folyamod-

ványírot előbb „18 fontos Vasba, és hat Hetekig a Tömlöztz leg alsobb reszebe”, majd azt követően „Negy Hetekig a' felső fogházba” zártatták, és öreg kora ellenére még „40 Páltzaiütésekkel” meg is büntették.

Az igazságát és egyúttal az igazságot is kereső Oross Sándor jobbágy világosan látja, és folyamodványa zárásaként meg is fogalmazza, hogy alsóbb szinteken reménytelen az igazság kiderítése, hisz a panaszok kivizsgálását és az igazságszolgáltatást ezeken a szinteken épp azok végzik, akik ellen a panaszosok szót emelnek. Így fogalmaz: *„Végezetre én mint illy keservesen tiz Heteket büntelen Rabságot s Palcza büntetést szenvedő, Grof ő Nagysága előtt szívből esedező, a' Nemes Varmegye eleiben terjesztettem Panaszos ügyemet; és ő Cs:K. fölsége Szent Tronusa eleiben apelaltam, és mivel a mi földes Uraink részérnt többnyire magok a' Nemes Vármegye Tanatsosi; így tehát az én keresemre tsak fül be=dugva némáltak, és ha feleltek is, tsak mindenkor fenyítő s ijesztő irgalmatlansagokkal válaszoltak.”*

Nehéz, viszontagságos évek, évtizedek voltak, de református vallásukhoz ragaszkodó őseink a nehézségek ellenére is kitartottak. Fölépítették házaikat, feltörték és megművelték földjeiket, kaszálták rétjeiket, őrizték, legeltették állataikat, majd amikor elmúltak a szabad évek, fizették a dézsmát, jártak robotba, és teljesítették a különféle földesúri szolgáltatásokat. Igaz, nem mindig szó nélkül, és talán sohasem valami szívrepesve, de becsülettel és tisztességesen. Közben az istenről sem feledkeztek meg. Neki is hajlékot emeltek, először (1791-ben) csak egy szerényebb fatornyosat, majd 1833 és 1835 között ezt a még ma is álló nagy és tágas téglapüületet.

A falut megvásárló katolikus közbirtokosok pedig, mint kegyuraság, 1824-ben szervezték meg az önálló plébániát, és építették föl a katolikus templomot, valamint paplakot.

A falunak ekkor, pontosabban 1825-ben 192 jobbágytelke, 554 háza és 3231 lakosa volt.

A házak száma a századforduló végére valamivel több mint ezerre szaporodott. Túlnyomó többségében persze csak amolyan szegényes: alacsony, vert falú, nádfedeles falusi ház. Ilyenek épültek szinte a XX. század derekáig, csak a tetőre került – az 1920-as, 30-as évek tájékától – nád helyett cserép. Nádfedeles, szabadkéményes házzal egyébként még a XX. század második felében is lehetett találkozni, bár ekkor már igazán ritkaságszámba ment eredeti, átépítetlen, XIX. századi nádtető házra akadni. De azért akadt. Az utolsót 1957-ben bontották le, illetve alakították át.

A leggazdagabbak ferhérungos¹ keresztházait kivéve az 1960-as években kezdődő új típusú építkezésekig a házak végházak voltak, és a porta utcai

¹ Olyan ház, amelynek falain 50–60 cm-es magasítással képezték ki a tetőteret.

oldalának bal, illetve az átelleni oldalon a jobb sarkában álltak, miközben homlokzatukkal és egy vagy két kicsi ablakkal az utcára néztek.

A porta hosszában épült végházak tagoltsága a tulajdonos vagyoni állapotára is utalt. A szegényebbek szoba-konyhás kis házai mellett a módosabbak háromosztatú nagy házai sorakoztak sokszor *ganggal*, oldalszobával, sőt a kocsibejárón túl, az udvar másik oldalán, a házzal átellenben nyári konyhával is ellátva. A háromosztatú végház utcára néző elülső szobáját *nagyháznak*, a hátulsót pedig *kisháznak* nevezték. A két szoba között volt a konyha.

Régebben, kb. az első világháború végéig, de sok helyen még azután is, egészen a 30-as, 40-es évekig ennek a középső résznek csak a hátsó fele volt a konyha, szolgálta a főzéssel, fűtéssel járó tevékenykedés céljait, elülső része amolyan mai értelemben vett belépő, előszobafele volt: *pitvar*, ahonnan nyíltak az ajtók a szobákba jobbra is, balra is.

Amíg csak a középső rész hátsó fele volt a konyha, addig az nyitott is volt, vagyis *szabad kímín vót, nem vót lécsukva. Lē vót bótolva, mint a pince, a közepin vót hagyva juk, oszt [a füst – P. A.] ott mēnt ki*. A konyha két oldalán egymással szemben 50–60 centi magas *padka* volt. Ez szolgált tűzhelyül, mert tüzet akkortájt még nem zárt tűzhelyben, hanem csak szabadon, a főznilót magában tartalmazó *vászonzafazik* köré, vagy legfőljebb a háromlábú *vasláb* alá raktak. Ha vége volt a főzésnek, és a parázsra tovább már nem volt szükség, a parászat a padka végébe épített *katlanba* söpörték, ahonnan – miután teljesen elhamvadt – kihordták a *ganéra*.

– És mivel tüzeltek az ilyen „tábori”, hogy ne mondjam, „barlangi” körülmények között? – tehetnénk föl a kérdést jogos kíváncsisággal.

Az első világháború végéig igencsak *árvaganéval*, vagyis a marhák legelőn elhullajtott trágyájával. Ezt előbb összeszedték, *légázolták, a napon megszáritották, oszt akkor szépen négyszületékbe kivágták ásóval. Mikor főzni kellēt, akkor a gyereknek:*

– *Hozzá bē, fijam, egy-két darabot!*

A szobák mennyezete ebben az időben még gerendás volt. A szobák konyha felé eső sarkában állt a konyhából fűthető öblös, búbos *banyakemence*, a gyerekek számára télidőben biztonságot jelentő és meleget árasztó *kuckóval* és az öregek számára ücsörgésre, hátmelengetésre alkalmas *padkával*.

A kemence átelleni oldalán, a *nagyház* utca felé eső sarkaiban álltak egymással szemben a magasra vetett ágyak. Közöttük, a szoba közepén hosszúra állítva az asztal két oldalán két-két támlás székekkel. Az utcára néző két ablak alatt (ha volt) a kanapé, esetleg virágállvány. A szoba negyedik sarkában, az ajtó mögötti részen állt a háromfókos *sublót* szépen *slingelt, kilukbacaknizott* fehér terítővel leterítve, és a ház asszonyának becsesebb

üvegpocharaival, féltettebb bögréivel, *findzsáival* telerakva. A sublótót a századforduló tájékán a *sifanér* vagy másik nevén a *fennálló* váltotta fel.

A falakon néhány fénykép, tehetősebb családoknál egy-két olajnyomat, katolikusoknál szentkép, *Házi áldás* és – ha tellett rá, akkor – *sétálás falióra*.

És amíg a ház (típusa, szerkezete, építése) alig változott valamit a XX. század első negyedéig, feléig, addig a falukép szinte évről évre szépült, kiegészült. No nem belső lényegét tekintve, hanem külsőségekben. A kertek, az udvarok, az utcák, a völgyek fái az évek, évtizedek múlásával kiterbélyesedtek, kilombosodtak, és a kezdeti kopárságot lombsátrak, ligetszerűségek váltották fel, színesítve ezáltal a falukép kezdeti szürkeségét, egyhangúságát.

A falukép és a falusi ház is az 1960-as évektől sokat változott, mondhatnám: városiasodott. Az utcák járdáit, útfelületeit kibetonozták. Az udvarokat, háztartásokat vezetékes vízzel látták el, az esti homályt, éjszakai sötétséget már nem a mécses, illetve a különféle lámpák pislákolása, hanem a villanyégők fénye oldja, szünteti meg, az ismerősök közötti kapcsolattartást pedig a személyes találkozásokon kívül a telefon is megkönnyíti, lehetővé teszi. A XX. század végén nincs ház, háztartás rádió és televízió nélkül, de a közlekedést se lóháton, lovas kocsikon bonyolítják már, hanem kerékpárok, motorok és legfőképp személygépkocsikon, a teherszállítást pedig traktor vontatta pótkocsikon, teherautókon.

Megváltozott a lakóporta képe is. A régiebb típusú, a porta hosszához illeszkedő, kétereszes, tűzvéges házak mellett – sőt az átépítések révén azok helyett is – egyre szaporodnak a városias jelleggel bíró sátortetős, padlásszobás, sőt emeletes házak. A portákon már nyoma sincs a paraszti gazdaságban oly fontos szerepet játszó melléképületeknek: *istállóknak, ólaknak, góréknak, fészereknek*. Szaporodik viszont azoknak a régi udvaroknak a száma, amelyekben a vagyont, az életet jelentő istállók, ólak üresen tátognak, jelezvén, hogy az idősebbeket felváltó ifjabb nemzedék életformát változtatott.

Mindez persze nemzedékek szívós kitartása, buzgó szorgoskodása árán jutott ideig. Az új életre vállalkozó idetelepülők csakúgy, mint utódaik – ha lassan is, de állandóan – gyarapodtak. Gazdasági fejlődésükben látványos változást először az 1848 utáni birtokrendezés, illetve az úrbéres robottól való megszabadulás hozott. A nyomásos gazdálkodás felszámolása, a kihasználatlanul heverő parlagok feltörése, a kapitalizálódó gazdálkodás falun is érzékelhető lendülete őseinknek az új lehetőségekhez való viszonyulását is befolyásolta. Az 1870-es években végrehajtott tagosítással végképp eltűntek a legelők és ugarföldek. A hónapokig elhúzódó nyomtatást a hetek alatt befejeződő gépi cséplés váltotta fel, a szárazmalmokat pedig az

1891-ben örölni kezdő gőzmalom tüntette el. A kapitalista gazdálkodás lendülete a lakosság mentalitását is befolyásolta. Folyamatosan szaporodtak a kisipari műhelyek, temetkezési és kiházasító egyesület, valamint önszegélyező egyesület alakult, sőt 1907-ben az Országos Központi Hitelszövetkezet keretében egy virágzó hitelszövetkezetet is létrehozta.

Felgyorsította a falu gazdaságának vérkeringését, ezáltal pedig fejlődését az 1869-ben megépült, és Pacsért a határa nyugati szélén érintő alföld–fiumei vasútvonal szegec–szabadka–zombori szakasza, az 1895-ben elkészült és a falut a közepén átszelő bajmok–ómoravici kövesút, de még inkább az 1908-ban átadott és közvetlenül a falu keleti szélén elhaladó szabadka–cservenka–hódság–újgombosi vasútvonal, közismertebb nevén az Angyal Bandi. Nem csoda hát, ha Pacsér a XX. század első évtizedeinek dinamikus éveiben két vasútállomásával valóságos vasúti csomópontnak számított, ahol a vidéki piacra is termelő kisipari műhelyek mellett gőzmalom, két szikvízgyár, két tejfeldolgozó üzem és egy (állítólag Bécsbe is, Pestre is szállító) szeszgyár üzemelt.

A gazdasági fellendülés természetesen szellemiekben is realizálódott. Egyre több pacséri került középiskolába, szerzett egyetemi oklevelet és jutott el a szélrózsa minden irányába mint pap, tanító, tanár, orvos, bíró, ügyvéd, mérnök. Közülük dr. Csányi József éppen a kibocsátó Kisújszállásra került vissza orvosnak.

A gazdasági fellendülés éveiben a múzsák is meglátogatták Pacsért. Gondoljunk csak a XIX. századvég jeles prózaírójának, a nagy tehetségű, de fiatalon elhunyt Papp Dánielnek, Ómoravica szülöttjének pacséri vonatkozású történeteire, és az aljegyzőség mellett helytörténeti kutatásokkal és megyei jelentőségű folyóirat-szerkesztéssel is foglalkozó Dudás Ödönnek pacséri éveire.

Úgy vélem, azt is itt kell megjegyeznem, hogy ez idő tájt a pacséri nemesek közt akadt egy olyan tudományt pártoló egyén is, név szerint Pacséri Szutsits Lajos földbirtokos, aki tizenhét évesen az 1848/1849-es szabadságharc honvéd főhadnagya volt, és aki 1882-ben halála esetére a pacséri határban fekvő és telekkönyvileg a nevére szereplő összes ingatlan vagyont, azok összes járulékaival és tartozékaival együtt, a Magyar Tudományos Akadémiára hagyományozta.²

² Állt pedig ez a következőkből: 1. Egy ház 1100 négyszögöl beltelekkel és 9 hold kerttel, 2. Egy ház 2 hold 912 négyszögöl beltelekkel, 3. Egy 316 négyszögöl ház-hely, 4. Egy szárazmalom 78 négyszögöl beltelekkel, 5. Szántó föld 95 hold 1296 négyszögöl, 6. Szőlő föld 10 hold 786 négyszögöl, 7. Kaszáló, 8. Legelő 2339 hold, 9. A közbirtokossági kocsmában és mészárszékben rész.

Csakhogy 1914-ben kitört a háború, és nyelte, vitte a hadköteles férfiakat. A 2265 református, 39 evangélikus, 1378 görögkeleti, 1179 római katolikus, 5 görög katolikus, 56 izraelita és 130 egyéb vallású, összesen 5052 lelket számláló Pacséról csak a református egyház tagjai közül 1914-ben 205, 1915-ben 108, 1916-ban 40, 1917-ben pedig 23 katonai szolgálatra alkalmas férfit, sok esetben családapát, akik után feleségek, apróbb-nagyobb gyermekek maradtak itthon. A falu meg csak ürült, ürült, munkaképes férfiakban fogyatkozott. Az itthon maradottak lelkét egyre inkább az foglalkoztatta, mi lesz a jövő évi terméssel, hogyan lesznek földjeik megművelve. Közben jöttek a hírek: ez is elesett, amaz meg fogságba került, megint mások messze idegenben, kórházakban várják sebeik gyógyulását. Az itthoniak közül egyre többen öltöttek gyászt. Eltűnt a jókedv, a nótás gondtalanság, képzeltetés gyötörte a szíveket.

S talán a jótét helyébe jót várj gondolat készítette Arany Gusztáv református lelkészt arra az elhatározásra, hogy kezdeményezze a hadba vonultak itthon maradt családtagjainak gondozását és egy kórház felállítását negyven ágygal. Szándéka megvalósítása érdekében értekezletet hívott össze, és felszólította a község asszonyait, lányait, hogy akik a sebesültek ápolására vállalkoznak, járjanak el egy ápolónői tanfolyamra, melynek vezetésére a községi orvos, dr. Stiefelmeyer Ádám örömmel vállalkozott. A tanfolyam három hétig tartott, és elvégzői közül harmincöten jelentkeztek szolgálatra. A jelentkezőket hetes csoportokba osztva félnapos szolgálati időbeosztással készenléti állományba helyezték, majd ajánlatot tettek a hadügyminisztériumnak, hogy saját költségükön készek Pacsér községben egy negyvenágyas kórházat felállítani, és az ide küldendő sebesülteket minden költség megtérítése nélkül, teljesen ingyenes orvosi ellátásban részesíteni és élelmezni. Az ajánlatot a hadvezetőség lelkes köszönettel elfogadta. A kórház elhelyezésére az üresen álló református kántorlakást és a Népház nagytermét ajánlották fel, majd rendezték be. Az első csoport, negyven sebesült hadfi, 1914. szeptember 8-án este érkezett a faluba. Poros, sáros, bekötött fejű, felkötött karú, mankós, fél lábú idegenek. Öt-hat magyar, a többi osztrák, német, lengyel és szerb. 1914 végéig 139 sebesültet, 1915 végéig 220, 1916 végéig pedig már 345 sebesültet és beteget ápoltak, gyógyítottak a lelkiismeretes, odaadó és szeretetet sugárzó pacséri önkéntes ápolónők a falu orvosával az élen. A negyedfélszáz ápolt és gondozott hadfi közül csaknem száz volt a pacséri, akiket a Községi Segélyező Egyesület vezetői, a hadikórház irányítói más kórházakból kérvényeztek haza.

A hadvezetés nagy elismerésével is büszkélkedhető kórházat háromévi sikeres működése után 1917. május elsején fel kellett oszlatni, mert a köz-

ségi orvos, dr. Stiefelmeyer Ádám Péterrévire távozott, és az orvos nélkül maradt kórház nem működhetett tovább.

Az eseményekkel párhuzamosan (1914-ben) megalakították a Magyar Vöröskereszt Egylet pacséri fiókját is. Első elnökévé Arany Gusztáv református lelkészt, helyettesévé, alelnökévé pedig feleségét, Arany Gusztávné Fejes Ilonát választották. Az alelnök asszonyt az ápolás körül szerzett érdemeiért 1916-ban a II. osztályú Hadiékiértményes Vöröskereszt Díszjelvényével tüntették ki.

Szomorúbb esemény, hogy a háború harmadik évében, 1916 folyamán „édes hazánk védelmére” a hadvezetőség leszereltette és elvitette a templomok tornyából a harangokat. A református templom nagy- és kisharangját tavasszal, a katolikus templom kis- és nagyharangját pedig főpásztori engedéllyel félórai búcsúharangozás és ünnepélyes szentmise után szeptember 6-án.

Arany Gusztáv lelkipásztornak egyébként nagy szerepe volt Pacsér község különféle (anyagi, egészségügyi, kulturális) ügyeinek rendezésében, alakításában, gazdasági életének fejlesztésében, valamint külső szépségének előmozdításában is. A már említett hadikórházon, hitelszövetkezeten és az 1945-ben – nem tudni miért – lebontott népházon kívül a mai napig az ő emlékét őrzi az orvoslakás (ma diszkó), az első artézi kút és a tágas piactér (ma korzó).

Hogy ezen tevékenységeiért vagy valami másért, de tény, hogy az impériumváltással berendezkedő új hatalom Arany Gusztáv lelkészt különféle kihallgatásokkal, bíróság elé citálással nyaggatta, naponkénti jelentkezéssel zaklatta, és végül – huszonnégy órai haladékot adva – 1922. július 8-án kiutasította az országból.

A századelőre kialakult helyzeten – figyelmen kívül hagyva a háború okozta nehézségeket és az 1919-es impériumváltást – az 1945-ös fordulatig jóformán semmi sem változott. Az 1945-ös fordulat hozta új gazdaságpolitikai elképzelés azonban „komolyabb” iparfejlesztési próbálkozásokra készítette a falut. Az első vállalkozás, amibe a háború utáni új társadalmi-gazdasági viszonyok közt belekezdtek, a téglagyár felépítése és a téglagyártás megkezdése volt. Nem igényelt ugyan nagyszámú szakképzett munkást, inkább csak betanított és segédmunkásokra volt szüksége, mégis alig volt jövedelmező, és hamarosan fel kellett számolni. Hasonló sorsra jutott két másik vállalkozás: a kelmefestés és a hordógyártás is. Nem ment, és hamarosan becsukta kapuit a cipész- és az asztalosszövetkezet, illetve a női varroda is. Az ötvenes évek végére befuccsoltak a mezőgazdasági termelők szövetkezetek, amelyek tagságát – elsősorban – nem az önkéntes személyi és vagyoni társulás toborozta, hanem a különféle módon történő kényszerítés.

A helyükben létesült új földműves-szövetkezet már egészen új elvek alapján szerveződött, és fennállásáig, azaz a kilencvenes években bekövetkezett új változásokig a falu igazi jötevőjeként működött (különösen Bíró József igazgató irányítása alatt), mert azonkívül, hogy kenyérkereseti lehetőséget nyújtott több mint kétszáz dolgozójának – biztosítva ezáltal csaknem annyi család megélhetését –, anyagi részt vállalt a faluban tevékenykedő egyesületek, intézmények működési költségeinek kiegészítésében is.

Ami a földműves-szövetkezet mellett életképes, sikeres és a közösség szempontjából nagyon is hasznos, csaknem másfél évtizeden át jövedelmező vállalkozásnak bizonyult, az a csaknem négyszáz vidéki és helybeli dolgozónak megélhetést biztosító építőipari vállalat volt. Hogy már nincs, illetve, hogy 1974-ben elkerült a faluból (Topolyára, a központba telepítették), azt nem a pacseriák akarták, nem is az ott kereseti lehetőséghez jutó helybeli és vidéki dolgozók; egy „magasabb” célkitűzéseket szolgáló (és azóta rég nyilvánvalóvá vált téves) gazdaságpolitikai átszervezésnek volt a következménye. Ez a politika eredményezte egyébként azt is, hogy bukása után a falu azt is megérhette, hogy a XX. század hetvenes éveiben integrált (közösbe kényszerített) saját tulajdonú ingatlan vagyont, a nyereséges vendéglátó üzemként működő egykori Beograd kávéházat, a valamikori menzát az új század első évtizedében, mint idegen tulajdont, jó pénzért (20 000 euróért) visszaválthatta, és részben saját, részben pedig tartományi eszközökből (2007–2008 folyamán) renováltathatta.

A regionális oktatási központnak szánt és több mint huszonhárommillió dinárért helyreállított épület küllemében ma a falu egyik legszebb építménye. Nemcsak kiegészíti a 2006–2007 folyamán épült inkubátorházaként emlegetett vállalkozók háza és a valamikori Nagy Béla kereskedő házából, boltjából kialakított, és 2005–2006 folyamán felújított faluháza alkotta épületegyüttest, de impozáns külsejével az együttes legszebb része is. Emeli a látvány szépségét, és kellemesebbé teszi a központban való sétát, a regionális oktatási központtal szembeni korzó rendbetétele (2009), valamint a korzó elején, az oktatási központ átellenében épített, a helyiek által csobogónak nevezett látványkút (2009).

Szóvá tehetném még a helyiek vágyát, álmát megvalósító melegvizet gyógyfürdő létrehozásához szükséges első lépésnek a megtételét. 2008 őszén fúrni kezdték, és 2010 februárjában 1400 m mélységben meg is találták és fel is buggyantották a percenként 500 liter 75 °C-os vizet adó forrást. A folytatásra azonban pénzhiány miatt várni kell. 2010-re már elkészült a futballpálya fedett lelátója, valamint a telefonhálózat korszerűsítése. Az egész falut behálózó telefonvezetékeket a föld alá helyezték, és

a régi előfizetők rákapcsolásán kívül lehetővé tették valamennyi ház számára a bármikori hálózatra való csatlakozást. Ez utóbbival egy időben került sor a gázvezeték lefektetésére is. Ezt is úgy végezték, hogy ha egyszer megérkezik a faluba a gáz, bárki bármikor bevezetetheti, mert a vezeték ott van a háza előtt.

2011-ben még egy új létesítménnyel gyarapodott a falu. A valamikori Faragó-kocsmá, amely a vagyonekhozásig közkedvelt kocsmája, színpaddal is rendelkező bálterme volt a pacsériaknak, egy ideig pedig agitprop célokat szolgált, majd éveken át üresen kongott, rogyadozott, míg végül a század utolsó évtizedeiben a szabadkai székhelyű Trgopromet kereskedelmi vállalat kibérelte, és vegyeskereskedést nyitott benne. A használat folyamán szükségessé vált átalakítások, toldások-foldások a végén azt eredményezték, hogy az összeomlással fenyegető épületet 2010-ben lebontották. Az üressé vált telken egy új, korszerű, minden igényt kielégítő önkiszolgáló épült, és nyitotta meg kapuit a vásárlók előtt 2011. augusztus utolsó szombatján.

Ami az előbbieknél során kétségbe vont központosítási politika hasznosságáról mindenképpen elmondható, és egyértelműen a javára írható, az az, hogy 1970-ben fölépült egy új, nyolc tantermes, igazgatói, titkári, tanári és könyvtárszobával, konyhával, ebédlővel, négy szaktanteremmel, két szertárral, vezetékes vízzel, központi fűtéssel és a szükséges kiegészítő egységekkel ellátott emeletes iskolaépület. Hozzá hasonló beruházásokra – amint már fentebb említettem is – csak az új század első évtizedében került sor.

A hetvenes évek második fele, pontosabban 1977. március 5-e egy új, azóta évi rendszerességgel megrendezésre kerülő kultúresemény elindításáról is emlékezetes marad. Az említett napon ugyanis a pacséri művelődési egyesület citerazenekarának kezdeményezésére és az Újvidéki Rádió magyar népzenei osztályának a támogatásával Durindó címmel Pacséron kerítették sort a vajdasági citerások első találkozója. A Durindó azóta a Gyöngyösbokréta rendezvényeivel párhuzamosan Vajdaság évente megrendezésre kerülő népzenei fesztiváljává fejlődött.

Nem hagyhatom említetlenül, hogy 2006 óta Pacsérnak helyi televíziója van. Nézőit napi rendszerességgel tájékoztatja a helyi és környékbeli eseményekről, érdekességekről.

Befejezésül egy kurta pillantás a vállalkozások alakulásáról.

A II. világháború után kialakult társadalmi viszonyoknak, illetve a szocialista szemléletű gazdálkodásnak köszönhetően a XX. század második felében Pacséron is átalakult a korábban oly híres és virágzó kisipar. A műhelyek rendre becsuktak, és aki továbbra is a tanult mesterségét akarta

folytatni, az vagy a közeli Szabadka, Topolya és a szomszédos Moravica megfelelő nagyüzemeiben, gyáraiban, vagy a környékbeli állami és mezőgazdasági birtokok, illetve a helyi építőipari vállalat, valamint földműveszövetkezet különféle gazdasági egységeiben (gépállomás, építőipari egység stb.) vállalt munkát, folytatta a tevékenységét, de már mint szakmunkás és nem kisiparos; vagy foglalkozást váltva – földművelés, háziasszonykodás – a szakmát mint kiegészítő tevékenységet engedély nélkül, fusiban, kontár módra művelte. A szakmában maradók közül is többen – ha a lakossági igény vagy szükséglet úgy kívánta – munkaidejük lejárta után, szabad idejük rovására alkalmi munkát vállaltak. Így aztán nem meglepő, hogy a munkaképes lakosság 80–90 százaléka a XX. század második felében is kizárólag a mezőgazdaságban, illetve a mezőgazdaságot kiszolgálóan tevékenykedett, abból élt. A többiek az úgynevezett tercier szektorban (a nem anyagi szolgáltatások szférájában), amilyen a kereskedelem, az oktatás, az egészségügyi ellátás, a közigazgatás, a posta, a bank stb. foglalkozkodtak, ott keresték kenyerüket. A 14 000 holdas határ 20%-a még a XX. század utolsó negyedében is társadalmi tulajdonban levő nagybirtok volt, a többi kisebb-nagyobb magángazdaság. A kilencvenes évek elején a háborús kifejtetbe torkolló átalakulás miatt szinte minden csak tengődött, vegetált; várta, remélte a szebb, a boldogabb holnapot.

A XX. század utolsó évtizedének eseményei és a XXI. század reményt keltő változásai mintha új erőt, új lendületet adtak volna a lélekszámban egyre inkább fogyatkozó közösségnek. Vezetői az egyre szaporodó és aktívan tevékenykedő társulások, egyesületek, egyesülések támogatásával, közreműködésével kezdeményeznek, szerveznek, kiviteleznek, és munkájuk eredménye, hogy a falu napról napra változik, megújul, szépül, utcáin, terein, a falu nyugati szélén kiépített pihenőjével idegennek, ittlakónak egyaránt kellemes élményt nyújt.

